

THEORETISCHE SOCIOLOGIE
P.A.O. cursusjaar 1978-1979

literatuuropgave, handleidingen, verslagen

Cursusleiding: R. Wippler

Docenten : W. Arts
S. Lindenberg
K.-D. Opp
H.-G. Schütte
W.C. Ultee
R. Wippler

Coördinatie,
verslagen : H.B.G. Ganzeboom

Sociologisch Instituut
Utrecht, juni 1979

INHOUDSOPGAVE

	<u>Blz.</u>
1. R. WIPPLER: Oligarchiseringstheorieën I en II	1- 21
2. H.-G. SCHÜTTE: Bureaucratiseringstheorieën I en II	22- 46
3. W. ARTS: Rechtsvaardigheidstheorieën	47- 57
4. W.C. ULTEE: Stratificatietheorieën I en II	58- 77
5. S. LINDENBERG: Participatietheorieën	78- 90
6. S. LINDENBERG: Structuur van individualistische verklaringen	91-104
7. S. LINDENBERG & R. WIPPLER: Theoretische Oriëntaties	105-115
8. K.-D. OPP: Sociale Normen	116-128
9. R. WIPPLER: Overzicht en Afsluiting	129-139

R. WIPPLER: Oligarchiseringstheorieën

Literatuur

R. MICHELS: Democratie en organisatie

Verkorte bewerking van 'Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie (1911/1925).

Ingeleid door J.A.A. van Doorn (Rotterdam 1969)

(verplicht: pp. 43-49, 151-180)

S.M. LIPSET & M.A. TROW & J.S. COLEMAN: Union Democracy.

Conclusions: (18) Why Democracy in the ITU? Appendix I:

Methodological Note - General Problems (New York 1956)

(verplicht: pp. 440-480)

R. WIPPLER: Zum Problem verbandsinterner Demokratie.

(SIU, Utrecht 1979)

(verplicht: pp. 1-27, 52-58)

A.O. HIRSCHMAN: Exit, Voice and Loyalty.

(Cambridge, Mass. 1970)

(verplicht: pp. 1-43, 96-106, 120-126)

W.C. ULTEE: Groei en stagnatie van kennis in de sociologie.

(Utrecht 1977)

(aanbevolen)

G. GÄFGEN & H.G. MONISSEN: Zur Eignung soziologischer Paradigmen - Betrachtungen aus der Sicht des Ökonomen.

Uit: Jahrbuch für Sozialwissenschaften (1978) (pp. 113-114)

(aanbevolen)

Verslag van de eerste cursusdag (19 januari 1979)

R. WIPPLER: Oligarchiseringstheorieën I.

1. We kunnen het thema van deze cursus 'theorieën in de sociologie' karakteriseren via een onweg. Vanuit de methodologie van DE GROOT kennen we het begrip 'empirische cyclus'. Dit geeft als meest algemene sequentie van het verwerven van ervaring: waarnemen ... proberen ... (resultaat) ... evalueren. We kunnen deze empirische cyclus zien als een bepaalde versie van het beginsel van 'trial-and-error' of van het 'variatie(invention)-selectie-principe' uit de evolutietheorie.

In de empirische cyclus zowel als in de geschetste versie van het evolutiebeginsel ontbreekt - zoals het hier tot nu toe is weergegeven - een zeer belangrijke schakel. Wat beweegt een organisme om alternatieven uit te proberen? De pure waarneming van een situatie is geen aanleiding om iets nieuws te doen, dit is eerst het geval wanneer de situatie als problematisch wordt ervaren. POPPER heeft er bij zijn beschouwing van het algemeen evolutiebeginsel op gewezen dat er aan het proces van 'trial-and error' steeds een confrontatie met een probleem voorafgaat.

Ditzelfde geldt voor het wetenschappelijk kenproces, zoals dat in de cyclus van het empirisch-wetenschappelijke onderzoeken van DE GROOT is voorgesteld.

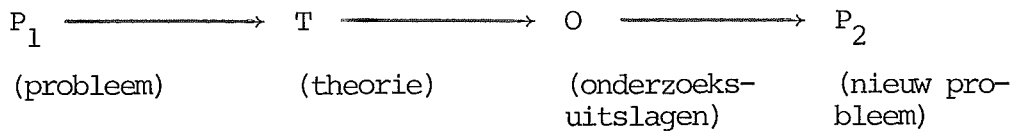
waarnemen	→	vermoeden	→	verwachten	→	toetsen	→	evalueren
(verzame-		(formule-		(afleiden		(aan		(i.v.m.
len en		ren van		van toets-		nieuw		nieuwe
groeperen		hypothese-		bare voor-		empi-		aanslui-
van fei-		sen)		spellingen)		risch		tende
tenmate-						materi-		onderzoe-
riaal)						aal)		kingen)

Aan de waarneming (het verzamelen van gegevens) gaat een probleem vooraf. Volgen we POPPER's voorstelling van de ontwikkeling van wetenschappelijk kennen, dan ziet dat eruit als:

P_1	→	TT	→	EE	→	P_2
(initial problem)		(tentative solution or tentative theory)		(evalua- tive error elimination)		(new problem)

Theorieën zijn niets anders dan invullingen van de 'tentative solu-

tions'-fase in deze sequentie. De 'error-elimination'-fase bestaat uit beproeving van probleemoplossingen met behulp van gegevens uit empirisch onderzoek (de onderzoeksuitslagen). Vandaar dat het schema van POPPER ook onder de naam 'PTO-sequentie' in de literatuur terecht is gekomen:

In andere formuleringen van dit schema is erop gewezen dat het nuttig kan zijn om in plaats van 'theorie' 'theorieën' te lezen. Dat wil zeggen voor het gegeven probleem meerdere mogelijke oplossingen tegelijkertijd aandragen. Een dergelijke strategie heeft als voordeel dat men sneller tot een goede oplossing van het probleem komt, of dat men bij meerdere oplossingen, die niet volkomen onwaar zijn, de relatief beste kan kiezen. Verder moet bij dit schema worden aangetekend dat de voorstelling onjuist zou zijn dat een theorie maar zou leiden tot één onderzoek en dat er telkens maar één nieuw probleem zou worden opgeworpen. Dit is onjuist: er zijn bij één theorie meestal een grote verzameling onderzoeksuitslagen, en er worden meestal meerdere nieuwe problemen opgeworpen.

2. Het gebruik van PTO-sequenties is belangrijk voor het reconstrueren van (sociologische) theorieën. Het plaatsen van theorieën in PTO-sequenties geeft de mogelijkheid ze te beoordelen:
 - a. Theorieën worden beoordeeld in hun relatie tot het probleem, waarvoor ze een oplossing beogen te geven. Van alternatieve theorieën kan men zich afvragen welke een betere oplossing voor het gegeven probleem geeft (beoordeling voor toetsing). 'Beter' kan hier betekenen dat een theorie meer inhoud, meer informatie biedt dan een andere.
 - b. Theorieën worden beoordeeld in relatie tot bijbehorende onderzoeksuitslagen. Van alternatieve theorieën is de één beter dan de andere als deze een (strenge) toets beter heeft doorstaan (beoordeling na toetsing).

In deze cursus staan de theorieën centraal en zullen de probleem- en onderzoeksuitslagencomponenten van het PTO-schema in geringe mate aan de orde komen. PTO-sequenties zullen echter wel het algemeen raamwerk

van deze cursus vormen.

3. Vanuit de gedachte van PTO-sequenties kan men ook verschillende te vermijden situaties noemen, die zich voor kunnen doen bij sociologische theoriebouw.
 1. Het naar voren brengen van een theorie, zonder dat daarbij een probleem niet impliciet gegeven wordt. Een voorbeeld hiervan is Parson's 'General Theory of Action'.
 2. Er wordt één theorie geformuleerd, maar er zijn meerdere problemen gegeven, zodat deze theorie voor enkele van de problemen geen oplossing geeft. Dit vinden we terug bij MICHELS, wiens oligarchiseringstheorie niet al de door hem naar voren gebrachte problemen oplost.
 3. Er wordt bij een aantal gegeven problemen slechts een zeer algemene aanduiding gegeven van hoe een oplossing ervoor gevonden zou kunnen worden. Als zodanig zou men 'theoretische oriëntaties' of 'theoretische referentiekaders' kunnen kenschetsen die onder sociologen vaak doorgaan voor 'sociologische theorieën'. Deze komen in deze cursus slechts marginaal aan de orde, 10e bijeenkomst.
 4. Er wordt wel een duidelijk probleem geformuleerd, maar de daarbij aangeboden theorie is zo vaag dat niet te beoordelen valt of ze een oplossing van dit probleem biedt. Deze situatie is in de sociologie eerder regel dan uitzondering. Dit maakt het noodzakelijk om sociologische teksten te preciseren (zie hieronder, punt 5 en 6).
 5. Er wordt zowel een probleem, als een daarbij horende theorie aangeboden, maar er worden geen onderzoeksuitslagen bij betrokken. Deze situatie hoeft niet bezwaarlijk te zijn, wanneer men een goede arbeidsverdeling tussen theoretici en onderzoekers tot stand brengt, maar hier schort het nogal eens aan.
4. Naar aanleiding van de discussie die plaatsvond over de problemen die MICHELS stelt kan nog worden opgemerkt dat het belangrijk is sociologische problemen als kennisproblemen te karakteriseren. Dat wil zeggen: een probleem is een vraag over iets wat je te weten wilt komen. Een misschien meer gangbare betekenis van 'probleem' vinden we in 'sociale problemen' (problematiek), waarmee een onbevredigend geachte maatschappelijke situatie wordt bedoeld. De relatie tussen sociale problemen en

sociologische problemen is allerm minst eenduidig, maar het is duidelijk dat zij niet identiek zijn. Vaak geven sociale problemen aanleiding tot het stellen van een sociologische (kennis)probleem, maar dit is alleen het geval, wanneer men iets wil te weten komen, dat kan bijdragen tot de oplossing van het sociale probleem. Vaak echter ontbreekt voor de oplossing van sociale problemen niet de vereiste kennis, maar andere zaken. Ook is het niet zo dat elk sociologisch probleem gemotiveerd moet zijn vanuit een sociaal probleem. De voortgang van het wetenschappelijk kenproces stelt vaak zijn eigen problemen, bijvoorbeeld de strijdigheid van voorspellingen en onderzoeksresultaten.

5. Zoals gezegd is veel van de theoretische literatuur in de sociologie rijkelijk vaag en worden daarin problemen, theorieën, hypothesen en begrippen vaak meerduidig geformuleerd. Ook MICHELS' theorie van oligarchisering is hiervan een voorbeeld. Ter bestrijding van deze meerduidigheden zijn er preciseringsstrategieën. Precisering van teksten kan men op twee wijzen doen:
 1. Interpretatie, d.w.z. precisering overeenkomstig de bedoelingen van de auteur.
 2. Explicatie, d.w.z. precisering overeenkomstig bepaalde criteria, bijvoorbeeld informatiegehalte van een theorie.

Interpretatie is een preciseringsstrategie die vooral van belang is voor historici, biografen en onderzoekers van ideeëngeschiedenis. Een vaak optredende moeilijkheid bij interpretatie is dat de bedoelingen van een auteur moeilijk te achterhalen zijn. Het komt nogal eens voor dat een auteur tegenstrijdige beweringen doet, of dat hij andere doelen na zegt te streven, dan uit zijn feitelijk werk blijkt (zie bijvoorbeeld MICHELS' pleidooi voor waarde vrije wetenschap, dat in tegenstelling staat tot zijn vaak zeer waardebeladen analyses en woordgebruik).

Explicatie is een van meer belang zijnde preciseringsstrategie voor gebruik in empirisch-theoretische wetenschappen. Men spreekt ook wel van reconstructie. Het door elkaar halen van interpretatie- en explicatiedoelinden leidt nogal eens tot misverstanden. Zo is het voor explicatie niet van belang de doeleinden van de auteur (vaak een groot socioloog) weer te geven. Men hoeft geen recht te doen aan de oorspronkelijke argumentatie, maar kiest de vruchtbaarste elementen met betrek-

king tot het gekozen explicatiecriterium.

6. Voor explicatie en reconstructie kunnen verschillende criteria gekozen worden. Een niet-volledige opsomming levert het volgende op:
 1. Toetsbaarheid; theoretische uitspraken worden zo geformuleerd dat ze operationele, meetbare termen bevatten.
 2. Informatiegehalte; theoretische uitspraken worden zo geformuleerd dat ze een maximaal potentieel verklaringsgehalte hebben. Dit criterium is in de literatuur ook uitgewerkt voor de logische vorm van uitspraken. Voor de gebruikelijke 'als ... dan ...' -uitspraken (continue vorm: naarmate ... meer ...) kan bijvoorbeeld worden uiteengezet dat het voor het informatiegehalte van een uitspraak gunstig is dat de als-component zo algemeen mogelijk (betrekking hebbend op zoveel mogelijk gevallen), en de dan-component zo specifiek mogelijk (betrekking hebbend op zo weinig mogelijke gevallen) geformuleerd is. Hiermee in strijd is de wel gangbare strategie om in de als-component van een uitspraak zoveel mogelijk noodzakelijke voorwaarden voor het optreden van het in de dan-component genoemde fenomeen op te nemen. (Een voorbeeld hiervan is W. SPRINGER: Kriminalitätstheorien und ihr Realitätsgehalt, Stuttgart 1973.)
 3. Aansluiting bij beproefde theorieën; theoretische uitspraken worden zo geformuleerd dat ze in verband gebracht kunnen worden met goed-beproefde theorieën. Gebruikelijk is het wel theoretische uitspraken in de sociologie zo te formuleren dat ze in verband kunnen worden gebracht met een of andere sociaal-psychologische theorie over individueel menselijk gedrag, als bijvoorbeeld de 'waardeverwachtingstheorieën van TOLMAN, LEWIN, EDWARDS, ATKINSON en ROTTER.
 4. Volledigheid van een typologie wat betreft logische mogelijkheden; theoretische uitspraken worden zo geformuleerd dat de daarin gebruikte combinaties van kenmerken uitputtend is. In verband met explicaties van MERTON's theorie van afwijkend gedrag is er wel op gewezen dat zijn typologie allerm minst uitputtend is.
 5. Volledige specificatie; theoretische uitspraken worden zo geformuleerd dat alle onderdelen ervan (alle variabelen en de relatie daartussen) volledig zijn gespecificeerd. Dit doen we bij expli-

catie van oriënterende uitspraken. Een uitspraak als 'de onderbouw bepaalt de bovenbouw' kan bijvoorbeeld uitgewerkt worden tot: 'naarmate iemand meer verdient, is hij conservatiever'.

6. Axiomatische ordening; theoretische uitspraken worden zo ten opzichte van elkaar geordend dat sommige axioma's zijn, en andere afgeleide uitspraken. Dit heeft ZETTERBERG bijvoorbeeld gedaan met DURKHEIM's theorie van arbeidsverdeling.
7. De probleemsequentie uit de teksten van MICHELS en LIPSET kan als volgt gereconstrueerd worden:
 - P₁: Michels stelt zich het probleem: waarom treden in groepen die een zekere arbeidsverdeling hebben, en democratische doelen, op de lange termijn oligarchische verschijnselen op?
Dit probleem komt op zichzelf niet uit de lucht vallen, maar is het resultaat van de strijdigheid tussen een common sense-theorie over het intern functioneren van groepen: 'alle groepsleden gedragen zich volgens de groepsideologie' en de daarbij horende onderzoeksuitslag (MICHELS' persoonlijke ervaring), dat dit voor veel organisaties, en in ieder geval voor de SPD in zijn tijd niet opging.
 - T₁: Van MICHELS' antwoord op deze vraag is een reconstructie gegeven in schema 1 van WIPPLER's tekst. Heel oriënterend kan dit antwoord samengevat worden tot: oligarchisering ontstaat doordat structurele effecten sterker zijn dan de effecten van ideologieën waarbij de structurele voorwaarden van een organisatie met arbeidsverdeling noodzakelijkerwijs tot oligarchisering leiden.
 - O₁₁: MICHELS' eigen toets van deze theorie stelt niet zoveel voor. Hij komt slechts met illustraties van zijn stellingen.
 - O₁₂: LIPSET komt met een eigen ervaring die in strijd is met de theorie van MICHELS. De Amerikaanse drukkersvakbond ITU functioneert naar zijn inzichten niet-oligarchisch (democratisch).
 - P₂: Dit leidt tot een nieuw probleem: onder welke voorwaarden gaat MICHELS' theorie niet op?
 - T₂: LIPSET's antwoord is gereconstrueerd in schema 2 van WIPPLER's tekst. Het komt er in grote trekken op neer dat: als er sprake is van een legitiem intern oppositiesysteem, en (noodzakelijke voor-

waarden) een netwerk van informele sociale relaties bestaat binnen een groep, is er de mogelijkheid van een democratische besluitvorming.

Bij LIPSET lijkt het erop dat niet-ideologieën het individueel gedrag sturen, maar meer het individuele eigenbelang.

O₂: LIPSET leidt uit zijn theorie vele voorspellingen af voor verschijnselen binnen en buiten de ITU en toetst deze systematisch.

P₃: In WIPPLER's tekst wordt verder gewerkt aan de impliciete individualistische vooronderstellingen die er bij LIPSET in schijnen te zitten: Onder welke voorwaarden is voor gewone leden van de groep het netto-resultaat van controlehandelingen zodanig dat ze worden uitgevoerd? En onder welke voorwaarden corrigeren de leiders hun gedrag overeenkomstig de wensen van de leden?

T₃: Als antwoord op dit probleem wordt gegrepen naar wetmatige uitspraken uit de psychologische nuttheorie.

8. Het is moeilijk om de discussie van deze dag enigszins samen te vatten. Een aantal punten zijn al vervat in bovenstaande aantekeningen. Een belangrijk thema is verder geweest de vraag hoe het begrippenpaar oligarchie-democratie gedefinieerd kan worden, en -daarbij aansluitend - hoe dit geoperationaliseerd zou moeten worden.

Het begrip 'democratie' heeft doorgaans - ook bij MICHELS - twee betekenissen die door elkaar gebruikt worden:

1. Democratie als organisatie-interne bestuursvorm. Hiermee wordt bedoeld de mogelijkheden die de beslissingsprocedures in de organisatie bieden aan de gewone leden om beleidskeuzes op centraal-niveau te beïnvloeden, of te controleren.
2. Democratie als politieke orde van staten die als resultaat van de acties van organisaties (vakbonden en politieke partijen) in stand gehouden wordt.

Bij MICHELS gaat het in eerste instantie om de eerste betekenis van democratie, maar hij stelt zich daarnaast ook wel problemen die met de tweede betekenis te maken hebben. Bijvoorbeeld, tot de conclusie gekomen te zijn dat sociaal-democratische organisaties wat betreft de eerste betekenis te karakteriseren zijn als verregaand ondemocratisch (oligarchisch), hiervoor een aantal verklaringen bedacht te hebben, en de voorspelling te hebben gedaan dat dit een onontkoombaar proces is,

stelt hij zich de vraag wat dergelijke partijen op het niveau van samenlevingen nog kunnen bijdragen tot een democratische verdeling van maatschappelijke beloningen.

In de discussie zijn bij herhaling twijfels geuit over de wenselijkheid democratie als bestuursvorm te meten zonder daarbij de mate en kwaliteit van doelrealisatie van een organisatie te betrekken. Men zou dan de kans lopen uitsluitend af te gaan op procedures, die qua vorm er heel democratisch uitzien, maar die in feite de mensen aan de basis geen kans geven om invloed uit te oefenen op de top.

9. Enige literatuurverwijzingen over hetgeen op deze cursusdag besproken is:

A.D. DE GROOT: Methodologie (1961)

Gebruikt de gedachte van de 'empirische cyclus' als algemeen raamwerk voor een leerboek in de methodologie voor sociale wetenschappers.

K.R. POPPER: Objective Knowledge (1972)

Verwijst op verschillende plaatsen naar de cyclus van probleem-oplossen (trefwoord: method of trial and error-elimination (schematic representation). In verband met het algemeen evolutiebeginsel o.a. blz. 142-146.

W.C. ULTEE: Groei van kennis en stagnatie in de sociologie (1977)

Bevat in het wetenschapstheoretisch gedeelte onder meer een methodologie van problemen, waarin problemen in soorten worden ingedeeld, en regels worden gegeven voor het juist stellen van problemen. Verder omvat het boek een aantal reconstructies van theorie-sequenties uit verschillende sociologische tradities.

K.-D. OPP: Methodologie der Sozialwissenschaften (1976)

Geeft een nadere uitleg van interpretatie- en explicatiestrategieën. Verder uitwerking van met name het informatiegehaltecriterium voor explicatie, en de daarbij benodigde formeel-logische technieken.

Verslag van de tweede cursusdag (2 februari 1979)

R. WIPPLER: Oligarchiseringstheorieën II

1. In deze cursus komen relatief veel niet-sociologische theorieën aan de orde. Het boek van HIRSCHMAN is hiervan het eerste voorbeeld. Men kan zich de vraag stellen welke relatie de sociologie heeft met ander (sociaal-)wetenschappelijke disciplines. Het antwoord wordt gespecificeerd naar de PTO-sequentie.

Wat betreft de problemen is er een duidelijke taakverdeling tussen de verschillende disciplines. Er zijn een aantal problemen die duidelijk in de sociologie thuishoren (te noemen zijn bijvoorbeeld: verloop van socialisatie, ontstaan van afwijkend gedrag, functioneren van organisaties, het verloop van bureaucratiseringsprocessen, het ontstaan van sociale bewegingen en collectief handelen, en het bestaan van stratificatiesystemen). Dit geldt ook voor sociale psychologie (waarnemingsprocessen, attitudevorming, attribuering, effectiviteit van taakgerichte groepen, inter-groepsprocessen), economie (inflatie, economische groei), en politicologie (gevolgen van verschil in kiesstelsels, besluitvorming in parlementen). Er is hierbij nauwelijks sprake van overlap.

Wat betreft de theorieën ligt dit wat anders. Enerzijds bestaat er een sterke tendens onder sociologen oplossingen voor sociologische problemen een autonoom sociologisch karakter toe te kennen. Hierin is de invloed van DURKHEIM voelbaar, die zich anti-psychologisch en anti-economisch opstelde, en stelde dat 'sociale feiten alleen door sociale feiten verklaard kunnen worden'. In de mainstream-sociologie (met name het Amerikaans functionalisme) wordt steeds gepoogd om 'sociologische' oplossingen voor sociologische problemen te vinden (nadruk op het gemeenschappelijk waarden- en normensysteem in een samenleving).

Anderzijds is deze strategie om voor sociologische problemen naar specifiek sociologische theorieën te streven niet afgestemd op het doel van theorieën: optimale probleemoplossing. Er is geen reden waarom juist sociologische theorieën de door sociologen gestelde problemen het beste zouden oplossen. Dit representeert zich in het gegeven dat er sinds het eind van de jaren vijftig sprake is van een toenemende grensoverschrijding van sociaal-wetenschappelijke disciplines. In de sociologie is hiervoor met name de aanzet gegeven door HOMANS' boek 'Social Behavior, Its Elementary Forms' (1961), waarin met behulp van theorieën uit de leerpsychologie en de economie oplossingen

werden gezocht voor sociologische problemen. In de sociale psychologie waren THIBAUT & KELLEY met 'The Social Psychology of Groups' (1959) hem al voorgedaan door ideeën te ontleen aan de speltheorie en de economie.

Het meest spectaculair is de grensoverschrijdende ontwikkeling echter geweest in de economie. Dat is begonnen met het problematiseren van achtergrondkennis uit de neo-klassieke theorie en de welvaartseconomie en wel de beperking van de aandacht tot stelsels van privé-eigendom en de veronderstelling dat alle goederen en diensten individueel geconsumeerd worden. Er bestaan ook collectieve eigendomsrechten en goederen die collectief geconsumeerd worden. De analyse van collectieve goederen is begonnen door SAMUELSON (1954). De theorie van collectieve goederen komt in deze cursus nog verder aan de orde bij de participatietheorie van OLSON. Een tweede uitbreiding van de economische theorie is de analyse van eigendomsrechten (= normen omtrent het gebruik van goederen), die in het begin van de zestiger jaren begonnen is.

Deze ontwikkelingen betekenen een uitbreiding van het probleemgebied van de economie. Economen raken geïnteresseerd in problemen die traditioneel door sociologen behandeld werden: groepsvorming en realisatie van groepsdoelen, het ontstaan en functioneren van normen. Ook is er een duidelijke uitbreiding in de richting van politicologische problemen: collectieve besluitvorming, functioneren van democratieën en concurrentie tussen politieke partijen. Deze laatste ontwikkeling wordt gewoonlijk aangeduid met namen als: nieuwe politieke economie, economische theorie van de politiek, of niet-markt economie. De bekendste vertegenwoordiger in Nederland is VAN DER DOEL. Zie voor andere namen en literatuur de bijlage.

Omgekeerd wordt op dit moment ook door sociologen met uit de economische theorie afkomstige ideeën gewerkt, bijv. door COLEMAN, BOUDON, OPP en VANBERG. OPP heeft hiervoor de term 'economisch programma in de sociologie' geïntroduceerd. Met het overnemen van economische probleemoplossingen is ook de economische werkwijze in de sociologie geïntroduceerd. Deze wordt gekenmerkt door een strengere deductieve theorieopbouw, waarbij het uitgangspunt ligt in een theorie van rationeel handelen en in (ideaaltypische) assumpties over handelings-situaties. Het boek van HIRSCHMAN is hiervan een duidelijk voorbeeld, en andere zullen nog volgen in deze cursus.

Is er op het gebied van theorieën een duidelijke toenadering tussen verschillende sociaal-wetenschappelijke disciplines te constateren,

en lijkt het een vruchtbare ontwikkeling om voor de oplossing van sociologische problemen aandacht te besteden aan o.a. de nieuwe politieke economie, voor de onderzoeksuitslagen is er weinig te merken van disciplinedoorbreking. Sociologen maken nauwelijks gebruik van onderzoeksgegevens uit sociale psychologie, culturele antropologie, politicologie of economie. Er is geen reden waarom het niet vruchtbaar zou zijn onderzoeksgegevens uit andere disciplines te gebruiken. Dat het zo weinig gebeurt heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het nauwelijks meer mogelijk is het terrein van onderzoek van meerdere disciplines te overzien.

De na de evaluatie van de oude theorie ontstane nieuwe problemen zijn ook in principe niet meer disciplinegebonden. Zo geeft bijvoorbeeld de theorie van MICHELS over oligarchisering wat betreft de daarin gepostuleerde structuur-effecten aanleiding tot het stellen van het sociaal-psychologische probleem van cognitieve representatie van sociale structuren. Ook vloeien uit de analyse van LIPSET technische problemen voort: meetproblemen (hoe meet je democratie-oligarchie) en causale analyseproblemen.

Kan nu als conclusie gesteld worden dat de sociologie maar moet worden opgeheven als zelfstandige discipline? Uit het bovengestelde blijkt dat m.b.t. het stellen van problemen een taakverdeling tussen disciplines en dus een vasthouden aan specifiek sociologische vraagstellingen op zijn plaats is. Maar op het gebied van probleemoplossingen (theorieën) en onderzoeksuitslagen (in principe) zijn grensoverschrijdingen nuttig gebleken.

2. (DISCUSSIE) Het is onduidelijk waarin nu sociologie onderscheiden is van andere disciplines. Het lijkt onmogelijk om een onderscheid te maken naar het objectgebied. Eenheden die onderwerp van analyse zijn in de sociologie kunnen net zo goed het onderwerp worden van economische of sociaal-psychologische analyse. Tot een bevredigende afbakening komt men niet. Datzelfde geldt voor pogingen om een speciaal sociologische zienswijze te definiëren. Dit komt neer op het bij voorbaat opzich schuiven van mogelijke goede oplossingen voor een gegeven probleem.

Het lijkt nog het beste toevlucht te nemen tot de oplossing van OPP-HUMMELL: sociologie is wat sociologen doen of er aan sociologie-opleidingen gedoceerd wordt.

3. (DISCUSSIE) De interpretatie die in het bovenstaande van de geschie-

denis van de sociologie gegeven is, lijkt voor discussie vatbaar. Het multidisciplinair werken was voor klassieke sociologen als MARX en WEBER een doodgewoon gegeven. Pas daarna is er de teneur gekomen om te gaan denken in autonoom-sociologische theorieën. Wat dit betreft zou men nog verder terug kunnen denken, want bij de Schotse moraalfilosofen vinden we nog geen in disciplines gescheiden sociale wetenschap.

4. (DISCUSSIE) Wanneer men deze schets van nieuwe ontwikkelingen in de sociale wetenschappen accepteert, komt de vraag op hoe deze ontwikkeling verklaard kan worden. Men zou volgens het PTO-schema verwachten dat deze te verklaren zou zijn uit het relatief geringere waarheidsgehalte, en daarmee gepaard gaande onbruikbaarheid van klassiek-sociologische theorieën. In dit verband lijkt het nuttig te letten op verschillen tussen sociaal-wetenschappelijke disciplines. Terwijl de sociologie voornamelijk importeert (uit de sociale psychologie en de economie), wordt met name de economie gekenmerkt door export van theorieën, en een grote expansiedrift wat betreft haar probleemgebied. Geopperd wordt de hypothese dat dit verschil in ontwikkeling met name te maken heeft met het lagere informatiegehalte van sociologische theorieën. Economische theorieën zijn meer gekwantificeerd, en dus beter beproefbaar.
5. Eén van de algemene uitspraken van MICHELS/LIPSET is: hoe complexer een organisatie, des te oligarchischer functioneert zij. Het onderzoek van LIPSET leverde een falsificatie op van deze uitspraak: hoewel de ITU een behoorlijk complexe organisatie is, is zij veel minder geoligarchiseerd dan vergelijkbaar complexe organisaties. De algemene uitspraak over de samenhang tussen complexiteit en oligarchisering van organisaties gaat kennelijk niet perfect op. Dergelijke uitspraken hebben de status van empirische generalisaties, er steekt geen deterministisch proces achter. Er komt nu een verklaringsprobleem op: waarom leidt complexiteit tot oligarchisering, en waarom leidt zij dat niet in alle gevallen? Welk mechanisme steekt daar achter?

Het opstellen van een verklaring van een algemene uitspraak, en het gebruik daarvan voor verbetering van theorieën is tot een strategie uitgewerkt door de Poolse socioloog MALEWSKI. Voor een zulke verklaring zijn tenminste drie uitspraken vereist:

1. De te verklaren sociologische uitspraak.
2. Een algemene wetsuitspraak, dat wil zeggen een uitspraak die op

elke tijd en plaats geacht wordt van kracht te zijn.

3. Een bijkomende veronderstelling, die de redenering 'rond' (logisch geldig) maakt. Voor deze bijkomende veronderstelling hoeft niet geclaimd te worden dat deze altijd en overal opgaat.

Het voorbeeld van MALEWSKI ziet er als volgt uit:

Theoretische (wets-)uit- spraak:	Hoe belonender het gedrag van een groepslid voor anderen, des te vaker zullen deze anderen met hem interageren.
bijkomende veronder- stelling:	Contacten met populaire groepsleden zijn belonender dan contacten met impopulaire groepsleden. -----
Te verklaren uitspraak: (hypothese, emp. gener.)	Hoe populairder een groepslid, des te meer zijn andere groepsleden geneigd om met hem te interageren. (Deze uitspraak moet niet tautologisch worden opge- vat, er zijn afzonderlijke metingen voor populari- teit en interactie.)

Er is nu een verklaring gevonden waarom met populaire groepsleden meer geïnterageerd wordt dan met impopulaire. Deze laatste uitspraak hoeft echter niet deterministisch op te gaan. Het is denkbaar dat het niet opgaat voor alle groepen, of dat het niet opgaat voor elk paar groepsleden. Met behulp van de verklaring kunnen we nu uitspraken doen over het optreden van dergelijke uitzonderingen. Dit is -gegeven dat de algemene wetsuitspraak waar is- afhankelijk van het opgaan van de bijkomende veronderstelling.

Passen we ditzelfde procédé toe op de uitspraken van MICHELS/LIPSET over oligarchisering, dan komen we bijvoorbeeld tot het volgende:

TWU: Hoe hoger de informatiekosten voor organisatieleden, des te minder democratische controle voeren zij uit.

BV: Hoe complexer een organisatie, des te hoger informatiekosten.

EG: Hoe complexer een organisatie, des te oligarchischer zij is.

LIPSET's onderzoek in de ITU leverde een falsificatie van deze laatste uitspraak op. Op grond van de verklaring kunnen we een hypothese formuleren hoe dat komt (en LIPSET heeft dat ook gedaan). Binnen een organisatie als de ITU heeft de grotere mate van complexiteit niet geleid tot hogere informatiekosten. Door de bijzondere structuur en omstandigheden van deze vakbond en haar leden gaat deze bijkomende veronderstelling hier niet op.

Een bijkomend voordeel van een dergelijke strategie is dat je er aan-

wijzingen in kunt vinden voor beleidsmaatregelen. Het democratischer maken van complexe organisaties verloopt via het verlagen van de informatiekosten voor de leden (bijv. door het gebruik van organisatie-interne mededelingbladen, geregeld verstrekken van mondelinge inlichtingen).

6. (DISCUSSIE) In het bovenstaande voorbeeld van de verklaring van de empirische generalisatie van MICHELS/LIPSET is de gebruikte redenering onvolledig; er zou nog een veronderstelling moeten bijkomen, dat organisaties dan oligarchisch zijn, wanneer de leden geen democratische controle uitvoeren. Een dergelijke veronderstelling, waarin wordt overgestapt van individuele effecten op collectieve effecten noemen we een transformatieregel. Zij komen in het vervolg van de cursus nog aan de orde.
7. (DISCUSSIE) Bij het bovenstaande rijst de vraag wat het verschil is tussen algemene wetmatige uitspraken en bijkomende veronderstellingen, en hoe je weet dat algemene wetmatige uitspraken altijd waar zijn. Algemene wetmatige uitspraken onderscheiden zich juist van bijkomende veronderstellingen doordat ze wel altijd geacht worden op te gaan, wanneer of waar ook ter wereld. Bij bijkomende veronderstellingen is het zo dat je voor een specifieke situatie, vaak tijd- en plaatsbepalend, deze veronderstelling maakt.
Dat algemene wetmatige uitspraken altijd werkelijk opgaan, weet je niet. Men kan hiervoor wel belangrijke argumenten vinden, wanneer men niet zomaar algemene wetmatige uitspraken neemt maar zulke die reeds bewezen hebben strenge beproevingen goed te doorstaan.
8. (DISCUSSIE) Wanneer men een dergelijke verklaring voor een empirische generalisatie heeft gevonden, betekent dit dat men in feite deze te verklaren uitspraak vervangt door een nieuwe, waarin de bijkomende veronderstelling als extra voorwaarde is opgenomen:
Als het interacteren met populaire groepsleden belonender is dan met impopulaire groepsleden, geldt: hoe populairder een groepslid, des te meer zullen andere groepsleden geneigd zijn met hem te interageren.
Als complexiteit van organisaties de informatiekosten voor haar leden verhoogt, geldt: hoe complexer een organisatie, des te oligarchischer is zij.
9. Het is dan ook niet gebruikelijk om zomaar algemene wetmatige uitspraken te verzinnen, doorgaans worden ze ontleend aan reeds bestaande ken-

nis. In het geval van de sociologie treffen we relatief vaak de situatie aan dat als algemene wetten uitspraken over individueel gedrag, en dan vaak ontleend aan de sociale psychologie, worden genomen. Het is daarmee niet uitgesloten dat er andere uitsprakenstelsels zouden zijn, die ook deze functie zouden kunnen vervullen. Dit is bijvoorbeeld wel geclaimd ten aanzien van uitspraken van de Algemene Systeem Theorie. Binnen de verklarende sociologie heeft dit programma echter tot nu toe weinig succes gehad.

Het vaak impliciete gebruik van uitspraken over individueel menselijk gedrag heeft echter wel succes gehad. Zoals in het bovenstaande voorbeeld bestaat een dergelijke verklaring steeds uit:

1. Algemene wetten die gedrag van deelnemers in sociale processen bepalen.
2. Beschrijvingen van de situatie van die individuen in die sociale processen, waarin de condities worden aangegeven waaronder deze wetten hun effecten voorspellen.

Over wetmatige uitspraken over individueel gedrag valt wel wat meer te zeggen, omdat over de keuze van die uitspraken wel enige overeenstemming blijkt te bestaan, die echter nog wel eens verduisterd wordt door terminologische verwarring. Een van de meest gebruikte algemene wetmatige uitspraken die in de sociologische verklaringen wordt gebruikt is de zogenaamde waardeverwachtingspropositie:

Van meerdere gepercipieerde handelingsalternatieven wordt die handeling uitgevoerd waarvan de consequenties het meest gewaardeerd en het meest waarschijnlijk geacht worden.

In een dergelijke hypothese zijn twee dingen bepalend voor de keuze van het gedragsalternatief:

1. De waarde van het verwachte resultaat van het gedrag.
2. De subjectieve waarschijnlijkheid die aan het bereiken van dit resultaat wordt toegekend.

Deze theorie komt in verschillende (vaak vereenvoudigde) vormen en namen in de literatuur voor: theorie van rationeel gedrag, nuttheorie, utiliteitstheorie, cognitief-hedonistische theorie van menselijk gedrag, etcetera.

10. (DISCUSSIE) Het is misschien wel waar dat een dergelijke theorie van individueel menselijk gedrag een welhaast universele plaats inneemt in sociologische verklaringen, het is de vraag of expliciet maken ervan zoveel oplevert. De hypothese is het krachtigst, wanneer 'resultaat' en 'waarschijnlijkheid' duidelijk vastgelegd en gekwantificeerd zijn: Zonder deze specificatie is de algemene waardeverwachtingspropositie

leeg. Het belangrijkste werk, de specificatie per toepassingsgebied, moet telkens nog verricht worden.

11. Rondom het toepassen van proposities over individueel gedrag bestaan een aantal misverstanden. De wetenschapsfilosoof AGASSI heeft hierover zijn licht laten schijnen. Het gebruik van termen in deze discussie licht hij als volgt toe:

1. Individualisme; een theorie die het vermogen tot handelen verbindt met het vermogen tot beslissen en deze vermogens uitsluitend aan individuen toekent.
2. Psychologisme; een theorie die alle sociaal-wetenschappelijke verklaringen reduceerbaar acht tot psychologie.
3. Collectivisme of holisme; doctrine dat individuele doelen en beslissingen gevormd worden door sociale krachten.
4. Institutionalisme; de claim dat sociale wetenschappen niet geheel tot psychologie reduceerbaar zijn. Er bestaan specifiek sociale eenheden als instituties, zeden en tradities.

Het is mogelijk als volgt te combineren (hieruit blijkt dat psychologisme niet te verenigen is met institutionalisme, en individualisme niet met collectivisme/holisme);

	individualisme	collectivisme/holisme
psychologisme	gebruikelijke vorm van psychologisch reductionisme	zeldzaam voorkomende vorm: bv. JUNG's theorie van collectief onbewuste
institutionalisme	institutioneel of methodologisch individualisme; staat in deze cursus centraal	historisch materialisme en functionalisme

In discussie wordt gewoonlijk institutioneel collectivisme tegenover individualistisch psychologisme gesteld. Hierom draaien de bekende tegenstellingen holisme versus atomisme, toyaliteit versus persoon, maatschappij en mens. Hierbij wordt meestal geen rekening gehouden met het 'genuanceerde' standpunt van het methodologisch (institutioneel, of structureel-) individualisme, waarin niet elke sociologische uitspraak hoeft te worden omgedefiniëerd tot een individueel-psycho-

logische, maar slechts voor elk sociologisch probleem wordt gepostuleerd dat uitspraken over individueel menselijk gedrag noodzakelijk zijn om een theorie op te bouwen en dat deze met name in deze theorieën functioneren als algemene wetmatige uitspraken.

Dit individualisme wordt methodologisch genoemd ter onderscheid van ontologisch individualisme, waarbij de veronderstelling dat de sociale werkelijkheid 'draait' om individueel gedrag een getoetste veronderstelling blijft.

12. HIRSCHMAN analyseert de werking van twee onderscheiden reacties op kwaliteitsvermindering van producten:

1. Exit (afhaken): reactie op kwaliteitsvermindering door product niet meer af te nemen (overgaan op concurrerend product);
2. Voice (protest): reactie op kwaliteitsvermindering door hiertegen te protesteren.

Tot dan toe werd elk van deze reacties in een andere discipline behandeld: exit binnen de economie en voice binnen de politicologie (en de sociologie).

Het begrip 'kwaliteitsvermindering van een product' kan ruim verstaan worden. Voor het oligarchiseringsprobleem is met name relevant de invulling dat het nut van organisaties waarvan men vrijwillig deel uitmaakt, afneemt voor een persoon.

HIRSCHMAN stelt zich ten aanzien van het voorkomen van exit/voice onder meer de volgende problemen:

1. Onder welke omstandigheden prevaleert de een boven de ander?
2. Onder welke voorwaarden is elk van beiden het meest efficiënt om weer productverbetering te krijgen?
3. Kunnen de beide opties gecombineerd worden?
4. Onder welke voorwaarden zijn beide opties inefficiënt om kwaliteitsverbetering te bereiken?

Ter oplossing van deze problemen formuleert HIRSCHMAN tal van informatieve hypothesen. Zijn theorie biedt onder meer een verklaring voor één van de grote problemen van de politiek-economische theorie. Onder de twee assumpties (economisch modeldenken!) dat er sprake is van een tweepartijstelsel, en een normale (althans eentoppige) verdeling van politieke standpunten onder kiezers, kan worden afgeleid (DOWNS) dat partijen ernaar zullen neigen steeds meer naar elkaar toe te groeien. De meeste kiezers zitten immers in het midden en de partijen zullen ertoe neigen zo dicht mogelijk bij de meeste kiezers te gaan zitten. Toch treedt een dergelijke convergentie van partijpolitieke standpun-

ten niet op. Dit is te verklaren door het optreden van de voice-optie. Extreme kiezers hebben in een dergelijk partijenstelsel geen alternatief waarnaartoe zij kunnen vertrekken. Zij zullen dus hun stem laten horen, en daardoor de 'kwaliteitsverslechtering' van hun partij tegenhouden, dat wil zeggen uit het ideologische midden weg houden.

13. (DISCUSSIE) Wat is nu de relatie tussen de oligarchiseringstheorieën van MICHELS/LIPSET met de theorie van HIRSCHMAN over het voorkomen van exit/voice, en in hoeverre betekent die laatste theorie een verbetering?

We kunnen het oligarchisch worden van een organisatie zien als een vorm van kwaliteitsvermindering van de organisatie, al is deze relatie niet deterministisch. Het vrijwillige lid van een organisatie zal voor de bepaling van de kwaliteit van het product van een organisatie vooral kijken of de output van die organisatie voor hem naar verwachting is, gezien de aantrekkelijkheid van evtl. alternatieve organisaties.

Gegeven dat oligarchisering als kwaliteitsvermindering wordt ervaren door de leden van een organisatie, dan zijn de opties exit en voice direct aan de theorie van oligarchisering gekoppeld. Bij MICHELS/LIPSET komt oligarchie tot stand via twee kanalen: apathie van de leden, en ondemocratisch optreden van de leiders. Voice representeert niet-apathe of participatie van de leden. Exit is verbonden met ondemocratisch optreden van de leiders; in gevallen waarin de organisatieleiding gevoelig is voor deze vorm van reactie op kwaliteitsvermindering zullen zij zich dus meer aantrekken van het vertrek van de leden. Op deze manier zijn alle uitspraken over het voorkomen van exit/voice verbonden aan de twee noodzakelijke voorwaarden voor het optreden van democratie. Alle algemene uitspraken die iets zeggen over het voorkomen van exit/voice zeggen ook iets over het voorkomen van democratie. Het lijkt er dus op dat met de theorie van HIRSCHMAN de oligarchiseringstheorie aan informatiegehalte heeft gewonnen.

14. Literatuurverwijzingen

Recente verwijzingen van sociologen waarin grenzen tegenover andere disciplines (met name de economie) overschreden worden:

G.C. HOMANS: Social Behavior, Its Elementary Forms (1961, 1974)

J.S. COLEMAN: "Social Structure and a Theory of Action" in: Blau (ed.),

Approaches to the Study of Social Structure (1975)

R. BOUDON: Effets pervers et ordre social (1977)

K.-D. OPP: Theorie sozialer Krisen (1978)

K.-D. OPP: "Das "ökonomische Programm" in der Sociologie", Soziale Welt 29 (1978)2

V. VANBERG: "Markets and Organizations", Mens en Maatschappij 53(1978)3

V. VANBERG: "Kollektive Güter und kollektives Handeln", Kölner Zeitschrift für Soziologie 30(1978)4

Vergelijkbare initiatieven in de sociale psychologie:

THIBAUT & KELLEY: The Social Psychology of Groups (1959)

Vergelijkbare initiatieven in de economie wat betreft collectieve goederen en eigendomsrechten:

P.A. SAMUELSON: "The Pure Theory of Public Expenditure", Review of Economics and Statistics 36(1954)

M. OLSON: The Logic of Collective Action (1965)

J.G. LULOFS: "Theorie van het collectieve handelen" I en II, Mens en Maatschappij 5(1978)2 en 4

E.G. FURUBOTN & S. PEJOVICH (eds.): The Economics of Property Rights (1974)

Overzicht van enkele economische oplossingen voor politicologische problemen (nieuwe politieke economie):

J. VAN DEN DOEL: Democratie en welvaartstheorie (1978)

B.S. FREY: Moderne politieke Ökonomie (1977)

G. KIRSCH: Ökonomische Theorie der Politik (1974)

R.B. MCKENZIE & G. TULLOCK: The New World of Economics (1975)

A. DOWNS: An Economic Theory of Democracy (1957)

J.M. BUCHANAN & G. TULLOCK: The calculus of consent (1962)

G. TULLOCK: The Social Dilemma: The Economics of War and Revolution (1974)

Een vergelijking van sociologische en economische theorieën geeft:

B. BARRY: Sociologists, Economists and Democracy (1970)

Over individualisme in de sociologie:

A. MALEWSKI: Verhalten und Interaktion (1967)

K.-D. OPP - H.J. HUMMEL: Kritik der Soziologie (1973), Soziales Verhalten und soziale Systeme (1973)

V. VANBERG: Die Zwei Soziologien (1975)

J. AGGASSI: "Institutional individualism", British Journal of Sociology 26(1975)2

H.-G. SCHÜTTE: Bureaucratiseringstheorieën

Literatuur

A. DOWNS: Why the Government Budget Is Too Small in a Bureaucracy.

Uit: E.S. Philips (ed.): Private Wants and Public Needs
(New York 1965)
(verplicht: pp. 76-90)

G. TULLOCK: Public Decisions as Public Goods

Uit: Journal of Political Economy (1971)
(verplicht: pp. 913-918)

A. DOWNS: Non-Market Decision Making - A Theory of Bureaucracy

Uit: American Economic Review (1965)
(verplicht: pp. 439-446)

W.A. NISKANEN: Non-Market Decision Making - The Peculiar Economics
of Bureaucracy

Uit: American Economic Review (1968)
(verplicht: pp. 293-305)

W. ORZECZOWSKI: Economic Models of Bureaucracy: Survey, Extensions,
and Evidence

Uit: Ph.E. Borcharding (ed.): Budgets and Bureaucrats
(Durham 1977)
(verplicht: pp. 229-259)

G. SCHMIDT & H. TREIBER: Bürokratie und Politik

(München 1975)
(verplicht: pp. 19-26, 74-86)

R.J. STAAF: The Growth of the Educational Bureaucracy: Do Teachers
make a Difference?

Uit: Ph.E. Borcharding (ed.): Budgets and Bureaucrats:
The Sources of Government Growth (Durham, 1977)
(verplicht: pp. 148-168)

Handleiding bij de literatuur

Die Entwicklung der soziologischen Bürokratietheorie ist nicht parallel mit der Entwicklung der Bürokratien verlaufen. Während in allen modernen Gesellschaften - unabhängig von ihren Ideologien - ein überraschendes Wachstum sowohl des Staates wie der Bürokratien konstatiert werden kann, fällt es schwer, eine Zunahme an Qualität der soziologischen Theoriebildung auf diesem Gebiet festzustellen.

Seit den Arbeiten M. WEBERS sind die Weichen für die soziologische Auseinandersetzung mit dem "phénomène bureaucratique" (CROZIER) gestellt. Das heisst nicht, dass nicht einige hervorragende Arbeiten auf diesem Gebiet publiziert worden wären, meist unter organisations-theoretischen Vorzeichen. Ich nenne hier nur die Bücher von BARNARD, SIMON, CROZIER, BLAU oder SCHLUCHTER! Im Gegensatz zu M. WEBER geht hier allerdings der Zusammenhang zur Staatstheorie verloren. Ähnliches gilt auch für die marxistische Tradition in der Soziologie. Aus Gründen die mit der (fehlenden) Staatstheorie von K. MARX zusammenzuhängen scheinen, wird dem Bürokratiephänomen wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Eine rühmliche Ausnahme bildet K. WITTFOGEL, Oriental Despotism.

Natürlich gibt es eine Fülle von empirischen Untersuchungen, die Klarheit in bestimmte Teilbereiche gebracht haben, sowie die übliche Menge von Details: etwa die Studien von COLEMAN und JENCKS über das Unterrichtssystem, oder die Studien von MAYNTZ und SCHARF über die Planungsbürokratie in Westdeutschland.

Eine theoretische Interpretation des Datenmaterials ist weitgehend ausgeblieben, obwohl es von Soziologen und Politikologen einige weiterführende Ansätze gibt. Eine ordentliche Zusammenfassung findet sich bei SCHMID/TREIBER, sowie in dem Buch von SCHLUCHTER. Die Analyse, soweit vorhanden, konzentriert sich jedoch auf Aspekte, die für jedes soziale Gebilde von Interesse sind: Qualifikation, Rekrutierung, Einstellungs- und Verhaltensmuster der bürokratischen Personals, Status- und Autoritätsprobleme, Managementtechniken, Eigeninitiative, Elitebewusstsein, demokratische vs. legalistische Orientierung etc. - Auf dieser Linie liegen auch die zahlreichen Studien über Juristen, Lehrer, Ärzte und Richter. Alle diese Arbeiten konzentrieren sich auf individuelle Merkmale (Attituden, Fertigkeiten etc.) und/oder auf die Binnenstruktur von Bürokratien.

Mit anderen Worten: sie diskriminieren nicht zwischen beispielsweise: Parteien, Bürokratien, Verbänden oder Wirtschaftsunternehmen. In allen diesen Fällen konzentriert sich die Diskussion auf ein Hierarchiemodell von Organisationen. In diesen Kontext gehören auch viele Studien zur Oligarchisierung von Grossorganisationen, und zur Problematik der Partizipation.

Organisationen sind jedoch in ein Umfeld von sozialen Beziehungen und institutionellen Bedingungen eingebettet, die ihre Strategie weitgehend festlegen, und zwar unabhängig von ihrer inneren Struktur. Hier hat erst die Diskussion der letzten Jahre zu Fortschritten der Theoriebildung geführt. Ausgehend von der "theory of the firm" oder der Demokratietheorie beginnt man, bestimmten Organisationen Handlungsmaximen zuzuschreiben, die zur Erklärung organisationstypischer Strategien herangezogen werden können. Für die klassische Unternehmung wird man etwa Gewinnmaximierung unterstellen, für politische Parteien Stimmenmaximierung, und für Bürokratien tendentiell: Budgetmaximierung. - In allen drei genannten Fällen wird es sich um hierarchisch gegliederte soziale Gebilde handeln. Wir müssen also davon ausgehen, dass zwischen der inneren Struktur von Unternehmen, Parteien oder Bürokratien und ihrer Politik bestimmten Klienten, Konsumenten oder Wählern gegenüber nur lockere, oder gar keine Beziehungen bestehen.

Wenn man diese, hier nur kurz skizzierten Überlegungen akzeptiert, dann ergibt sich eine naheliegende Gliederung des Kursusthemas:

I. Staatsbudget und Demokratie: Zunächst einmal sollte eine gewisse Klarheit darüber bestehen, wie in modernen Demokratien die Beziehung zwischen den Wünschen der Wähler und dem staatlichen Budget aussieht. (vgl. DOWNS, Why the Government budget ...) Hier spielt das Problem der Entscheidung bei Ungewissheit und der Kosten der Information eine zentrale Rolle. - Ferner kommt es darauf an, diese Betrachtungen vor dem Hintergrund von Trenddaten zu sehen. (vgl. die Darstellung und die Tabellen bei SCHMID/TREIBER). Man sollte diese Überlegungen und Daten auch unter folgendem Gesichtspunkt lesen: beeinflusst nun der Wähler die Höhe und die Zusammensetzung des Budgets, oder spielt vielleicht die Bürokratie eine aktive Rolle in diesem Zusammenhang? - Es ist immerhin nicht auszuschliessen, dass die Hypothese der Budgetmaximierung (vgl. III) das Wachstum der Staatsausgaben besser erklärt, als Hypothesen über die Wünsche der Wähler in einer Demokratie. Dieses Teilthema möchte ich relativ kurz behandeln.

II. Inside Bureaucracy: Der Titel von A. DOWNS (vgl. hier seinen Aufsatz, A Theory of Bureaucracy) gibt die Problematik recht gut wieder. In diesen Kontext gehören wenigstens zum Teil die Studien M. WEBERS, wie die von BLAU und CROZIER. Darauf möchte ich ein wenig ausführlicher eingehen.

Es geht hier - unter theoretischen Gesichtspunkten - im wesentlichen darum, wie sich aus Tausch- und Balanceprozessen ein internes Gefüge von Status, Autorität, Information und normativen Regelungen ergibt, das von Interesse für interne Mobilität, Loyalität, Leistung etc. ist. Bei der Analyse dieser sozialen Prozesse pflegt man bestimmte Randbedingungen (Arbeitsmarkt, institutionelle Regelungen etc.) entweder konstant zu halten, oder nur am Rande zu berücksichtigen. - Wenn man diese Randbedingungen, insbesondere Institutionen zum Problem erhebt, d.h. als Variable betrachtet, ergibt sich ein Übergang zu der in (III) skizzierten Lösung.

III. The Politics of Bureaucracy. - Der Titel des Buches von G. TULLOCK den ich hier verwendet habe, sagt etwas über die Problemverschiebung. Schon M. WEBER hatte darauf hingewiesen, dass sich Bürokraten typischerweise nicht im Besitz von Produktionsmitteln befinden. Offenbar spielen hier gesamtgesellschaftliche Regelungen von Eigentumsrechten eine erhebliche Rolle. Die Vermutung liegt nahe, dass sich Bürokratien ähnlich verhalten wie die "sozialistische Firma". Die Diskussion der letzten Jahre scheint diese These zu unterstützen.

Wenn man diese Feststellung einmal akzeptiert, so ist damit auch etwas über die Handlungsmaximen von Bürokraten gesagt. Für den rationalen Bürokraten liegt es unter diesen Bedingungen, die man ganz explizit machen muss, nämlich nahe, nach Budgetmaximierung zu streben. Weil er auf Grund der gesetzlichen Regelungen weder Geldeinkommen noch Gewinn maximieren kann, muss er sich anderer Strategie bedienen.

Diese Hypothese, die zuerst von NISKANEN in aller Schärfe formuliert und auf ihre Implikationen untersucht worden ist, hat nun weitreichende Konsequenzen. Wenn sie, auch in modifizierter Form, zutreffen sollte, dann ergeben sich eine ganze Reihe von prüfbaren Hypothesen über das strategische Verhalten von Bürokratien. - Eine kurze und sehr präzise Zusammenfassung der verschiedenen Lösungsvorschläge auf diesem Gebiet findet sich in dem Aufsatz von ORZECOWSKI. - Bedauerlicherweise ist die Lektüre nicht einfach. Schon aus diesem Grunde wird es nötig sein, auf diese beiden Arbeiten mehr Zeit und

Diskussion zu verwenden. Ich halte es allerdings für unmöglich, und auch nicht für erforderlich, auf bestimmte technische Details, wie etwa die COBB-DOUGLAS-Funktion einzugehen.

IV. Aus den Überlegungen in (III) ergibt sich die Möglichkeit, konkrete Forschungsprobleme zu diskutieren, z.B. Fragen der Krankenhausbürokratie oder der Unterrichtsbürokratie. Es wird dann im wesentlichen um die Frage gehen, inwieweit eine optimale Kombination von Produktionsfaktoren stattfindet und unter den in (III) skizzierten Umständen überhaupt stattfinden kann. Es lässt sich also etwas sagen zum Thema der bürokratischen Effizienz.

Ich möchte dabei vor allem die Frage diskutieren, inwieweit der bürokratische Entscheidungsmechanismus dazu führt, dass bestimmte "inputs" (Eigenschaften von Personal und Kapital) so gebraucht werden, dass bestimmte "outputs" (Gesundheit von Patienten, Leistungen von Schülern und Studenten) maximiert werden.

Man könnte etwa - ein wenig naiv - unterstellen, dass beispielsweise eine möglichst gute Ausbildung von Ärzten und Lehrern, oder Professoren, Voraussetzung für die Gesundheit von Patienten oder das Wissen von Studenten darstellt. Schon auf der Ebene des "common-sense" erscheint diese These zweifelhaft: auf der Ebene bestimmter soziologischer Untersuchungen und im Rahmen der unter (III) angedeuteten Bürokratietheorie erscheint sie noch fragwürdiger.

Wenn man solche und ähnliche Fragen behandeln möchte, dann muss man sich dem Probleme zuwenden, wer eigentlich Bürokratien kontrolliert.

1) Da bürokratische Leistungen keinen Preis auf dem Wettbewerbsmarkt haben, scheidet die direkte Kontrolle durch den Konsumenten (Patienten, Studenten, Schüler, Eltern von Schülern etc.) offenbar aus. - 2) Ein anderer Kontrollmechanismus ist demokratische Abstimmung. Nun geht es hier jedoch um sogenannte unteilbare oder kollektive Güter, die von besonderer Bedeutung für den gesamten öffentlichen Sektor sind. Ein Strassensystem, eine Universität, ein Krankenhaus oder eine Schule stellt ein Angebot en bloc dar: Wenn ein Schuler, Autofahrer oder Patient von dem Angebot gebrauch macht, dan können andere von dem Genuss dieses Angebots (innerhalb bestimmter Grenzen) nicht ausgeschlossen werden. (vgl. TULLOCK, Public Decisions as Public Goods).

BEMERKUNG: Beim Lesen der vorgeschlagenen Literatur dürfte es wichtig sein, sich zu überlegen, welche Rolle a) die Informationsproblematik, und b) die Existenz von unteilbaren oder öffentlichen Gütern für die Probleme der Kontrolle bürokratischer Leistungen spielt. Allgemein gilt als Faustregel: Je grösser die Kosten der Information, und je mehr es sich um öffentliche Güter handelt, desto schwieriger wird die Kontrolle von (bürokratischen oder anderen) Aktivitäten!

3) Das Budget von Bürokratien, und damit ihr Spielraum sowie ihr Angebot an die Allgemeinheit wird in Unterhandlungen mit staatlichen, oder anderen Autoritäten (Kirchen, Städten) ausgehandelt. So verhandeln etwa Universitäten mit Ministerien. Diese Unterhandlungen scheinen dadurch gekennzeichnet zu sein, dass Bürokratien einen erheblichen Informationsvorsprung haben. Sie haben also auch hier einen strategischen Vorteil, der wahrscheinlich dazu beiträgt, dass die staatlichen Ausgaben der Tendenz nach wachsen.

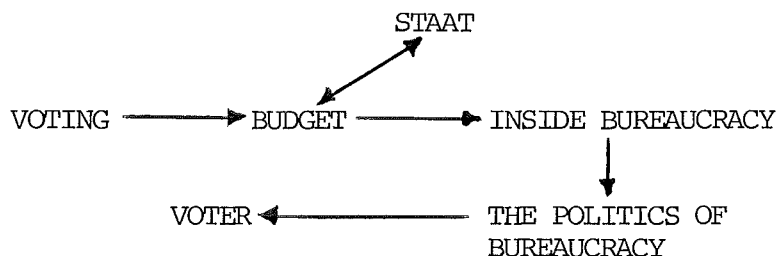
Wir können nun die Bürokratieproblematik nach zwei Seiten hin analysieren. Die in (III) skizzierte Theorie erlaubt es uns, die Probleme in (I) zu behandeln. Andererseits erlaubt es die Bürokratietheorie, bestimmte Teilprobleme durchzudiskutieren, indem man die Verwendung bestimmter "inputs" in Krankenhäusern, Armeen, Universitäten, Schulen, Städten, Gerichten, etc. in Beziehung setzt zu ihrer Leistung für die Allgemeinheit.

Mein Vorschlag geht dahin, am zweiten Kursustag auf der Basis von (I-III) auf Studien zur Unterrichtsbürokratie (Schulen, Universitäten) einzugehen.

Verslag van de derde cursusdag (9 februari 1979)

H.-G. SCHÜTTE: Bureaucratietheorieën I

1. Het probleemgebied van bureaucratietheorieën kan als volgt worden afgebakend:

Aan de hand van dit schema kunnen problemen gegenereerd worden, waarop op bureaucratietheorieën een antwoord geven.

Hiervan komen op deze cursusdag aan de orde:

- 1) Hoe komt het budget van een bureaucratie (grootte en verdeling over verschillende taken) tot stand?
 - 2) Hoe is het te verklaren dat bij democratische bepaling van het budget, iedereen toch ontevreden is over wat er tot stand komt, en over de prestaties van het bureaucratisch apparaat?
 - 3) Zijn bureaucratieën effectief in vergelijking met privé-organisaties, of kunnen functies van bureaucratieën beter door andere organisaties vervuld worden?
2. Bureaucratieën zijn overheidsorganisaties voor het produceren van collectieve goederen. Zij onderscheiden zich van bedrijfsorganisaties of onderdelen daarvan, doordat de output van een bureaucratie nooit op een economische markt wordt geëvalueerd. In zekere zin zijn het zuivere monopolies, want een bureaucratie heeft geen concurrentie.
3. (DISCUSSIE) Er wordt betwijfeld of deze definitie van 'bureaucratie' werkbaar is. Op de eerste plaats zou het zo kunnen zijn dat bepaalde overheidsbureaucratieën (spoorwegen, gezondheidszorg) wel onder concurrentie staan, en dat hun output op een economische markt vergeleken wordt. Je moet er toch voor betalen? Op de tweede plaats bestaan er ook onderdelen van privé-ondernemingen, waarvan de output niet op een economische markt geëvalueerd wordt: reclame-afdelingen, etcetera. 'Inside' lijken deze organisaties sterk op (overheids)bureaucratieën: het zijn sterk gehierarchiseerde structuren, die beslissingen van bovenaf uitvoeren.
- Toegegeven wordt dat er mengvormen denkbaar zijn. Toch zijn er ken-

merkende verschillen tussen (overheids)bureaucratieën en andere organisaties. Een kenmerkend verschil is het winstcriterium. In een privé-onderneming gaat het uiteindelijk steeds om de bijdrage in de winst. Van alle afdelingen in het bedrijf wordt deze bijdrage tenslotte zichtbaar gemaakt. Aan de andere kant ontbreekt dat winstmotief bij overheidsmonopolies als spoorwegen en gezondheidszorg: ze zouden niet verdwijnen, ook al zouden ze verlies blijven maken.

4. Bureaucratieën zijn steeds overheidorganisaties. Hun ontstaan hangt samen met de staatsvorming. WITFOGEL heeft dit onderzocht aan de hand van een vergeten stukje marxistische theorie. Het bleek dat sommige oosterse staten een opvallende weerlegging van MARX' theorie van ontwikkeling van de geschiedenis vormen. Zij worden gekenmerkt door een vroege en sterke staatsvorming. Bij nadere analyse bleek dat het hier om irrigatiesamenleving ging. Staatsvorming en daarbij behorende bureaucratisering komt dan tot stand, wanneer er een collectief goed als een infrastructuur geproduceerd moet worden.
5. Bij twee klassieke sociologen vinden we een analyse van het probleem of de koppeling van staatsvorming en bureaucratie noodzakelijk is, of dat de een ook denkbaar is zonder de ander.

St. SIMON, een romantisch socialist stelde zich de vraag of afschaffing van de heersende klasse wat uit zou maken voor de samenleving waarin hij leefde. Hij dacht van niet. Niet zo gek in een tijd waarin men deel uitmaakte van de heersende klasse door geboorte (ascribed status). Als tegenovergestelde van een dergelijke regeringsvorm had St. SIMON een staatsvorm voor ogen, waarin het lidmaatschap van de bureaucratie berustte op kennis, vaardigheden en arbeidslust, naar hij meende de peilers onder de in zijn tijd opkomende industriële productiewijze. Van daaruit komt de men tot een soort technocratische opvatting over hoe bureaucratieën moeten functioneren. Regeren is niets anders dan toepassing van technische kennis. Dan zal het allemaal wel goed komen. Een extern controlemechanisme hierop acht St. SIMON niet nodig. Naar analogie van wetenschappelijke discussie en kritiek, zou bureaucratie intern zichzelf op het rechte spoor kunnen houden. Hierbij is dus het bedrijven van politiek gereduceerd tot wetenschapstoepassing. De opvattingen van St. SIMON kunnen nu als romantisch gediskwalificeerd worden, afgedaan hebben ze daarom nog niet. Ze spelen nog steeds een rol in de professionele ideologie, die bureaucraten erop na houden, en komen zo terecht in de publieke discussie over bureaucratie.

Ook MARX heeft zich met het probleem van de samenhang tussen bureaucratie en staat beziggehouden. MARX' uitgangspunt is een theorie over de gevolgen van de (kapitalistische) productiewijze. De overheid verdedigt - volgens deze theorie - de belangen van de heersende klasse. Wanneer die verdwijnt (en dat zal noodzakelijk gebeuren), dan zal ook de overheid verdwijnen. Op deze manier wordt het democratieprobleem eigenlijk weggedefiniëerd uit de marxistische theorie. Dat hebben de marxisten dan ook tot hun schrik bemerkt, toen ze in 1917 in Rusland de macht in handen kregen. Ze stonden theoretisch met lege handen, en begonnen toen pas weer te denken hoe ze de organisatie van de staat en bureaucratie moesten aanvatten.

Toch zijn er ook nog wel wat positieve gedachten bij MARX te vinden over bureaucratie- en staatsvormingsproblemen, met name in zijn analyse van de Parijse Commune. Hierin was alle bureaucratie overboord gezet, en werd alles beslist en geregeld via een radenstelsel. Daarin zag MARX de praktische oplossing voor het bestuur van een samenleving. Een vorm van oerdemocratie dus eigenlijk.

Ook de ideeën van MARX zijn niet zonder navolging in de publieke discussie, en de revolutionaire praktijk gebleven.

Raden speelden een rol in Zuid-Duitsland (1919), Portugal (1975), en nu nog in het Chinese communisme. Toch kan MARX' oplossing als even romantisch gekwalificeerd worden als die van St. SIMON.

6. Het denken over bureaucratieën begint in een wetenschappelijk stadium te komen met WEBER. Hij gaat uit van een andere theorie over productie dan MARX. WEBER ziet het ontstaan van de kapitalistische productiewijze als een gevolg van een geestelijke ontwikkeling. Dat geldt niet alleen voor religie (protestante ethiek), maar voor een veel bredere geestelijke ontwikkeling: 'okzidentales Rationalismus'. Het ontstaan van bureaucratieën is ook een gevolg van dit rationalisme. WEBER ziet in bureaucratie een belichaming van (doel-)rationaliteit bij uitstek. WEBER ziet bureaucratieën bovendien als zeer succesvolle organisaties, en deze blijven bestaan.

Een tweede factor voor het ontstaan van bureaucratieën is volgens WEBER de noodzaak van een (re-)distributiemechanisme. In de volgens de klassiek liberale beginselen ingerichte maatschappij krijgt ieder naar zijn bijdrage in de productie. De marktmechanismen zorgen daarbij voor irrationaliteit van de ontstane verdeling van middelen. In een volgens andere beginselen ingerichte samenleving is er daarom een lichaam nodig om herverdeling van maatschappelijke inkomsten te bewerkstelligen.

WEBER heeft een optimistische kijk op het functioneren van staat en bureaucratie. Hij ziet geen problemen als MARX (vervreemding) en DURKHEIM (anomie) bij de ontwikkeling van moderne regeringsapparaten. WEBER heeft de sociologische discussie over het bureaucratiefenomeen gestart. Deze is echter onbevredigend verlopen.

7. De grootte van een bureaucratie, en het takenpakket dat zij uitvoert, wordt vastgesteld in het budget. We kunnen ons nu het probleem stellen: hoe komt dit budget (grootte en verdeling over verschillende taken) tot stand? Een eerste hypothese ter oplossing van dit probleem is dat de kiezers het budget vaststellen door bij de periodieke verkiezingen hun stem uit te brengen op de partij van hun voorkeur.

Een nieuw opgeworpen probleem is dan hoe de keuzen in verkiezingen tot stand komen. Een eerste antwoord hiervoor is gegeven door het sociologisch verkiezingsonderzoek, waarvoor LAZERSFELD de basis heeft gelegd. Hierbij wordt het verkiezingsproces benaderd als een proces van overbrengen van informatie. Informatie over politieke partijen wordt overgebracht via massamedia en personal influence (two-step flow of communication). Maar dat is nog maar de helft van het antwoord. Als kiezers eenmaal informatie hebben over de voorstellen van politieke partijen, hoe brengen ze dan hun stem uit? En hoe komen politieke partijen aan hun standpunt?

Een antwoord op deze laatste vragen is geformuleerd door DOWNS: An Economic Theory of Democracy (1955). Hierin wordt een economisch model gebouwd van democratie. De veronderstelling over het gedrag van de kiezer is hierbij dat hij probeert zijn politieke nut te maximaliseren. Dat wil zeggen hij kiest voor een dergelijke partij, dat hij de optimale waarde van zijn individuele nutfunctie (zijn politieke prioriteitenlijstje) realiseert, die bij het gegeven aanbod van politieke partijen mogelijk is.

Politieke partijen doen hun aanbod op de verkiezingsmarkt in de vorm van een budget, waarin een prioriteitenverdeling is vastgelegd. Dit voorstel wordt bepaald door de veronderstelde doelstelling van politieke partijen: het maximaliseren van stemmen, zodat men aan de macht kan komen om het voorgestelde pakket uit te voeren. Het is nu duidelijk dat politieke partijen hun budgetvoorstel zo zullen inrichten dat ze een maximaal aantal kiezers zullen trekken. Onder assumptie dat de meeste kiezers in het midden zitten (normale, of althans eentop-pige verdeling), zullen de politieke partijen bij het formuleren van een budgetvoorstel de neiging hebben naar het midden (naar elkaar) toe

te groeien. Gaan we bovendien uit van een tweepartijensysteem, dan zal op de lange duur het resultaat zijn dat dit systeem tendeeert naar een 50%-50%-verdeling van de stemmen over de twee partijen, waar de kleine meerderheid van de stemmen wisselend uitvalt. Dit is een resultaat dat we met de sociologische theorie van stemgedrag niet konden afleiden. De voorspelling blijkt goed op te gaan voor bestaande tweepartijensystemen.

8. (DISCUSSIE) Dat kiezers met hun keus hun individuele nutsfunctie optimaliseren betekent niet dat er sprake is van het optimaliseren van een collectieve nutsfunctie. De gedachte van een collectieve nutsfunctie, dit is een zodanige verdeling van het budget, dat ieder een optimaal tevreden is (volgens een bepaald criterium, bijvoorbeeld PARETO-optimaliteit: een zodanige verdeling dat niemand erop vooruit kan gaan zonder dat anderen erop achteruit gaan) heeft een tijdje de welfare-economics beheerst. De Nobelprijswinnaar ARROW heeft echter in 1953 reeds aangetoond dat een dergelijk collectief optimum niet steeds bestaat.

Dat neemt niet weg dat als kiezers hun individuele optimum vinden, dat een concrete verkiezingsuitkomst tot gevolg heeft. Dit komt gewoon tot stand via de van kracht zijnde verkiezingsregels.

9. We kunnen de veronderstelling laten vallen dat kiezers steeds goed geïnformeerd zijn over het aanbod van politieke partijen. Het laten vallen van deze veronderstelling is realistisch: soms weten kiezers niet eens de naam van politieke partijen. Een dergelijk gedrag hoeft niet in strijd te zijn met de rationele handelingstheorie, die het uitgangspunt is van de economische analyse van democratie. In veel gevallen is het verstandig voor kiezers om zich niet te informeren over de standpunten van politieke partijen. Hiervoor zijn twee oorzaken te noemen:

- 1) Het optreden van transactiekosten. We zouden het model van het van het politieke nut van naar de stembus gaan en een stem uitbrengen, kunnen omschrijven als:

$$\text{politiek nut} = \text{verschil tussen partijen} - \text{kosten om naar de stembus te gaan} - \text{informatiekosten}$$

De kosten om naar de stembus te gaan zijn laag. Dat geldt echter niet voor informatiekosten. Om je goed te informeren over de standpunten van politieke partijen, moet je heel wat moeite doen. Veel mensen zullen die moeite niet nemen. Je kans om het wel te

doen neemt toe als je in het centrum bent van een informatienetwerk: opinion leaders.

- 2) Het geringe nut dat de eigen stem heeft door de praktisch afwezige waarde van één stem op het verkiezingsresultaat.

Het doet er echt niet toe of één iemand zijn stem uitbrengt op een politieke partij of niet. De uitslag is een echt collectief goed: je kunt er praktisch niets aan bijdragen en je kunt er niet van uitgesloten worden. Het gevolg is: apathie (non-participatie). Tegelijkertijd kan voorspeld worden dat de participatie weer toeneemt, wanneer de eigen bijdrage aan het resultaat groter wordt ingeschat. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een nek-aan-nek-race is.

9. (DISCUSSIE) Er wordt getwijfeld aan het realistisch gehalte van de ingevoerde assumptie over het gedrag van politieke partijen. Op de eerste plaats: zijn politieke partijen er wel steeds op uit om stemmen te maximaliseren? Voor een aantal partijen gaat dit niet op. Ze stellen zich ten doel een 'horzelfunctie' te bekleden in het parlementaire stelsel, en dat kan ook als je klein bent. Toch is het ook voor het vervullen van een dergelijke functie noodzakelijk dat men tenminste enige stemmen wint. Op de tweede plaats zou het onrealistisch zijn te veronderstellen dat de oppositiepartijen op dezelfde manier een budget voorstellen als regeringspartijen. Ze houden waarschijnlijk niet zo'n rekening met de kostenkant van de zaak. Dit kan echter ook gezegd worden van de regeringspartijen. Men probeert steeds de kosten te verstoppen, en de baten extra te laten zien. Ook houdt men gedurende de regeringsperiode niet altijd evenveel rekening met de wensen van de kiezers. Dit neemt hevig toe als de verkiezingstijd nadert.

Dergelijke opmerkingen tegen de assumpties van een ingevoerd model kunnen altijd gemaakt worden. Het is de vraag of we daar veel aan hebben. De bedoeling van een model is uit te gaan van simpele veronderstellingen, en daaruit volgens logische gevolgtrekking verklaringen en voorspellingen af te leiden, die toetsbaar zijn. Het is zaak dat de voorspellingen uitkomen. En ook al komen ze gedeeltelijk niet uit, dan nog is het niet correct om het model daarom te verwerpen. Theorieën worden pas in het vergeetboek geplaatst, wanneer er een beter alternatief gevonden is.

10. Hoe komt, gegeven deze assumpties over rationeel gedrag van kiezers en politieke partijen, het uiteindelijke budget tot stand? We voeren

nu als assumpctie in dat de kiezer bij de keuze voor een budget een vergelijking maakt tussen de door dit budget voor hem gerealiseerde goederen, en alternatieve mogelijkheden om deze goederen te produceren in de privésector. Bij deze vergelijking zullen twee verschillen tussen private, en via een bureaucratie geproduceerde goederen naar voren treden:

1) Bij private goederen die op quid-pro-quo-basis verkregen worden zijn de informatiekosten veel geringer dan bij via de overheid geproduceerde goederen. Dat wil zeggen: de kostenkant is maar al te duidelijk, via de bekende blauwe enveloppen, maar voor de batenkant geldt dat niet. Publieke projecten zijn vaak projecten op lange termijn, waarvan de baten niet direct te zien zijn.

2) Door de overheid geproduceerde goederen hebben vaak het karakter van collectieve goederen, waarvan niemand uitgesloten kan worden. Deze twee factoren leiden er volgens DOWNS toe dat het overheidsbudget, voorzover dat door 'voting' tot stand, steeds suboptimaal is, dat wil zeggen achterblijft bij een niveau dat zou worden gehaald als iedereen wel perfect geïnformeerd was, en niet rekening zou houden met de ondeelbaarheid van publieke goederen, die voortkomt uit hun collectief-goed-karakter. Deze neerwaartse druk op het overheidsbudget is het grootst voor goederen die lange-termijn-projecten zijn.

11. Wanneer we uit deze theorie een voorspelling afleiden voor hoogte en verdeling van overheidsuitgaven, dan moet deze zijn dat deze in ieder geval niet zullen groeien, en zeker niet in de sectoren waarin de effecten pas op lange termijn voelbaar zijn. Bekijken we cijfers, dan blijkt die voorspelling niet uit te komen. Als er één wetmatigheid is in de sociale wetenschappen, die opgaat in elke situatie, dan is het de 'wet van de stijgende staatsuitgaven'. De stijging van uitgaven blijkt niet even groot voor alle sectoren: het onderwijs groeit het hardst, de defensie relatief het langzaamst.

12. (DISCUSSIE) Hoe is deze weerlegging van de theorie te verklaren? Een verklaring is al door DOWNS zelf gegeven. Hij veronderstelt een tweede beïnvloeding van kiezers op de budgetbepaling, namelijk via lobbying. Met name in een verkiezingssituatie, waarin relatief weinig verschillen in aanhang tussen de partijen schijnen te zijn (nek-aan-nekrace) is elke stem belangrijk voor partijen. Dit creëert de mogelijkheid voor relatief kleine groepen kiezers om politieke partijen in hun budgetvoorstel ten eigen gunste te beïnvloeden. DOWNS acht echter

deze effecten niet zo groot dat ze de neerwaartse druk op het budget teniet zouden kunnen doen. Het is echter mogelijk dat DOWNS zich hierin vergist. Een mogelijke toets van deze veronderstellingen is bijvoorbeeld te kijken of de sterkste industrieën het meest gesubsidiëerd worden. Dit is over het algemeen niet het geval: industrieën worden het meest gesubsidiëerd in hun moeilijke beginfase.

Een tweede mogelijke verklaring voor het stijgende overheidsbudget is een verandering van de behoeftestructuur van de stemmende personen. Een variant hiervan is te veronderstellen dat weliswaar de behoeftestructuur hetzelfde blijft, maar dat na vervulling van oude behoeften worden gecreëerd: het aspiratieniveau stijgt. Al deze factoren zouden kiezers ertoe kunnen leiden voor een steeds stijgende budget te stemmen.

In de traditie van bureaucratietheorieën is de hypothese opgeworpen dat de stijging van het overheidsbudget niet verklaard moet worden uit veranderend stemgedrag, maar uit kenmerken van de bureaucratie, die uiteindelijk aan het budget zijn bestemming heeft. Ook verschillen in stijging van budget zouden te verklaren zijn uit verschillen tussen de uitvoerende bureaucratieën.

13. Om een inzicht te krijgen op de effecten van bureaucratieën op de uitvoering van het budget, moeten we eerst wat te weten komen over wat zich in 'inside bureaucracy' afspeelt.

Ons uitgangspunt ligt hierbij bij WEBER, van wiens typologie van bureaucratie TREIBER & SCHMIDT (p.22) een handzame samenvatting geven. In feite kunnen we WEBER's typologie lezen als een aantal hypothesen over het functioneren van een bureaucratie: reglementering, competentie, hiërarchie etc. leiden tot efficiëntie (betrouwbaarheid) van de bureaucratie.

Op dit efficiënt functioneren van de bureaucratie, in relatie tot haar constituerende kenmerken, is een ander licht geworpen door de studie van BLAU: *The Dynamics of Bureaucracy*. In deze sociologische 'classic' analyseert hij het functioneren van een juridisch bureau dat gekenmerkt wordt door hiërarchisering naar deskundigheid, waarbij er één formele leider is, die niet alleen de grootste expert is, maar ook de beslissingsmacht heeft over promoties. In een dergelijke groep blijkt na verloop van tijd een informeel statusstelsel te ontstaan, dat niet gelijk oploopt met de formele structuur. Men vraagt geen advies aan de baas, hoewel hij de grootste deskundige is, omdat men daarmee als ongeschikte de eigen ondeskundigheid toont, en zodoen-

de de promotiekansen belemmert. Dit heeft tot gevolg dat de informatie over het functioneren van de onderste lagen slechts gebrekkig doorstroomt naar de leider. Dit blijkt een algemeen kenmerk van bureaucratieën te zijn. Dit effect wordt op een tweede manier versterkt. Niet alleen is het voor de ondergeschikten rationeel om niet optimaal te communiceren met de leiding, ook is het onmogelijk voor de leiding om vanuit de top een goede controle uit te voeren. Directe controle, waarbij het handelen van de ondergeschikten door de leiders zelf gecontroleerd wordt is onmogelijk, vanwege tijdgebrek. Als de leiders dit konden doen, waren er geen ondergeschikten nodig. Door gaans kiest men dan ook voor een stelsel van indirecte controle, namelijk via verslagen van handelingen, en via resultatenrekeningen. Deze manieren hebben als nadeel dat ze berusten op de medewerking van de mensen die gecontroleerd moeten worden. En dat betekent dat deze controlemechanismen aan dezelfde gebreken zullen lijden als de oorspronkelijke te controleren handelingen: ondergeschikten zijn geneigd de resultaten rooskleuriger voor te stellen dan ze zijn. Alle informatie komt gebrekkig over, en is vooral vertekend naar de gunstige kant voor de ondergeschikten.

Zo leidt de analyse van BLAU van het functioneren van een bureaucratie tot een andere hypothese als die van WEBER. Juist het hiërarchisch karakter van een bureaucratie, de verdeling in competentie, en de reglementatie leiden tot een inefficiëntie van functioneren. Zij maakt het juist onmogelijk dat bureaucratieën rationeel functioneren.

14. Deze sociologische analyse van het functioneren 'inside bureaucracy' leidt niet tot een verklaring van verschillen in efficiëntie tussen bureaucratieën en privé-organisaties. De geschetste structuur geldt immers voor elke formele organisatie. Voor een verdere analyse moeten we daarom niet alleen de interne structuur van bureaucratieën gebruiken, maar ook verdere kenmerken: het collectief-goed karakter van de output, en de verschillen in eigendomsrechten met privé-organisaties.

15. Literatuurverwijzingen

W. SCHLUCHTER	Aspekte Bürokratischer Herrschaft (München 1972)
Geeft een overzicht van de ontwikkeling van sociologische bureaucratiseringstheorie sedert WEBER.
P. BLAU	The Dynamics of Bureaucracy (Chicago 1955)
P. BLAU	Exchange and Power in Social Life (New York 1967)

M. CROZIER	The Bureaucratic Phenomenon (Chicago 1964)
J. COLEMAN	Equality of Educational Opportunity (Washington 1966)
Ch. JENCKS	Inequality - Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America (New York 1972)
Th. E. BORCHERDING	Budget and Bureaucrats. The Sources of Government Growth (Durham 1977)
W.A. NISKANEN	Bureaucracy and Representative Government (Chicago 1971)
A. DOWNS	An Economic Theory of Democracy (New York 1955)
K. ARROW	Social choice and individual values (New York 1951)

Verslag van de elfde cursusdag (27 april 1979)

H.-G. SCHÜTTE: Bureaucratietheorieën II

1. In vervolg op de eerder besproken theorieën van bureaucratische verschijnselen wordt nu aandacht gegeven aan de volgende problemen:
 1. Hoe komt het dat de uitgaven van de overheidsbureaucratieën zo onweerstaanbaar groeien?
 2. In hoeverre functioneren bureaucratieën efficiënt?De antwoorden op deze vragen zijn sterk aan elkaar gerelateerd.
2. Voor het begrip 'efficiëntie van een bureaucratie' zijn tenminste een viertal betekenissen te onderscheiden:
 1. Bij WEBER betekende efficiëntie dat processen in het bureaucratisch apparaat rationeel calculeerbaar verlopen. Bureaucraten volgen vaste regels, en zijn daarom in deze betekenis efficiënt. Weber meende dat alle moderne bureaucratieën dit kenmerk hadden, in tegenstelling tot absolutistische staatsapparaten.
 2. Efficiëntie in de zin van optimale allocatie van productiefactoren. Worden de productiefactoren (algemeen: kapitaal en arbeid) op een zodanige manier gecombineerd dat er geen andere combinatie denkbaar is, waar met minder kosten voor produktiefactoren eenzelfde output geproduceerd wordt? Een voor de hand liggende afwijking van dit soort optimaliteit is dat bestaande productiefactoren niet gebruikt worden, dus apparaten of arbeidskracht onbenut blijven.
 3. Efficiëntie ten opzichte van de omgevingsbehoeften. Wordt door het bureaucratisch apparaat tegemoet gekomen aan de behoeften die consumenten of cliënten ten aanzien van de produktie van dit apparaat hebben?
 4. Efficiëntie ten opzichte van de eigen doelstelling. Komt het bureaucratisch apparaat tegemoet aan de doelstelling die in haar statuten, dan wel reglement is vastgelegd? In hoeverre worden de voornemens of plannen gerealiseerd?

Het gaat hier verder alleen maar om efficiëntie in de tweede betekenis; dit is optimale allocatie van productiefactoren.

3. We zouden kunnen proberen het efficiëntieprobleem op te lossen.

met een sociologische bureaucratietheorie, bijvoorbeeld die van BLAU die de vorige keer aan de orde is gesteld. Dit is een theorie over persoonlijke relaties in organisaties, waaruit men kan afleiden dat in elk soort organisatie een informatieproblematiek speelt die telkens zo uitpakt dat informatie slecht wordt doorgegeven, en met name de top bereikt in een te rooskleurige vorm. Men zou hieruit kunnen afleiden dat elke organisatie een suboptimale efficiëntie heeft; gebrekige informatie voorkomt een optimale allocatie van productiefactoren. Er zijn een aantal bezwaren in te brengen tegen een theorie als die van BLAU. Op de eerste plaats discrimineert zij niet tussen bureaucratieën en andere organisaties. Op de tweede plaats blijft de efficiëntie-problematiek buiten beschouwing. Op de derde plaats worden BLAU's algemene gedragsassumpties niet verbonden met institutionele regelingen, die de bureaucratie uitmaken. We zouden BLAU's aanpak kunnen kenschetsen als een "goede" theorie met een "anarchistisch" model (dat te weinig restricties bevat). Op zichzelf zijn de gedragsassumpties van BLAU wel in orde; het is de toepassingsproblematiek waar het aan mankeert.

Algemeen kan gesteld worden dat in sociologische bureaucratie-theorieën het "probleem van de derde partij" (relatie met de buitenwereld) verwaarloosd wordt. Door de aandacht uitsluitend te richten op ego-alter-relaties en een sociaal systeem als netwerk van zulke relaties op te vatten wordt de invloed van de buitenwereld (derde partij) definitief uitgesloten. Vragen als "hoe handelt het management ten opzichte van de buitenwereld, en welke gevolgen heeft dit bureaucratie-intern?" komen niet aan de orde.

4. Een expliciet rekening houden met de institutionele regelingen vinden we bij de bureaucratietheorie van NISKANEN. NISKANEN interesseert zich uitsluitend voor de top van de bureaucratie, het management. De uitvoerende organen, en de persoonlijke interactie-relaties, die BLAU bezig hielden, zijn geen onderwerp van zijn theorie.

De theorie begint met een typologie van organisaties onder zowel systematisch als historisch gezichtspunt. Het gaat hier om de mate van scheiding tussen eigendom en management. We onderscheiden:

1. Klassieke onderneming; hierin is er geen scheiding tussen eigendom en management. Alle winst vloeit als inkomen naar de eigenaar-manager.
2. Neo-klassieke onderneming; hierin treedt een scheiding op tussen eigenaars-aandeelhouders en managers. Vaak zijn managers ook nog

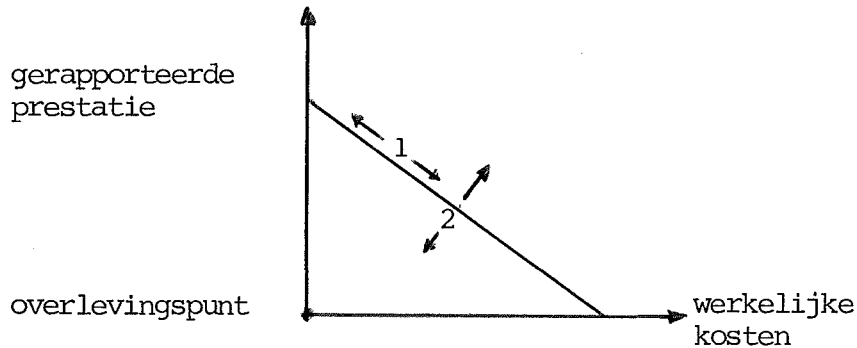
aandeelhouders, en betekent winst inkomen. Beneden een bepaald punt, het 'overlevingspunt' betekent geen winst verlies aan inkomen: de onderneming verdwijnt.

3. Overheidsbureaucratieën; hierin bestaat geen relatie tussen winst en inkomen van managers. Elke relatie tussen winst en inkomen betekent corruptie en is formeel verboden. Ook bestaat er geen overlevingspunt, althans niet in de praktijk. Een bureaucratie blijft bestaan, ongeacht haar productie en kosten. Zij brengt immers collectieve goederen voort, waarvan de productie niet tot stand kan komen in de particuliere sector.

(Deze typologie is niet alleen geordend naar een afnemende mate van relatie tussen winst en inkomen, het is ook een historische volgorde.) De afnemende mate van verband tussen winst en inkomen heeft een toenemende mate van speelruimte voor het management tot gevolg. Naarmate er minder verband is tussen winst en inkomen, kan het management meer naar willekeur handelen. Eén van de dingen die dan gebeuren is dat er een verschil gecreëerd wordt tussen de werkelijke output van de organisatie, en de opgegeven output, en wel zo dat deze rooskleuriger wordt voorgesteld. In een klassieke onderneming heeft dit geen nut voor de eigenaar-ondernemer; hij zou alleen zichzelf bedriegen, en verdwijnen op het moment waarop de onderneming het overlevingspunt heeft bereikt. Bij een neoklassieke onderneming kan het al heel nuttig zijn voor het management om meer productie/winst te veinzen dan er in werkelijkheid is. Managers hebben een positie op een arbeidsmarkt, en deze is beter, naarmate ze op meer successen kunnen wijzen. In een neoklassieke onderneming kan men het als manager nog niet te gek maken. Er is een reëel overlevingspunt, waarop bedrog niet langer mogelijk is en men ook de eigen arbeidsmarktpositie daardoor zou schaden.

Bij een bureaucratie is een overlevingspunt de minimale prestatie waarbij de bureaucratie zou worden opgeheven door de sponsor (meestal de overheid). Vaak hebben overheidsbureaucratieën dergelijke monopolieposities dat een dergelijk punt een theoretisch grootheid is. Dit schept dus veel speelruimte voor bureaucratische managers hoog op te geven over de productie van de bureaucratie. Dat dergelijke managers ook tot dergelijk bedrog geneigd zijn kan men verklaren uit dezelfde arbeidsmarktmotieven als de managers van neo-klassieke ondernemingen hebben, en uit de hieronder nog uiteen te zetten motivatie budget te maximaliseren.

De relatie die bestaat tussen de neiging om de output van de organisatie te overdrijven en de werkelijke kosten die de organisatie maakt om haar werkelijke prestatie te leveren, kan men weergeven in de volgende grafiek:

Een organisatie kan op twee manieren in de grafiek verschuiven:

1. Op de lijn; dit is afhankelijk van de relatie die er is tussen prestatie en inkomen van managers.
 2. Door de lijn te verschuiven; dit is afhankelijk van de mate van geïnformeerdheid en mogelijkheden tot controle voor degene die de afnemers van de prestatie zijn (eigenaars, sponsors).
5. Van klassieke ondernemers kunnen we verwachten dat zij zullen proberen een optimale combinatie van productiefactoren te vinden die hun winst maximaliseert. Zij streven dus naar efficiëntie in de hier bedoelde zin, en de realisering hiervan wordt alleen in de weg gestaan door informatie- en beheersingsfactoren.

Van bureaucratische managers kunnen we onder dezelfde theoretische assumpties niet verwachten dat ze streven naar maximale efficiëntie. De situatie van deze bureaucraten kan worden geschetst met het volgende schema:

De bureaucraat onderhoudt in tegenstelling tot een klassieke ondernemer geen directe ruilrelatie met zijn afnemers, zijn cliënten (bij onderneming: consumenten). Zijn prestatie wordt niet direct geëvalueerd door deze afnemers. Hij onderhoudt wel een ruilrelatie met zijn opdrachtgever, of sponsor. Deze ruilrelatie heeft de volgende kenmerken:

1. Er wordt een pakket diensten aangeboden in ruil voor een budget. Het pakket wordt vaak als totaal aangeboden, dat wil zeggen het is niet in afzonderlijke eenheden deelbaar.
2. De bureaucratie beschikt daarnaast over een (institutioneel geregeld) monopolie op het gebied van dienstverlening. De sponsororganisatie kan niet naar een concurrent gaan.
3. De sponsor heeft grote informatiekosten ten aanzien van de geleverde prestatie. Hij heeft niet een apparaat om het te beoordelen, is hiervoor afhankelijk van de bureaucratie.

Bureaucraten verkeren dus in een sterke ruilpositie ten opzichte van hun sponsor.

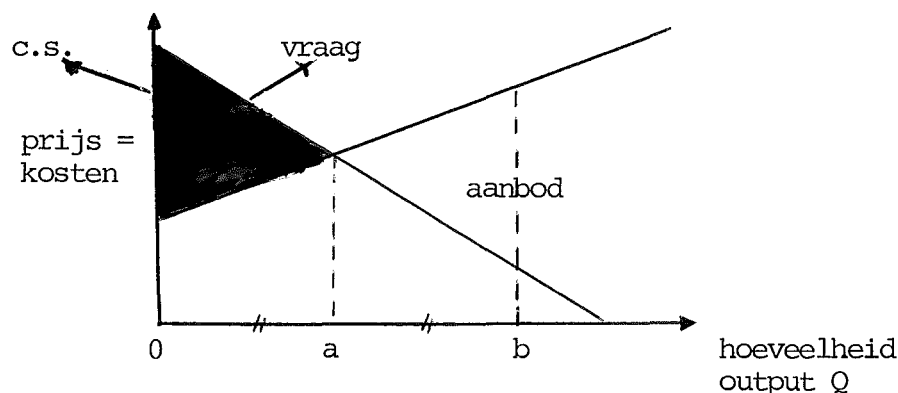
Van klassieke ondernemers veronderstellen we dat ze inkomen maximaliseren. Wat kunnen we over de motieven van bureaucraten veronderstellen? WILLIAMSON geeft een lijstje van dingen die zij zouden kunnen maximaliseren:

- salaris
- reputatie
- macht
- ondergeschikten
- niet-geldelijk inkomen

Van al deze dingen is het niet onredelijk om ze na te streven. Volgens NISKANEN is er nu één voor de hand liggende manier om al deze dingen tegelijkertijd te maximaliseren: het nastreven van een zo hoog mogelijk budget. Dit heeft meer ondergeschikten, meer macht, en met name ook meer inkomen tot gevolg. In een grotere organisatie zijn immers meer geleidingen vereist, en zullen met name de hoogste managers hiervan profiteren. Overigens profiteren ook de rank-and-file-bureaucraten van het groeien van de organisatie: daarmee stijgen de promotiekansen.

6. Vergelijken we de klassieke onderneming met een bureaucratie wat betreft de geproduceerde output in een klassiek vraag-en aanbod-diagram. Deze bestaat uit een vraagcurve; dit is de hoeveelheid af te nemen output bij een gegeven prijs (kosten van de productie); en een aanbodcurve; dit is de hoeveelheid voort te brengen output bij een gegeven prijs. Het snijpunt van deze twee lijnen bij een klassieke onderneming is een evenwicht: het is de hoeveelheid en prijs van de output, waartegen de onderneming wil produceren en de consument wil afnemen. Wil de consument meer of

minder af nemen, dan produceert de onderneming dat niet voor die prijs. Wil de onderneming meer of minder produceren, dan wil de consument dat niet afnemen voor die prijs.

Bij een klassieke onderneming wordt de prijs niet bepaald door de totale kosten van een goed (of de gemiddelde kosten), maar door de marginale kosten. Een producent brengt zoveel voort dat de kosten van de laatst geproduceerde eenheid gelijk is aan de productiekosten voor die eenheid. De consument merkt er niets van dat de productiekosten per eenheid verschillen. Over het algemeen zijn deze voor de eerst geproduceerde eenheden veel groter dan voor de laatste. De consument koopt echter alle eenheden voor dezelfde, of nagenoeg dezelfde prijs. Dit doet het eigenaardige verschijnsel van het consumentensurplus ontstaan. Terwijl de consument altijd koopt tegen de kosten van de laatst geproduceerde eenheid (marginale kosten), zou hij eigenlijk bereid zijn zijn eerstgekoachte eenheden tegen een hogere prijs te kopen. Hij krijgt dus op deze eenheden iets cadeau, het consumentensurplus. Dit is in het diagram gearceerd.

Volgens NISKANEN spelen marginale kostenoverwegingen geen rol in het ruilproces tussen een bureaucratie en haar sponsor. Er wordt een totaalpakket tegen een budget geruild, en het gaat daarbij alleen om gemiddelde kostenoverwegingen. De bureaucratie overweegt daarbij helemaal geen kosten, maar streeft slechts een zo hoog mogelijke hoeveelheid output na. Het evenwichtspunt b van het ruilproces tussen sponsor en bureaucratie zal dus in ieder geval rechts van a liggen, dit is het punt waar het zou liggen bij een particuliere onderneming in concurrentieverhoudingen. Een bureaucratie produceert dus altijd meer, en altijd inefficiënter dan een klassieke onderneming.

NISKANEN specificeert dit nog verder. Volgens hem zal het evenwichtspunt b in het ruilproces tussen bureaucratie en sponsor tweemaal zo ver liggen dan a, en komt dat doordat het evenwicht gevonden zal worden op

het punt waarop het consumentensurplus opgesoupeerd is. Op het bewijs hiervan zal hier niet worden ingegaan. Het lijkt nogal af te hangen van een aantal willekeurige parameterkeuzen van NISKANEN.

7. Het is mogelijk om de theorie van NISKANEN te toetsen door het vergelijken van bureaucratieën en particuliere organisaties die hetzelfde dienstenpakket aanbieden. Dit is dus niet mogelijk voor bureaucratieën die een werkelijke monopolie hebben, en dat zijn er nogal wat. Een simpel toepassingsgebied is bijvoorbeeld de vergelijking tussen particuliere en staatsziekenhuizen, of particulier en overheidsonderwijs. Het blijkt dat bij dergelijke onderzoeken de afleiding van NISKANEN het goed doet. Overheidsbureaucratieën bieden voor dezelfde kosten minder waar, en er is meer inefficiëntie aantoonbaar in de vorm van leegstand van kapitaalgoederen en dergelijke. Ook de grootte van het voorspelde effect komt aardig in de buurt van het door NISKANEN voorspelde
8. (DISCUSSIE) Het lijkt toch een vrij problematische zaak om bureaucratieën en particuliere organisaties op een dergelijke manier te vergelijken. Het is immers onduidelijk wat de geproduceerde eenheden zijn, en hoe de kosten per eenheid berekend kunnen worden, die nodig zijn ter vergelijking. Ook lijkt het gewenst te wijzen op het feit dat efficiëntie hier gebruikt wordt in de zin van optimale allocatie van productiefactoren. Iets wordt efficiënt genoemd als er sprake is van een dergelijke output dat de consument voor die prijs niet meer zou willen afnemen. Dat wil niet zeggen dat de consument niet meer behoefte heeft, zijn behoefte is alleen niet effectief omdat hij het niet kan betalen. Zo kan een duur apparaat in een ziekenhuis niet-efficiënt zijn in de zin van optimale allocatie van productiefactoren, maar de overheid kan het toch uit het oogpunt van doelstellingen van overheidsbeleid "efficiënt" achten.
9. Ook de relatie van bureaucratieën met de factormarkten verschilt vaak van die van klassieke ondernemingen daarmee. In beide gevallen wordt natuurlijk geprobeerd zo efficiënt mogelijk productiefactoren in te slaan. Hier zijn bureaucratieën vaak in het voordeel, omdat het monopolies (beter: monopsonie = alleenkoper) zijn die de enige afnemer van een bepaald goed zijn. In een dergelijke situatie is prijsdiscriminatie mogelijk, dat wil zeggen dat de koper alleen de prijs bepaalt van het af te nemen goed. (In extreme situaties kan hij het zich voor niets

aanschaffen.) Het leger kan rechten doen gelden op gezonde jongemannen zonder rekening te hoeven houden met de arbeidsmarkt en met lagere lonen werven; het school-systeem kan rechten doen gelden op kinderen met een bepaalde intelligentie; de marine kan oorlogsschepen laten bouwen tegen een lagere prijs dan voor koopvaardischepen betaald wordt; en ziekenhuizen zijn de enige afnemers van verpleegsters.

Een dergelijke voordelige positie op de factormarkten zou zowel kunnen leiden tot dezelfde output als andere organisaties tegen lagere kosten als tot een grotere output dan efficiënt is. Ingevolge de persoonlijke motieven van bureaucraten zal dit laatste alternatief gekozen worden.

10. Theoretisch is het natuurlijk mogelijk om bureaucratieën wel efficiënt te laten functioneren. Dit is mogelijk door efficiëntiecontrole, en bezuiniging. In de praktijk blijken dergelijke middelen weinig doeltreffend te zijn.
11. Een typisch voorbeeld van een steeds groeiende maar ineffectieve bureaucratie is het onderwijsstelsel. Een van de doelstellingen hiervan is het bevorderen van de externe democratisering, oftewel het scheppen van gelijke kansen voor kinderen uit verschillende sociale milieus. De manier waarop men dit probeert te bereiken is onder meer het meer investeren in de personeelskant van het onderwijs. De gedachte daarachter is dat een beter gekwalificeerd onderwijzend personeel een betere studentenprestatie levert. JENCKS heeft hier onderzoek naar gedaan en komt tot de conclusie dat het allemaal niets uitmaakt. Ook in andere onderzoeken blijkt dat er geen relatie is tussen kenmerken van de leraar, zoals zijn gekwalificeerdheid, salaris, ervaring, status en leeftijd met de prestatie van de leerlingen. Toch worden salarisverschillen verbonden aan verschillen in leeftijd, gekwalificeerdheid en status en wordt onderwijzend personeel op basis van deze kenmerken geselecteerd. De belangrijkste predictoren van prestatie van de leerlingen die tot nu toe zijn gevonden zijn de status van de ouders (natuurlijk) en de extra inzet en de taalvaardigheid van de leraar.

Men kan een dergelijk resultaat goed verklaren in termen van de boven uiteengezette bureaucratietheorie. Immers de beloning die leraren krijgen heeft geen relatie met factoren die samenhangen met de prestatie van de leerlingen. Een mogelijkheid om dit te verbeteren lijkt de beloning van leraren te koppelen aan factoren die wel wat uitmaken, dus bijvoorbeeld extra activiteiten, of mogelijk direct aan prestatie van de leerlingen (product). Op deze manier zou de gewenste verandering wel

tot stand komen, en zou de zinloze groei van de onderwijsbureaucratie afgeremd worden.

12. LIJST VAN LITERATUUR

W.A. NISKANEN: Bureaucracy and Representative Government (Chicago 1971)

Een nederlandstalige weergave van NISKANEN's model van bureaucratisch gedrag is te vinden in:

J. VAN DEN DOEL: Democratie en welvaartstheorie, hoofdstuk 6 (Alphen aan den Rijn 1978)

O.E. WILLIAMSON: The economics of discretionary behavior: Managerial objectives in a theory of the firm (London 1974)

C. JENCKS: Inequality. A reassessment of the effect of family and schooling in America (New York 1972)

W. ARTS: Rechtvaardigingstheorieën

Literatuur

Politieke Filosofie

S. GORDON: The New Contractarians

Uit: Journal of Political Economy (1976)

(p. 573-590)

(aanbevolen)

J. RAWLS: Distributive Justice

Uit: P. Laslett & W. Runciman:

Philosophy, Politics and Society, Third Series (Oxford, 1967)

(p. 58-82)

(aanbevolen)

F.A. HAYEK: The Atavism of Social Justice

Uit: F.A. Hayek: New Studies in Philosophy, Politics, Economics
and the History of Ideas (London, 1978)

(p. 57-68)

(aanbevolen)

J. BUCHANAN: A Hobbesian Interpretation of the Rawlsian Difference Principle

Uit: Kyklos (1976)

(p. 5-25)

(aanbevolen)

J. HARSANYI: Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality?

A Critique of John Rawls's Theory

Uit: J. Harsanyi: Essays on Ethics, Social Behavior and Scientific
Explanation (Dordrecht, 1976)

(p. 37-63)

(aanbevolen)

J.S. COLEMAN: Inequality, Sociology and Moral Philosophy

Uit: American Journal of Sociology (1974)

(p. 739-764)

(aanbevolen)

Sociale Psychologie

J.S. ADAMS: Inequity in Social Exchange

Uit: L. Berkowitz: Advances in Experimental Social Psychology -
Volume 2 (New York, 1965)
(p. 267-299)
(verplicht)

Sociologie

G. JASSO & P. ROSSI: Distributive Justice and Earned Income

Uit: American Sociological Review (1977)
(p. 639-651)
(verplicht)

G. JASSO: On the Justice of Earnings: A New Specification of the Justice
Evaluation Function

Uit: American Journal of Sociology (1978)
(p. 1398-1419)
(verplicht)

W. ALVES & P. ROSSI: Who Should Get What? Fairness Judgments

Uit: American Journal of Sociology (1978)
(aanbevolen)

R.V. ROBINSON & W. BELL: Equality, Success, and Social Justice in
England and the United States

Uit: American Sociological Review (1978)
(p. 125-143)
(aanbevolen)

D.J. WOLFSON: Op zoek naar een aanvaardbare verdeling

(Oratie, Leiden, 1977)
(verplicht)

Verslag van de vierde cursusdag (23 februari 1979)

W. ARTS: Rechtvaardigheidstheorieën

1. Een centraal probleem voor sociale wetenschappen is de vraag van LENSKI: Who gets what and why? Deze concrete vraag in de sociologische traditie van onderzoek naar stratificatie en maatschappelijke ongelijkheid staat volgens LASWELL ook in de politicologie voorop. In de politieke filosofie wordt de vraag prescriptief gesteld: wie moet wat krijgen en waarom. Dit staat meer algemeen bekend als de vraag naar verdelende rechtvaardigheid (rechtvaardigheid van verdelingen).
2. In de politieke filosofie kunnen we o.a. twee stromingen in het denken over rechtvaardigheid onderscheiden:
 - a. Analytische filosofie (Wittgenstein en andere taalfilosofen); hierin wordt het probleem van rechtvaardigheid gesteld als een probleem van analyse van de betekenissen van het gebruik van deze term. Er wordt dus gevraagd: wat betekent het eigenlijk wanneer ik een bepaalde verdeling (on)rechtvaardig noem?
 - b. Contractfilosofie; hierin wordt geprobeerd het probleem van verdelende rechtvaardigheid inhoudelijk te interpreteren en gepoogd een gedeeltelijk empirische oplossing te vinden voor dit normatieve/prescriptieve probleem. Dat wil zeggen, er wordt geprobeerd een algemeen aanvaard ethisch beginsel te vinden, waaruit een principe van verdelende rechtvaardigheid kan worden afgeleid. Bij de oplossing van dat probleem wordt aangesloten de contractfilosofieën van HOBBS, LOCKE en ROUSSEAU.
3. HAYEK heeft het zoeken naar criteria voor verdelende rechtvaardigheid bekritiseerd. Zijn bezwaar is tweeledig:

Het eerste bezwaar is dat het begrip 'verdelende rechtvaardigheid' geen duidelijke betekenis heeft. Wanneer men een dergelijke betekenis wil expliciteren, dan dient men terecht te komen op een omschrijving, die in ieder geval een referentie naar concrete handelingsalternatieven voor individuen betreft. Iemand moet de schuld krijgen van een onrechtvaardige verdeling. HAYEK stelt nu dat een dergelijke mogelijkheid in onze moderne samenleving niet altijd/bijna nooit bestaat. In primitieve bevelseconomieën waren ernatuurlijke personen verantwoorde-

lijk voor verdelingen; in moderne markteconomieën zijn deze er niet. Men kan natuurlijk het kenmerk 'rechtvaardigheid' wel toepassen op handelingsalternatieven van natuurlijke en rechtspersonen, maar niet op het onbedoelde, d.w.z. via een marktmechanisme, voortkomend product: de ontstane maatschappelijke verdeling van lusten en lasten. Dan komt HAYEK met zijn tweede bezwaar naar voren. Het begrip rechtvaardigheid is een roep om de rechtvaardige behandeling van individuen door maatschappelijke instituties. Er ontstaat dan echter een conflict tussen gelijkheid en vrijheid. HAYEK stelt deze twee dichotoom tegenover elkaar. Een overheid die gelijkheid probeert te handhaven, tast noodzakelijk de individuele vrijheid aan. Of de maatschappelijke instituties (i.c. overheid) behandelen individuen gelijk en dan is het resultaat ongelijk. Of ze behandelen individuen ongelijk om een gelijke uitkomst te krijgen. HAYEK acht sociale 'rechtvaardigheid' een achterhaald begrip. Dat dit toch nog gebruikt wordt is een atavisme; een in het evolutieproces ingeslepen gewoonte.

4. De oorspronkelijke contractfilosofen werkten allen aan het probleem van een theoretische rechtvaardiging van het bestaan van staatsgezag. Zij veronderstelden dat er oorspronkelijk een samenleving zonder staatsgezag bestond: state of nature. Om verschillende redenen leiden deze filosofen uit het bestaan van deze situatie het ontstaan van een samenlevingscontract af, waarin samenlevingsleden tot samenwerking besluiten. Voor ROUSSEAU was de oorspronkelijke natuurstaat een ideale, niet houdbare situatie. Voor HOBBS was het een strijd van allen tegen allen. Voor LOCKE was het zo dat mensen het rationele inzagen van een samenwerking (economies of scale). Voor niet alle contractfilosofen is het bestaan van de veronderstelde 'state of nature' een historisch feit. Voor HOBBS is het slechts een fictief gegeven om verder een ethische theorie te kunnen ontwerpen. Bij allen leidde dit tot een keuze voor een staatsgezag, dat berust op volkssouvereiniteit. Een vorst of regering mag slechts gezag uitoefenen, als dit gebaseerd is op een machtsoverdracht door het volk.
5. Bij de moderne contractfilosofen RAWLS, NOZICK en BUCHANAN worden deze gedachten weer opgenomen en gecombineerd met een duidelijk economisch perspectief. Voorts hebben zij alle drie een procedurele opvatting van

rechtvaardigheid; een verdeling is rechtvaardig wanneer zij ontstaan is uit een rechtvaardige procedure. De uitwerking hiervan verschilt voor de drie filosofen.

In weerwil van de meer dan 600 pagina's die "A Theory of Justice" beslaat, heeft BOUDON (1975: 113) gemeend de grote lijn van het betoog in een beperkt aantal zinnen te kunnen samenvatten. RAWLS' theorie, stelt hij, gaat uit van een "deductieve" benadering, welke haar ideeën direct ontleent aan het werk van de contractfilosofen. Laat ons nu veronderstellen, dat er mensen bestaan die geen kennis bezitten van de specifieke positie die aan hen zal worden toegekend in de maatschappij waarvan zij lid zullen worden, zelfs de generatie niet kennen waartoe zij behoren, slechts minimale kennis bezitten omtrent de menselijke aard en omtrent maatschappijen, ten opzichte van elkaar een fundamenteel gevoel van neutraliteit koesteren wat afgunst uitsluit, weten dat zij "primaire goederen" zoals welstand, macht en persoonlijke vervulling waarderen, maar noch de exacte lijst noch het relatieve nut van deze goederen kennen. Laat ons veronderstellen, gaat hij verder, dat deze mensen er verschillende concepties van rechtvaardigheid op na houden, dat wil zeggen beginselen die hun keuze van sociale instituties zouden beheersen. Volgens RAWLS nu, is de theorie waaraan deze mensen de voorkeur zouden geven boven alle andere en in het bijzonder van het utilitaristische of intuitionistische type die van "justice as fairness". Vóór alles zouden deze mensen verlangen dat de fundamentele vrijheden gelijk verdeeld worden onder alle mensen (het eerste beginsel); ten tweede dat sociale en economische ongelijkheden 1) op zo'n wijze worden geordend dat de belangen van de meest benadeelde individuen ermee gediend worden, 2) verbonden worden aan functies en posities waartoe alle mensen gelijke kansen van toegang hebben (het tweede beginsel). Aldus de samenvatting van BOUDON.

Uit de oude contractfilosofie herkennen we duidelijk het uitgaan van een 'state of nature', en van het principe van volkssouvereiniteit: als iedereen iets juist vindt, is dit ethisch juist.

6. RAWLS' theorie is niet zonder kritiek gebleven. In de literatuur is een bijdrage van HARSANYI opgenomen, die met het argument komt dat het gedachte-experiment van RAWLS hem niet overtuigt. Onder dezelfde voorwaarden komt hij niet tot de afleiding van het maximumprincipe. HARSANYI denkt dat rationele mensen meer zullen gokken, dat wil zeggen hopen

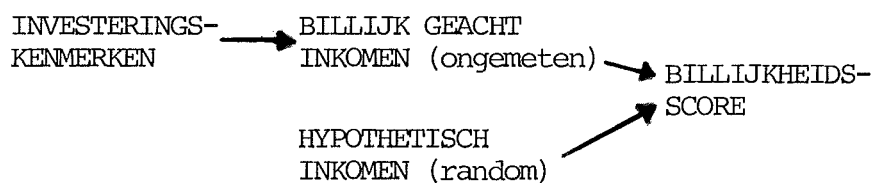
dat ze hoog in de uiteindelijke verdeling terecht zullen komen, en ze zullen dus de meest benadeelde niet in bescherming nemen.

Het eveneens in de literatuur opgenomen artikel van GORDON levert kritiek op het gebruik van de onrealistische veronderstelling, dat er één contract wordt gesloten tussen samenlevingsleden. In feite zijn er vele sociale contracten, en worden deze telkens opnieuw gesloten. Het zoeken naar één vaststaand criterium voor rechtvaardigheid is een onoplosbaar probleem. Samenleving is een spel waarin de regels gedurende het spel voortdurend veranderd worden.

7. (DISCUSSIE) Hieraan zou men de kritiek kunnen toevoegen dat RAWLS uiteindelijk ook als veronderstelling meeneemt dat iedereen door rationale discussie van de waarde van zijn standpunt te overtuigen is. Voor hem is de rationaliteit op den duur niets anders dan vrijheid van discussie.
8. Het aardige van RAWLS' theorie is dat hij zekere empirische veronderstellingen maakt. Hij vertrouwt daarvoor echter op een gedachte-experiment. Dit is echter voor onderzoek vatbaar. Daarom wordt van de filosofische discussie over verdelende rechtvaardigheid overgestapt op een empirische, sociaal-psychologische en sociologische discussie over verdelende rechtvaardigheid. Het blijkt vooral interessant te zijn naar empirische tradities te kijken, die evenals de contractfilosofen uitgaan van een rationale keuzetheorie van individueel menselijk gedrag. Dit vinden we terug in ruiltheorieën, die economisch geïnspireerd zijn (THIBAUT & KELLEY, HOMANS, BLAU). In deze tradities worden drie empirische vragen gesteld:
 - a) Welk(e) principe(s) van verdelende rechtvaardigheid word(t)(en) door mensen gehanteerd?
 - b) Kan het bestaan van deze principes afgeleid worden uit algemene gedragsprincipes?
 - c) Welke consequenties heeft aantasting van principes van verdelende rechtvaardigheid?
9. Het artikel van ADAMS zet een aantal van de antwoorden op deze problemen op een rij. Er wordt in de empirische traditie gewerkt met twee sterk gelijkende principes van verdelende rechtvaardigheid: de relatieve deprivatietheorie, die zijn oorsprong vindt in de klassieke

studie van STOUFFER (The American Soldier), en het principe van verdelende rechtvaardigheid van HOMANS (Social Behavior). De relatieve deprivatietheorie zegt dat iedere maatschappelijke groep vasthoudt aan een eenmaal verworven verdeling van lasten en lusten en in ieder geval ten opzichte van die verdeling er niet relatief op achteruit wil gaan. HOMANS' principe van verdelende rechtvaardigheid luidt dat die verdeling van lusten en lasten door iedereen rechtvaardig wordt gevonden, waarin de verhouding tussen iemands investeringen, en zijn netto-opbrengst (baten - kosten) gelijk is. Rechtvaardigheid is in deze beide theorieën billijkheid, en de traditie staat in de sociale psychologie wel bekend als 'equity theory'.

10. Een eerste probleem voor billijkheidstheorie is of de conceptie van rechtvaardigheid echt door iedereen gehanteerd wordt. Dit is volgens HOMANS wel het geval, maar de veronderstelling ligt voor de hand dat het hanteren van deze principes afhankelijk is van de positie die men in de te beoordelen verdeling inneemt. In het onderzoek van JASSO & ROSSI wordt deze veronderstelling getoetst. Er blijkt een redelijk consistent beeld uit te komen van wat een rechtvaardige verdeling is. Uit de hoge verklaarde variantie wordt geconcludeerd dat er geen differentiatie tussen individuen is in gebruikt verdelingscriterium.
11. (DISCUSSIE) Deze conclusie uit het onderzoek van JASSO & ROSSI is bedriegelijk. Op de eerste plaats wordt uitgegaan van een beperkte steekproef. Het argument op grond van de verklaarde variantie klopt bovendien niet. De afhankelijke variabele van JASSO & ROSSI is niet het meest billijk geachte inkomen, maar de aanvaardbaarheid van een random gegenwoord inkomen bij een gegeven aantal investeringskenmerken. Het variabelenschema van de regressiemodellen ziet er als volgt uit:

De hoge verklaarde variantie in de afhankelijke variabele is voor het overgrote te danken aan de variabele 'hypothetisch inkomen', die veel meer varieert dan het billijk geacht inkomen. De billijkheidsscore

bestaat voor een relatief groot deel uit oordelen dat een dergelijke absurde combinatie zeer onbillijk is. Waar je in feite meer in geïnteresseerd bent is de relatie tussen de investeringskenmerken en het 'billijk geacht inkomen! Deze is echter vrij zwak. Omdat het maar een klein deel van de totale verklaarde variantie betreft in de afhankelijke variabele, vervalt daarmee ook de conclusie over de mogelijkheid van differentiatie van rechtvaardigheidscriteria tussen groepen individuen.

12. (DISCUSSIE) Sterk gekoppeld aan de consensusvraag is het probleem of de empirische theorie van verdelende rechtvaardigheid op praxeologisch niveau niet noodzakelijk tot een zeker populisme leidt. Inderdaad wordt in deze traditie de transformatie van individuele verlangens tot collectieve verlangens vaak wat simpel voorgesteld. Dit probleem van aggregatie als transformatie komt verderop de cursus nog uitgebreid aan de orde. Zie hier ook verder onder punt 18.
13. Het probleem van de gevolgen van het bestaan van onrechtvaardigheid van verdelingen wordt door ADAMS opgelost door het bestaan van onrechtvaardigheid te beschouwen als een geval van dissonantie, en daaruit bekende effecten uit cognitieve dissonantietheorieën af te leiden. Er worden een aantal mogelijkheden genoemd om deze dissonanties te reduceren. Deze vallen globaal uiteen in (1) gedragsalternatieven, en (2) cognitieve aanpassingen.
14. (DISCUSSIE) Men zou kunnen veronderstellen dat de opsomming van alternatieve gedragingen en cognitieve aanpassingen volledig is, en dat daarmee de theorie van gevolgen van het bestaan van onrechtvaardigheid geen informatie meer biedt. Dit is niet geheel waar omdat ADAMS ook een specificatie geeft over de omstandigheden waaronder deze gevolgen optreden. Deze specificaties zijn nogal vaag, en worden bovendien onder een 'ceteris-paribus'-(terwijl het overige gelijk blijft)-clausule gemaakt. In experimentele opzet betekent dat dikwijls geen inperking van het informatiegehalte, in sociologisch onderzoek betekent het dat men elk resultaat naar believen kan wegpraten. Men zou dit probleem kunnen oplossen door de ceteris-paribus-clausule informatiever te interpreteren, namelijk als het constant blijven (houden) van de andere genoemde factoren.

15. Het verklaren van effecten van verdelende onrechtvaardigheid uit cognitieve dissonantietheorie brengt een ander bezwaar aan het licht met betrekking tot het gebruik van empirische gegevens over gebruikte principes van verdelende rechtvaardigheid als leidraad voor ethisch of politiek handelen van bijvoorbeeld de overheid. Uit deze theorie kan namelijk worden afgeleid dat gebruikte principes van verdelende rechtvaardigheid op den duur steeds zullen aansluiten bij de ervaren verdeling van lusten en lasten. Met andere woorden: principes van verdelende rechtvaardigheid worden nooit gekozen vanuit een positie van onwetendheid en onbevooroordeeldheid.
Inderdaad wordt in verband met relatieve deprivatietheorie vaak de referentiegroepentheorie genoemd, waaruit voorspeld wordt dat mensen bij de beoordeling van de rechtvaardigheid van hun eigen positie niet oog hebben voor de werkelijke totale verdeling, maar refereren aan de meest nabije (in tijd en plaats, zowel fysisch als sociaal gezien) voorbeelden, en voorbeelden die hun eigen positie niet in een al te ongunstig daglicht stellen.
16. (DISCUSSIE) De assumptie van RAWLS slechts uit te gaan van een rationeel handelend, in eigenbelang geïnteresseerd handelend individu, kan men laten vallen door ook altruïstische motieven te erkennen. Dit maakt de theorie er niet informatiever op. Als we deze veronderstelling laten vallen, betekent dat nl. in een gegeven situatie van onrechtvaardigheid nog meer gedragsalternatieven mogelijk geacht worden. Toch hoeft de theorie daardoor niet helemaal leeg te worden. Zolang we per individu weten in welk soort situatie hij altruïstisch, dan wel rationeel handelt, kunnen we over hem wat betreft nieuwe situaties voorspellingen blijven doen.
17. (DISCUSSIE) Het is bekend uit experimentele gegevens dat men niet steeds voor hetzelfde principe van verdelende rechtvaardigheid kiest. Wanneer men volledig onwetend is over de eigen positie, kiest men voor gelijkheid van verdeling. Wordt de onwetendheid minder, dan kiest men meer voor billijkheid, dus verdeling naar investering. Andere mogelijke differentiërende factoren zijn: socialisatie, culturele beïnvloeding. Ook hierover zijn aanwijzingen over differentiatie te vinden.

18. Hoe kunnen we nu van empirische gegevens over het gebruik van principes van verdelende rechtvaardigheid weer terechtkomen op het niveau van politieke filosofie, met andere woorden een beginsel van verdelende rechtvaardigheid vinden?

De constructie die door de contractfilosofen wordt gesuggereerd lijkt te populistisch. Terecht wordt hierop de kritiek geleverd dat de transformatie van individuele voorkeuren tot collectieve beslissingen als een eenvoudige optelsom wordt beschouwd. (Zie hiervoor ook de kritiek van COLEMAN, waarvan nog een artikel zal worden verstrekt.) Wij moeten in onze samenleving met een ingewikkelder transformatie van individuele voorkeuren rekening houden, via het politieke stelsel van partijen, vakbonden en dergelijke 'corporate actors'.

Ook de kritiek van GORDON op de contractfilosofen lijkt op zijn plaats: er is niet één principe van verdelende rechtvaardigheid, noch één rechtvaardig politiek, waartoe wij allen per contract besloten hebben.

De functie van gegevens over gebruikte principes van verdelende rechtvaardigheid kunnen daarentegen wel een negatieve functie hebben. We kunnen er geen voor eens en altijd juiste politiek uit afleiden, maar we kunnen wel een gevoerd beleid ermee bekritisieren.

Vanuit de positie van de overheid is het rekening houden met bestaande principes van verdelende rechtvaardigheid een randvoorwaarde voor het effectief kunnen uitvoeren van haar beleid. Daarnaast heeft zij als taak haar beleid door overtuiging te moeten kunnen verkopen, en daarmee ook principes van verdelende rechtvaardigheid te moeten vormen.

19. (DISCUSSIE) Het probleem van het ontwerpen van een ethisch juist beginsel van verdelende rechtvaardigheid is daarmee geworden tot een probleem van aanvaarding en effectiviteit van overheidsbeleid. En dat is iets heel anders.

20. Literatuurverwijzingen bij het college over verdelende rechtvaardigheid

Rawls' theorie over verdelende rechtvaardigheid is in een vroege formulering terug te vinden in een artikel met de titel: "Justice as Fairness" (Philosophical Review, 1958). Een uitwerking ervan is het artikel "Distributive Justice" dat opgenomen is in de literatuurklapper. Uiteindelijk verscheen er een zeer omvangrijke versie van in boekvorm onder de titel A Theory of Justice (Harvard University Press, 1971; Oxford University Press, 1972).

Sedert het verschijnen in 1971 is door Rawls' "A Theory of Justice" een lawine van symposia, speciale nummers van tijdschriften en besprekingsartikelen ontketend, en wel in zo'n mate dat het geheel nauwelijks meer is te overzien. Boeken geheel gewijd aan het werk van Rawls zijn: Brian Barry, The Liberal Theory of Justice, (Oxford University Press, 1973), Robert Paul Wolff, Understanding Rawls (Princeton University Press, 1977) en N. Daniels (ed.), Reading Rawls, (Blackwell, Oxford, 1975). Deze boeken worden op hun beurt weer besproken door Mary Gibson in Theory and Decision, (1978, blz. 369-383). In Nederland is een uitgebreide bespreking en samenvatting van Rawls gepubliceerd door P. Lehning en R.J. van Veen in Acta Politica, (1976, blz. 449-488 en 1977, blz. 25-76). Een kort artikel over Rawls' theorie is door Cees Schuyt gepubliceerd in het Algemeen Nederlands Tijdschrift voor de Wijsbegeerte, (1974, blz. 160-173).

Sociologen hebben zich nauwelijks bezig gehouden met de moderne politieke filosofie. Gunstige uitzonderingen zijn Coleman en Boudon. Coleman publiceerde een tweetal besprekingsartikelen over het werk van Rawls en Nozick: "Inequality, Sociology, and Moral Philosophy" en "Individual Rights and the State" American Journal of Sociology, (1975, blz. 428-442). Boudon besprak Rawls in Contemporary Sociology en schreef een artikel "Social justice and general interest. Concerning Rawls' theory of justice", in: Social Sciences Information, Vol. 14, nr. 3/4, blz. 113-136. In Nederland maakte Schuyt gebruik van het werk van Rawls in zijn proefschrift: Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid, (Rotterdam, Universitaire Pers, 1972); Derek Phillips publiceerde "The Equality Debate: What Does Justice Require?" (Theory and Society, 1977, blz. 211-246) en "The Social and Moral Background of Social Contracting" (Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, 1978, blz. 284-300) en Wil Arts schreef: "Verdelende Rechtvaardigheid" (Economisch Statistische Berichten, 1976, blz. 602-605) en "Political Philosophy and Exchange Theory: the case of distributive justice" (Paper for presentation at the conference on Institutions, Individuals and Collective Action, Utrecht, 1977).

Het beste en meest complete overzicht van de "Equity Theory" in de sociale psychologie is te vinden in het negende deel van de versie: Advances in Experimental Social Psychology, dat is geredigeerd door L. Berkowitz en E. Walster met als titel: Equity Theory: Toward a General Theory of Social Interaction, (New York, 1976).

W.C. ULTEE: Stratificatietheorieën

Literatuur

W.C. ULTEE: Increased Schooling without Social Mobility: Collective Phenomena and Individualistic Explanations in the Field of Education and Stratification (SIU Utrecht, 1977)
(verplicht)

W.C. ULTEE: Is onderwijs een positioneel goed?
Uit: J. Peschar & W.C. Ultee: Sociale Stratificatie
Boekaflevering Mens en Maatschappij (1978, p. 83-102)
(verplicht)

A.H. HALSEY: Towards Meritocracy? The Case of Britain
Uit: J. Karabel & A.H. Halsey: Power and Ideology in Education
(New York, 1977)
(p. 173-186)
(verplicht)

L.C. THUROW: Education and Economic Equality
Uit: The Public Interest (1972)
(p.66-81)
(verplicht)

F. HIRSCH: Social Limits to Growth
1. Introduction: The Argument in Brief
2. A Duality in the Growth Potential
3. The Material Economy and the Positional Economy (London, 1977)
(p. 1-54)
(verplicht)

Handleiding bij de Literatuur

In het engelstalige artikel van ULTEE wordt aan een oninformatieve uitspraak van de klassieke socioloog SOROKIN een probleem vastgeknoopt. Deze uitspraak luidt: in iedere samenleving is er één of ander mechanisme dat mensen test op hun geschiktheid voor een positie in een maatschappelijke laag, ze voor posities selecteert en ze over deze lagen verdeelt. Deze uitspraak is oninformatief omdat dit één of andere mechanisme niet genoemd wordt. Het in dit artikel van ULTEE aan deze uitspraak vastgeknoopte probleem is in welke mate bepaalde met name genoemde mechanismen in bepaalde met name genoemde typen samenlevingen werkzaam zijn.

Ter oplossing van dit probleem worden in het genoemde artikel van ULTEE drie theorieën geëxpliciteerd. De eerste die hij behandelt noemt hij "technologisch evolutionistisch". Ze wordt door hem met de socioloog LENSKI verbonden. Twee soorten onderzoeksuitslagen ter beproefing van deze theorie worden gepresenteerd. De eerste bevinding heeft betrekking op agrarische samenlevingen, de tweede op industriële. De tweede is een heel duidelijke falsificatie. Ze is verkregen met een techniek die onder de naam pad-analyse bekend is geworden.

De falsificatie kan worden verklaard met een theorie die als "functionalisme" bekend staat en door ULTEE als tweede wordt geëxpliciteerd. Ze wordt verbonden met de namen KERR en BLAU & DUNCAN. Voorspellingen die uniek zijn voor het functionalisme worden beproefd. Voorspellingen die door functionalisme en technologisch evolutionisme gemeenschappelijk worden gemaakt, worden ook beproefd. Opgemerkt dient te worden dat ULTEE de laatst genoemde voorspellingen verkrijgt, door de uitspraak "naarmate iemand meer onderwijs heeft, is zijn beroepspositie hoger" te lezen volgens het beginsel van een zo hoog mogelijk informatiegehalte. De gemeenschappelijke voorspelling blijkt gefalsifieerd te worden.

Door deze falsificatie wordt een nieuw probleem opgeworpen dat ULTEE omschrijft als "hoe is meer scholing zonder sociale stijging mogelijk?" Hij expliciteert een theorie ter oplossing van dit probleem (en het SOROKIN-probleem). Deze oplossing noemt hij utilitaristisch-individualistisch. Het is een theorie van het soort dat in de P.A.O.-cursus bijzonder sterk "geplugd" wordt.

Enkele mogelijkheden ter beproeving van deze theorie worden slechts geopperd. Andere beproevingen worden ook uitgevoerd. Het artikel van HALSEY bevat een toepassing van de pad-analyse techniek op de industriële samenleving Groot-Brittannië. Aan dit artikel zou men kunnen ontnemen dat de techniek theorieeloos toegepast wordt, maar een goede lezer kan de functionalistische theorie er nog wel uitvissen.

De utilitaristisch-individualistische theorie welke ULTEE expliciteert is ontleend aan o.a. BOUDON, THUROW en HIRSCH.

BOUDON is een socioloog, THUROW een econoom en HIRSCH een Oxbridge persoon die als journalist bij THE ECONOMIST werkte en voor zijn dood met de Engelse socioloog GOLDTHORPE samenwerkte. Het artikel van THUROW waarin deze zijn theorie ontwikkelt, bevat ook een empirische beproeving.

In de P.A.O.-cursus is het begrip "collectief goed" geïntroduceerd. In zijn boek introduceert HIRSCH een nieuw begrip: "positioneel goed". Opgemerkt dient te worden dat het hier niet simpel gaat om nieuwe begrippen. Achter de invoering van begrippen steekt de falsificatie van een, soms heel banale, hypothese.

Achter de invoering van het begrip "collectief goed" steekt de weerlegging van de veronderstelling dat als iemand een geproduceerd goed heeft geconsumeerd een ander het niet meer kan consumeren. Achter de invoering van het begrip "positioneel goed" steekt de weerlegging van de veronderstelling dat de satisfactie die iemand ontleent aan de consumptie van een goed onafhankelijk is van de consumptie van anderen van dit goed. Het boek van HIRSCH dat "taxonomisch", begripsmatig, lijkt te zijn en verder erg gemakkelijk wegleest, moet dus niet verkeerd begrepen worden.

In het nederlandstalige artikel van ULTEE wordt ter beproeving van de utilitaristisch-individualistische oplossing van het probleem hoe meer scholing zonder stijging mogelijk is, enkele berekeningen opgezet. De deelnemers aan de P.A.O.-cursus worden verzocht voor de bijeenkomst van 9 maart op tabel 2 de berekeningen uit te voeren die ULTEE op blz. 95 van zijn artikel suggereert. Een andere opdracht is uit het boek van HIRSCH meer probleemrelevante hypothesen te expliciteren dan ULTEE heeft gedaan. Ontwikkel ook een aantal toetsingsvoorstellen voor deze hypothesen.

Verslag van de vijfde cursusdag (2 maart 1979)

W.C. ULTEE: Stratificatietheorieën I

1. De eerste cursusdag is het PTO-schema geïntroduceerd. Het bedrijven van wetenschap zou altijd bestaan uit het stellen van één of ander probleem, de ontwikkeling van één of andere theorie ter oplossing van dit probleem, en de empirische beproeving van deze probleemoplossing door bepaalde onderzoeksuitslagen. De vorm van de gestelde problemen, het karakter van de voorgestelde theorie en de aard van de onderzoeksuitslagen wordt in dit schema in het midden gelaten. In de dissertatie van Ultee die op de eerste bijeenkomst is uitgereikt worden problemen, theorieën en onderzoeksuitslagen wel in soorten onderscheiden. Kennis van deze onderscheidingen vergemakkelijkt het begrip van het engelstalige artikel van Ultee over stratificatie.
2. Wat betreft de methodologie van de problemen is de categorie van de 'tegenspraakproblemen' belangrijk. Eén van de vruchtbaarste manieren om een probleem te stellen is een vraag te stellen naar de verklaring van een weerlegging van een voorstelling uit een theorie. Een theorie kan dan meer verklaringskrachtig worden gemaakt, wanneer zij op falsificaties is gestoten. Vandaar dat Ultee zijn reconstructie van tradities van sociologische theoriebouw laat verlopen via het zoeken naar dergelijke tegenspraakproblemen.
Een probleem dat geen tegenspraakprobleem is, is bijvoorbeeld: welke factoren bepalen de hoogte van iemand op de maatschappelijke ladder? Ultee stelt in zijn artikel (klapper p. 58) het tegenspraakprobleem: hoe komt het dat, tegen een algemeen gangbare opvatting in, meer scholing niet altijd tot een hogere positie op de maatschappelijke ladder leidt?
Voor soorten problemen, zie Ultee, Groei van kennis, 44-63.
3. Wat betreft de methodologie van theorieconstructie is het eerste leidend beginsel dat van het nastreven van informatiegehalte. Informatiegehalte is niets anders dan de mate van weerlegbaarheid van een theorie, oftewel een continue vorm van het falsificatiebeginsel. Je stelt aan een theorie niet alleen de eis dat ze gefalsifiëerd kan worden, maar dat ze een zo groot mogelijk kans heeft om gefalsifiëerd te worden. Dit informa-

tiegehalte is zo maximaal mogelijk, wanneer de theorie slechts overeenkomstig is met één werkelijk stand van zaken, en alle andere mogelijke onderzoeksuitslagen daarmee in strijd zijn. In Ultee's reconstructie wordt theorie steeds geëxpliciteerd volgens het criterium van zo groot mogelijk informatiegehalte. Als een theorie meerdere lezingen toestaat, wordt steeds die lezing gekozen (ongeacht de bedoelingen van de auteur) die het meest kan verklaren.

Voorbeeld hiervan: Engelstalige artikel Ultee (klapper p. 17). Over informatiegehalte van een theorie: Ultee, Groei van kennis, 68-69.

Een tweede beginsel van theorieconstructie is het zoeken naar een zo algemeen mogelijke theorie, en het verenigen van lager geordende hypothesen in meer algemene hypothesen. Dit is in de tweede bijeenkomst al aan de orde geweest aan de hand van het voorbeeld van Malewski. Het voordeel van een dergelijke strategie is dat ermee tegenspraakproblemen voor lager-geordende hypothesen kunnen worden opgelost. Als er hier falsificaties worden gevonden, kunnen deze worden 'wegverklaard' met behulp van de bovengenoemde theorie.

Voorbeeld hiervan in artikel van Ultee (klapper p. 20) (there is no hypothesis which unifies ...) en (klapper p. 22) (a unifying hypothesis). Over lager-niveau hypothesen die verenigd worden door een hoger-niveau hypothese: Ultee, Groei van kennis, 73-80.

Een derde beginsel van theoriebouw is te werken met meerdere theorieën tegelijkertijd ter oplossing van hetzelfde probleem; theoretisch pluralisme. Vooruitgang in theoriebouw is altijd relatief, ten opzichte van een andere theorie. Door met meerdere theorieën tegelijkertijd te werken, komt men sneller tot een zo goed mogelijke oplossing.

Het artikel van Ultee is theoretisch pluralistisch omdat functionalistische, historisch-materialistische en utilitaristisch-individualistische theorieën die soms tegen- gestelde voorspellingen opleveren, voor de oplossing van bepaalde problemen worden gebruikt.

Over theoretisch pluralisme: Ultee, Groei van kennis, 71-73.

4. Informatieve hypothesen zijn zijn bevredigende probleemoplossingen. Uitspraken die dat in de regel niet zijn, zijn kern-

uitspraken of core-statements (een term van de wetenschapsfilosoof LAKATOS). Deze hebben de vorm van alle-en-sommige-uitspraken (vgl. Ultee, Groei van kennis, 65-68). Een voorbeeld hiervan uit het artikel van Ultee is de uitspraak van SOROKIN (klapper p. 3): "In alle samenlevingen is er een of ander mechanisme, waarmee selectie voor bezetting van sociale posities wordt gemaakt." Deze alle-en-sommige-uitspraken hebben geen informatiegehalte; zij kunnen niet gefalsifiëerd worden, en zijn dus geen puur existentiële uitspraken.

Hun functie is meer oriënterend. Met behulp van deze uitspraken kunnen informatieve, falsifiëerbare uitspraken gemaakt worden. Ze moeten daarvoor geïnterpreteerd worden, dat wil zeggen, er moet een stukje aan vastgeplakt worden, waardoor het 'sommige'-gedeelte verdwijnt, en plaatsmaakt voor één invulling.

Kernuitspraken worden zo genoemd, omdat ze vaak het uitsprakengenererend onderdeel van een bepaald wetenschapsprogramma vormen. De informatieve gedeeltes worden hieraan vastgeplakt. Ook als deze niet zo'n succes vormen, blijven de kernuitspraken zelf overeind, en kunnen aanleiding blijven vormen tot het inslaan van nieuwe wegen.

5. Over de verschillende soorten onderzoeksuitslagen zal hier niet veel gezegd worden. Er zijn bevindingen mogelijk die een theorie falsifiëren, er zijn ook uitkomsten die met een theorie in overeenstemming zijn. Het vooruitgangsbegrip (artikel Ultee, klapper p. 57) is gekoppeld aan het al dan niet overeenkomen van onderzoeksuitslagen met voorspellingen.
6. Ultee, Groei van kennis bevat niet alleen een methodologie van de problemen, theorieën en onderzoeksuitslagen, maar ook een kritisch-historische studie naar verschillende theoretische tradities in de sociologie. Ultee onderscheidt vijf tradities die min of meer met bepaalde kernuitspraken getypeerd kunnen worden:
 1. Technologisch -evolutionisme; dit kan beschouwd worden als een uitloper van met name de revisionistische tak van marxistische theorievorming. Het standaardwerk op dit gebied is LENSKI: *Power and Privilege* (1966). Belangrijkste kernuitspraak: verdeling van maatschappelijke lusten en lasten gebeurd volgens de verdeling van een of ander machtsmiddel.

2. Functionalisme; de bekendste stroming uit de moderne Amerikaanse sociologie, waarvan twee belangrijke kernuitspraken zijn: (1) gedrag van individuen kan verklaard worden uit door dat individu gehanteerde waarden; (2) alle sociale fenomenen kunnen verklaard worden uit hun functionaliteit voor het behoud van het geheel.
3. Utilitaristisch-individualisme; de term 'individualisme' heeft betrekking op het feit dat object van verklaring steeds kenmerken van individuen zijn; de term 'utilitaristisch' slaat op de aard van de ter verklaring aangevoerde variabelen, namelijk individuele nutsoverwegingen.
4. Empirisch sociaal onderzoek; hiermee wordt de traditie aangeduid van statistisch onderzoek, waarvan men meestal niet veronderstelt dat zij enig theoretisch gehalte heeft, en zeker niet dat daar continuïteit in zit. Toch kunnen in bijvoorbeeld DURKHEIM's studie over zelfmoord, en LAZARSFELD's studies over kiesgedrag heel wat informatieve uitspraken en verklaringen worden aangetroffen.
7. In Ultee's Engelstalige studie over verklaring van stratificatieproblemen worden een aantal hypothesen van het functionalisme (F) en het technologisch-evolutionisme (TE) tegenover elkaar gezet, en tenslotte een meer verklarende oplossing voor geconstateerde tegenspraakproblemen bedacht met een aantal hypothesen uit het utilitaristisch-individualisme (UI). In het artikel komen verschillende problemen aan de orde, en nog veel meer theoretische uitspraken. De hoofdlijn van het betoog loopt via de volgende stappen in PTO-sequenties.

P¹: Welke mechanismen van selectie bestaan er in verschillende samenlevingen voor de opvulling van de maatschappelijke stratificatie, d.i. de verdeling van lusten en lasten?
T¹: (TE) In agrarische samenlevingen is het selectiemechanisme de familie; in industriële samenlevingen het onderwijs dat iemand genoten heeft.
O¹: Falsificatie, in het agrarische China was onderwijs al een belangrijk selectiemiddel voor het vullen van de stratificatie.
T²: (TE) In industriële samenlevingen is onderwijs wel een belangrijk selectiemiddel, maar de directe plus indirecte invloed van de familie waaruit men afkomstig

is, blijft toch belangrijker.

O²: Falsificatie, uit de BLAU & DUNCAN-studie (e.v.a.) blijkt dat de directe plus indirecte invloed van familie kleiner is dan die van onderwijs.

Men werkt tegenwoordig met de volgende hypothese:

T³: (F) In industrieële samenlevingen is opleiding een belangrijker selectiemechanisme dan familie van herkomst.

Deze hypothese komt, vanzelfsprekend, overeen met de onderzoeksuitslagen O².

Een vierde hypothese is gemeenschappelijk aan het F en het TE:

T⁴: (TE & F) Naarmate iemand een hogere opleiding heeft dan zijn vader, dan is zijn beroepspositie ook hoger.

O³: Ook deze hypothese stuit op een falsificatie. Uit de BLAU & DUNCAN-studie blijkt dat er maar een betrekkelijk gering verband is tussen intergenerationele mobiliteit wat betreft opleiding en wat betreft beroepshoogte.

Er wordt door deze tegenspraken tussen hypothesen en onderzoeksuitslagen een nieuw probleem opgeworpen:

P²: Waarom heeft in industriële samenlevingen opleiding een grote invloed hoewel het verband tussen opleiding en beroepshoogte niet perfect is?

Deze verklaring kunnen we proberen te vinden met behulp van de opleidingswaarden die mensen aanhangen. In het functionalisme vinden we hierover de hypothese:

T⁵: (F) Iedereen streeft naar een zo hoog mogelijk opleidingsniveau.

O⁴: Deze hypothese stuit op falsificatie. Het blijkt dat het nastreven van onderwijsdoelen gedifferentieerd is naar sociale klasse.

We stappen daarom over op een hypothese die met deze onderzoeksuitslag in overeenstemming is, en die meer uit de UI-traditie afkomstig is:

T⁶: (UI) Iedere zoon streeft naar een hogere opleiding dan zijn vader.

O⁵: Deze hypothese is overeenkomstig O⁴ en overeenkomstig andere bevindingen.

Met behulp van deze hypothese kunnen we ook een verklaring vinden voor de tegenspraken van T^4 . Daarvoor moeten we echter nog een aantal hypothesen te hulp roepen, namelijk die over het funktionieren van de arbeidsmarkt. Hierin wordt de suggestie van THUROW gevolgd, dat voor selectie voor een bepaalde beroepshoogte slechts de relatieve onderwijspositie (zie onder punt 10) belangrijk is. Dus:

H^7 : (UI) Naarmate iemands relatieve onderwijspositie hoger is, heeft hij een hogere beroepspositie.

O^6 : Deze redenering verklaart O^3 . Door Ultee wordt verder een voorstel tot toetsing uitgewerkt.

8. (DISCUSSIE) Welke zin heeft het nu om de drie theoretische tradities op deze wijze naast elkaar te zetten? Op welke wijze wordt de beslissing genomen om van hypothesen uit de ene traditie over te stappen op hypothesen uit de andere traditie? Een regel voor het nemen van dergelijke beslissingen is er niet. Je stapt over op een andere traditie op het moment dat je denkt op een dergelijke manier progressie te kunnen maken. Of dat werkelijk het geval is, is maar afwachten. Het is moeilijk een stap tevoren te bekritisieren. De enige redelijke kritiek in een dergelijke procedure bestaat hier uit het nemen van een alternatieve beslissing, en laten zien dat op die manier meer vooruitgang geboekt kan worden. Blijft de vraag wat het überhaupt voor zin heeft om theoretische tradities tegen elkaar af te zetten. Het denken in tradities is enigszins strijdig met het werken volgens PTO-sequenties, waarbij de logica van de problemen voorop staat, en het er niet toe doet uit welke traditie hypothesen afkomstig zijn, als ze maar een zinnige oplossing voor het probleem vormen. Het is echter ook niet de bedoeling van de gedemonstreerde procedure om de tradities zuiver gescheiden te houden. Integendeel, ze worden slechts gebruikt als bron van nieuwe hypothesen (core-statement!), en daarbij mogen hypothesen uit verschillende tradities best aan elkaar gekoppeld worden.
9. (DISCUSSIE) In deze verklaring van mobiliteitsverschijnselen is alleen aandacht besteed aan de kant van de veronderstellingen over motieven van individuen. Voor het rond maken van

de verklaring was nog een assumptie nodig, namelijk over het functioneren van de arbeidsmarkt. Deze assumptie is slechts terloops ingevoerd.

Het probleem dat hierbij wordt gesignaleerd is dat het functioneren van de arbeidsmarkt wellicht bepalender is voor de samenstelling van de sociale stratificatie dan de individuele motieven, die bij de marktdeelnemers een rol spelen. Een analyse van structurele factoren zou interessanter zijn dan van motivationele factoren.

10. In het artikel van THUROW wordt uitgebreid ingegaan op hypothesen omtrent het functioneren van de arbeidsmarkt. THUROW stelt hierbij twee theorieën tegenover elkaar en werkt ze af volgens een PTO-sequentie. Zijn probleem is de relatie tussen onderwijs en beroepspositie, waarbij de assumptie gemaakt wordt dat deze laatste voldoende geïndiceerd is met inkomenspositie.

In de klassieke 'wage-competition'-theorie over het verband tussen onderwijs en beroepspositie wordt verondersteld dat individuen met verschillende in onderwijs opgedane vaardigheden op zoek zijn op een arbeidsmarkt, waarin een gefixeerde hoeveelheid banen, met vastgestelde opleidings- en vaardigheidseisen te verkrijgen is. Het verhogen van scholing voor de gehele bevolking heeft volgens deze theorie tot consequentie dat de markt voor de beter opgeleiden ongunstiger wordt, en voor de slechter opgeleiden gunstiger. Verhoging van het opleidingspeil van de gehele bevolking leidt tot een aantal tegenspraken met onderzoeksuitslagen. Zo is bijvoorbeeld de grotere gelijkheid van inkomens niet opgetreden, en is er geen duidelijke vermindering van inkomens van goed opgeleiden ondanks het optreden van werkloosheid.

THUROW stelt daarom een wat ander model voor, de 'job-competition'-theorie. Hierin wordt er niet vanuit gegaan dat voor een bepaalde baan een bepaalde hoeveelheid onderwijs, of in onderwijs opgedane vaardigheden vereist is. Onderwijs is geen teken voor wat iemand al aan vaardigheden heeft, maar meer van wat hij, als hij eenmaal een bepaalde baan heeft, zou kunnen leren aan vaardigheden om die baan uit te voeren. Het gevolg is dat de arbeidsmarkt niet meer reageert op de absolute hoeveelheid onderwijs die iemand heeft, maar op de relatieve hoeveelheid onderwijs. Als het opleidingspeil van

de bevolking stijgt, wil dat zeggen dat een gegeven opleidingsduur steeds minder waard wordt, omdat dit relatief steeds minder wordt. De theorie van THUROW geeft dus een verklaring waarom intergenerationele mobiliteit wat betreft opleiding (zie boven punt 7) niet sterk samenhangt met die wat betreft beroepsprestige. THUROW toetst zijn theorie in de niet geheel begrijpelijke tabel 3, waarin twee tijdstippen vergeleken worden met een tussenperiode van 20 jaar, waarin het opleidingspeil van de onderzochte populatie gestegen is.

11. (DISCUSSIE) De theorie van THUROW heeft een duidelijke beleidsindicatie, namelijk dat het geen zin heeft de maatschappelijke gelijkheid te bevorderen door investering in het onderwijs. Het arbeidsmarktmechanisme zal de verkregen opleidingshoogten alleen maar devalueren. Hoewel dit een triviale zaak lijkt, is dit kennelijk niet tot de beleidsmakers doorgedrongen. In alle plannen, met name in die van VAN KEMENADE werd er tot nu toe van uit gegaan dat ongelijkheid van onderwijskansen een determinant is van sociale ongelijkheid. Overigens moet men deze kritiek niet te ver doordrijven. Verbeteren van onderwijskansen wordt niet alleen nagestreefd uit het oogpunt van inkomensnivellering, maar ook om andere waarden (ontplooiing) die met behulp van meer opleiding kunnen worden nagestreefd.
12. (DISCUSSIE) Het gebruik van inkomen als indicator voor positie in beroepsstratificatie lijkt wel acceptabel. Het nadeel van het gebruik van beroepsprestige-metingen is weer dat ze niet eenduidig geordend zijn over alle individuen, dat consensus er over ontbreekt. Overigens schijnt het met deze laatste kritiek wel mee te vallen.
13. In het artikel van HALSEY wordt met behulp van padanalyse nagegaan in hoeverre een bepaalde wet op de vrije toegang tot onderwijs een invloed heeft gehad op het uitschakelen van effecten van familieafkomst op het latere te behalen beroepsniveau. De analyse, die geheel vergelijkbaar is met die van BLAU & DUNCAN wordt gesplitst voor twee generaties. De conclusie lijkt te zijn dat in de Engelse samenleving de beroepspositie in hoge mate bepaald wordt door het onderwijs, dus achieved status, en dat familieafkomst een afnemende rol speelt.
Deze uitkomst is in twee opzichten enigszins bedriegelijk:

1. HALSEY bekijkt niet of de geconstateerde veranderingen tussen generaties werkelijk iets te maken hebben met de beleidsmaatregelen op het gebied van onderwijs. Het is best mogelijk dat de door hem geconstateerde trends zich ook hadden voorgedaan zonder de betreffende beleidsmaatregel, en dat deze zich in andere landen ook hebben voorgedaan.
2. HALSEY's steekproef is zo samengesteld dat de belangrijkste 'ascribed status'-factoren niet meedoen: sexe, ras en leeftijd. De steekproef is wat dat betreft homogeen, en er kan dus niet gekeken worden of de arbeidsmarkt op deze punten discrimineert, en helemaal niet op opleiding let.

Verslag van de zesde cursusdag (9 maart 1979)

W.C. ULTEE: Stratificatietheorieën II

1. Men kan het boek van HIRSCH goed vatten door het te zien tegen de achtergrond van een aantal (impliciete) opvattingen, waartegen hij zich verzet. Twee opvattingen waartegen HIRSCH zich verzet zijn:
 - (a) Ieder goed dat op een gegeven moment wordt geconsumeerd door de leden van de samenleving met hogere inkomens, wordt na verloop van een bepaalde hoeveelheid economische groei ook geconsumeerd door de leden van de samenleving met lagere inkomens;
 - (b) en de consumptie van dit goed verschaft de leden met lagere inkomens dan evenveel bevrediging als leden met de hogere inkomens aanvankelijk hadden.

HIRSCH stelt hier tegenover dat dit voor sommige goederen niet opgaat. Hij noemt deze positionele goederen. Deze kunnen niet door alle leden van de samenleving geconsumeerd worden, en zij kunnen er niet allemaal dezelfde hoeveelheid bevrediging aan ontlelen. Tegelijkertijd zet HIRSCH zich met zijn theorie van positionele goederen af tegen de volgende opvattingen:

- (c) Positionele goederen spelen geen belangrijke rol bij de verklaring van maatschappelijke of economische verschijnselen;
- (d) aan de consumptie van goederen zijn slechts fysieke grenzen gesteld.

Tegen deze opvattingen brengt HIRSCH naar voren dat de consumptie van positionele goederen een toenemend belang krijgt, naarmate meer elementaire levensbehoeften bevredigd zijn, en dus wanneer de economie meer groeit, en dat door het verschijnsel dat sommige goederen positioneel zijn, al sneller een grens aan hun consumptie gesteld is dan door fysieke grenzen bereikt zou zijn.

Een laatste opvatting waartegen hij zich afzet is de 'human-capital'-approach voor de verklaring van het verband tussen onderwijs en economische groei. Deze luidt:

- (e) Naarmate een lid van een samenleving meer onderwijs volgt, verhoogt hij daarmee meer het inkomen van de andere leden van een samenleving.

Volgens HIRSCH gaat dit niet op omdat het verkrijgen van leiderschapsposities in samenlevingen door onderwijsprestaties een positioneel goed is. Er komen niet meer leiderschapsposities, en dus krijgt men met het stijgen van het opleidingspeil van een samenleving steeds minder terug voor een vergelijkbare investering in onderwijs.

2. Positief geformuleerd zou men de theorie van HIRSCH als volgt kunnen samenvatten:

- (1) Voor sommige goederen, die positionele goederen genoemd kunnen worden, geldt: naarmate meer mensen ze consumeren, des te meer neemt de eraan ontleende satisfactie af.
- (2) Naarmate het inkomen van iemand meer stijgt, des te groter is zijn behoefte aan positionele goederen.
- (3) In economische groei neemt het inkomen van samenlevingsleden toe, maar niet het aanbod aan positionele goederen; daarom neemt de vraag naar positionele goederen toe, zonder dat daar verhoging van het aanbod tegenover staat.
- (4) Wanneer de vraag naar een positioneel goed het aanbod van dit goed overtreft, treedt één van de volgende situaties op:
 1. het goed wordt per opbod verkocht;
 2. het goed wordt verdeeld naar een strenger vergelijkend onderzoek;
 3. er treedt gedrang op.
- (5) In alle gevallen van afstemming van vraag en aanbod naar positionele goederen treedt economisch verlies op, en persoonlijke frustratie:
 1. Als er bij opbod wordt verkocht, dan stijgt de prijs, en er worden mensen uitgesloten van consumptie;
 2. het strenger vergelijkend onderzoek levert hogere kosten op, en sommigen worden buiten verwachting uitgesloten van consumptie; door deze mogelijkheid devalueert de waarde van middelen om het goed te verkrijgen;
 3. door gedrang vermindert de bevrediging van het positioneel goed.
- (6) Bij economische groei neemt de frustratie van samenlevingsleden toe.

3. De kern van de theorie zit in hypothese (4) over de alternatieve situaties die zich voordoen bij gevallen van een grotere vraag naar positionele goederen dan er wordt aangeboden. Helaas is deze hypothese rijkelijk oninformatief. Er worden een aantal alternatieven opgesomd, zonder dat wordt aangegeven onder welke omstandigheden welk alternatief zal worden genomen. Zelfs kan men hypothese (4) zo lezen dat alle mogelijke gevallen erin worden opgesomd: aanpassing van de prijs, aanpassing van het aanbod, of er gebeurt niets. In dat geval is de hypothese zelfs informatieloos, dat wil zeggen, er wordt geen enkele gebeurtenis uitgesloten.

4. (DISCUSSIE) Het soort informatiegehalte, volgens welke de hypothese hier beoordeeld wordt, is van een formeel karakter: het uitsluiten van een zo groot mogelijk aantal gebeurtenissen, oftewel het maximaliseren van het aantal falsificatiemogelijkheden. Daarnaast kan het natuurlijk wel zo zijn dat een dergelijke uitspraak een oriënterend of attenderend karakter heeft. Door het op-

sommen van een aantal mogelijke alternatieven wordt de weg gewezen naar het formuleren van wel informatieve hypothesen.

5. (DISCUSSIE) In de theorie van positionele goederen wordt uitgegaan van de assumptie dat individuen een vastliggend preferentiepatroon hebben, en dat dit patroon over individuen hetzelfde is. Men kan de theorie bekritisieren wat betreft de houdbaarheid van deze assumptie. Nemen we bijvoorbeeld een positioneel goed als een bepaalde vakantiebestemming, dan blijkt dat de rijken in deze samenleving daar naartoe gaan om er rust te vinden, en afzondering van landgenoten, terwijl de later gekomen minder rijken juist komen voor het vertier en gezelschap. Men zou kunnen zeggen dat er onvergelykbaarheden van bevrediging optreden.

Tegen de houdbaarheid van deze kritiek kunnen de volgende argumenten worden ingebracht. Het is mogelijk dat preferenties veranderen, maar dat doet niet af aan het feit dat de theorie van kracht blijft voor gevallen dat deze preferenties over rijken en minder rijken constant blijven. Of de preferenties, bijvoorbeeld wat mensen waardevol vinden aan een vakantiebestemming, of aan het volgen van onderwijs, nu werkelijk veranderen, is een empirische kwestie, en het lijkt niet waarschijnlijk dat de hypothese dat bij het optreden van positionele-goederen-verschijnselen steeds preferentieveranderingen optreden, het altijd zal halen. Hierbij moet bij preferenties wat betreft het volgen van onderwijs ook gedacht worden aan negatieve motieven. Misschien is het wel zo dat met het binnen bereik komen van onderwijs van velen de gedachte verdwenen is dat men het daarmee ver kan schoppen in deze samenleving, en zijn ontplooiingsmotieven daarvoor in de plaats gekomen, maar het is de vraag of dezelfde personen niet de stelling zullen onderschrijven dat het volgen van onderwijs noodzakelijk is om de eigen positie te verdedigen tegen terugval. Overigens is een verandering van preferenties goed te verklaren in termen van een cognitieve dissonantietheorie: mensen passen hun motieven aan bij de bestaande situatie.

6. HIRSCH begint zijn betoog met drie vragen, die hier overigens niet als leidraad voor de samenvatting van de theorie van positionele goederen zijn genomen:
1. De overvloed-paradox: waarom neemt bij economische vooruitgang de ontevredenheid toe?
 2. Preoccupatie met verdelingsproblematiek: waarom is iedereen in

onze samenleving bezig met verdeling van het maatschappelijk product, in plaats van met absolute verhoging ervan?

3. Waarom zijn veel mensen in onze samenleving een voorstander van overheidsingrijpen op economische gebieden, en prevaleren op andere terreinen meer individuele normen?

Het antwoord op de overvloed-paradox is duidelijk, dit is het gevolg van het bestaan van positionele goederen, en de toenemende vraag daarnaar in groeiende economieën. Maar wat is het verband van de theorie van positionele goederen met de andere twee vragen?

Men zou het bestaan van preoccupatie met herverdelingsproblematiek in onze samenleving, in plaats van met absolute stijging van de economische productie, ook kunnen verklaren uit de toenemende vraag naar positionele goederen. Juist hierdoor neemt de teleurstelling toe over de verkregen bevrediging. De enige manier waarmee bij positionele goederen de meerderheid van de mensen een vooruitgang kan boeken, is door herverdeling van positionele goederen. Omdat een meerderheid herverdeling wil van positionele goederen, hanteert zij collectivistische normen voor het overheidsgedrag op economisch gebied. Dit is namelijk de enige manier om herverdeling tot stand te brengen.

7. In het Nederlandstalige artikel van ULTEE wordt de stelling van HIRSCH dat leiderschapsposities in onze samenleving (in het artikel gemeten als inkomen) een positioneel goed vormen, en dat het middel om dit te verkrijgen, opleiding, gedevalueerd is, gekoppeld aan de inzichten die THURROW's 'job-competition'-theorie biedt. Zoals bekend, voorspelt deze laatste theorie dat niet absolute onderwijspositie bepalend is bij het verkrijgen van een baan, maar alleen relatieve onderwijspositie, die een indicatie is voor de trainbaarheid van iemand 'on-the-job'. De voorspellingen uit deze beide theorieën worden gedaan op grond van utilitaristisch-individuele theorie.

Ze worden in het artikel afgezet tegen voorspellingen van het revisionistisch-marxisme, hetgeen een andere naam is voor het technologisch-evolutionisme van de vorige keer. Het revisionisme wordt weer in twee versies (zie schema p.5) onderscheiden. Het verschil tussen de twee versies is dat in eerste instantie slechts wordt verondersteld dat de spreiding rond de regressielijn afneemt, maar de regressielijn zelf niet van plaats verandert, terwijl in tweede

instantie niet alleen de spreiding afneemt, maar de regressielijn zelf ook anders gaat lopen. Omdat de hogere regionen minder voor kinderen met lage afkomst afgesloten blijven en de lagere regionen ook voor kinderen met hoge afkomst een mogelijkheid worden, wordt de regressiecoëfficiënt van de regressielijn groter en het intercept van de regressielijn kleiner.

	revisio- nisme in le in- stantie		revisio- nisme in 2e in- stantie		utili- taris- me	
	uit- slag		uit- slag		uit- slag	
(1) correlatie in de tijd met abs.ond.	stijging	-	stijging	-	gelijk	+
(2) correlatie in de tijd met rel.ond.	stijging	-	stijging	-	gelijk	+
(3) regressie in de tijd met abs.ond.	gelijk	+	stijging	-	gelijk	+
(4) regressie in de tijd met rel.ond.	gelijk	+	stijging	-	gelijk	+
(5) intercept in de tijd met abs.ond.	gelijk	-	daling	+	daling	+
(6) intercept in de tijd met rel.ond.	gelijk	+	daling	-	gelijk	+
(7) beroepsscore in de tijd voor abs. ond. = maximaal	gelijk	-	stijging	-	daling	+
(8) beroepsscore in de tijd voor rel. ond. = maximaal	gelijk	+	stijging	-	gelijk	+
(9) correlatie op een tijdstip tussen beroep en abs., resp. rel. ond.	<i>abs. kleiner</i>	-	<i>abs. kleiner</i>	-	<i>abs. kleiner</i>	-
(10) standaarddeviatie in de tijd van kleinste hoeveel- heid abs. ond.	<i>daling</i>	+	<i>daling</i>	+	<i>daling</i>	+
(11) standaarddeviatie in de tijd van grootste hoeveel- heid abs. ond.	<i>daling</i>	-	<i>daling</i>	-	<i>stijging</i>	-

8. Het lijkt erop dat het revisionisme in tweede instantie wel meteen overboord kan worden gezet. We zetten ons dus aan het vergelijken van het revisionisme in eerste instantie en het utilitarisme. Theorieën moeten vergeleken worden op voorspellingen, die hen van elkaar onderscheiden. Deze zijn in het schema omkaderd. Het blijkt dat het utilitarisme het op deze punten beter doet dan het revisionisme.

Daarnaast doet het utilitarisme nog een aantal voorspellingen meer dan de anderen. Eén van de meest cruciale punten van de theorie, namelijk dat de samenhang tussen beroep en relatieve onderwijspositie sterker is dan tussen beroepshoogte en absolute onderwijspositie komt niet uit. Dit hoeft echter deze theorie niet zwaar te worden aangerekend, omdat haar superioriteit wat betreft de onderhavige voorspellingen immers reeds gebleken was.

9. In het artikel van ULTEE zijn ten aanzien van de punten (9)-(11) geen voorspellingen afgeleid uit het revisionisme in eerste of tweede instantie. Men kan dit alsnog proberen te doen. De resultaten zijn cursief weergegeven in het schema. Aan de interpretatie van de uitslagen verandert echter nauwelijks iets. De revisionistische voorspellingen die in eerste en in tweede instantie kunnen worden gemaakt, verschillen niet van elkaar. Zowel voor de kleinste als voor de hoogste absolute hoeveelheden onderwijs worden kleinere standaarddeviaties in de inkomensposities voorspeld. Voorspelling 10 met het revisionisme is identiek aan die met het utilitarisme, en dus minder belangrijk. Voorspelling 11 met het revisionisme is tegengesteld aan die met het utilitarisme. Deze voorspellingen zijn dus meer belangrijk voor een vergelijkend oordeel. Zowel de revisionistische als de utilitaristische voorspelling 11 komen echter niet uit. Ultee merkt in zijn artikel op dat hij niet tot een revisionistische voorspelling voor 9 kon komen. Of dat zo is, kan men betwijfelen. Als er iets in de revisionistische voorspelling steekt over onderwijs als machtsmiddel en als men macht als een relatief begrip opvat, dan zou men tot een voorspelling kunnen komen volgens welke een hypothese over de invloed van relatieve hoeveelheid onderwijs op inkomen het beter doet dan een hypothese over het gevolg van absolute hoeveelheden. De revisionistische voorspelling 9 is dan identiek aan de utilitaristische. Alles bij elkaar genomen blijft het utilitarisme dan voorliggen op het revisionisme.

10. (DISCUSSIE) Op ULTEE's wijze van het toekennen van uitslagen is wel wat aan te merken. Ten aanzien van voorspelling 5 is het nog maar de vraag of de intercepten werkelijk dalen (zie tabel 3 van de tekst van ULTEE). Met evenveel recht zou men hier kunnen spreken van een onregelmatige schommeling. Ook de uitslag ten aanzien van voorspelling 10 valt te betwijfelen met tabel 5 voor ogen.
11. (DISCUSSIE) Het is niet juist uit de theorie voorspellingen te doen over het intercept van de regressie van beroepspositie op absolute onderwijspositie. Uit de theorie volgen slechts voorspellingen over de laagste groep in de onderwijsverdeling, en deze heeft niet de score 0, maar gezien de gevolgde normaliseringsprocedure $\frac{100}{18} * 5 = 27.7$
12. (DISCUSSIE) Een volgens probleem is waarom relatief inkomen als afhankelijke variabele genomen is, en niet absoluut inkomen. Dat effecten van inflatie en economische groei eruit gewerkt worden, lijkt niet zo erg, maar de theorie van THURLOW doet met name voorspellingen over gevolgen voor inkomensongelijkheid tussen en binnen groepen gelijkopgeleiden, en deze kunnen op deze manier niet getoetst worden. Tegelijkertijd wordt door de gebruikte transformatie een omwerking van meetniveau verkregen. Dit was aanvankelijk op intervalniveau, en wordt strikt genomen getransformeerd naar ordinaalniveau. Bij het gebruik van technieken als regressie wordt echter een hoger niveau als ordinaal verondersteld. Men zou misschien tegen relatieve inkomens- en opleidingsposities ook kunnen aankijken als rationiveaus. Een andere mogelijkheid lijkt te zijn de toetsing nog eens uit te voeren met technieken op ordinaal niveau.
13. (DISCUSSIE) ULTEE heeft de strategie gevolgd de indeling in categorieën van inkomensniveau over jaren heen hetzelfde te houden. In feite waren deze in de door hem gebruikte tabellen niet hetzelfde, maar verschilden deze door het groeien van het gemiddelde inkomen (door inflatie en economische groei), en was het zo dat de categorisering het fijnst was waar de mensen zaten. ULTEE heeft de strategie toegepast om de categorisering gelijk te maken door alleen die categorieën op te nemen die in alle tabellen over de jaren 1963-1975 voorkwamen. Waar een verfijndere indeling voorkwam, werd deze verruwd, en ieder uit de opgetelde klassen het klassemidden toegekend. Deze procedure was niet nodig geweest. Regressievergelijkingen bieden juist de mogelijkheid om onafhankelijke variabelen met ongelijke

waarden te verwerken.

De gevolge procedure heeft verder het onaangename gevolg dat er relatief veel schattingsfouten worden gemaakt. In de hogere inkomensklassen, die bij ULTEE 10 maal zo breed zijn als de lagere inkomensklassen zitten in de latere jaren een kwart van de mensen. Voor deze mensen is een schattingsfout gemaakt, die in de oorspronkelijke gegevens niet voorkwam. Beter was het geweest voor deze inkomens de verfijndere indeling te handhaven en voor de eerdere jaren de gegevens daarover uit te smeren. Omdat er in de eerdere jaren maar relatief weinig mensen in deze klassen zitten, worden er relatief minder fouten gemaakt op deze manier.

S. LINDENBERG: Participatietheorieën

Literatuur

K. MARX & F. ENGELS: Het Communistisch Manifest (oorspronkelijk 1848)
(verplicht)

M. OLSON: The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of
Groups (Cambridge, Mass., 1965)
(verplicht h. I A - C, E - F, II, IV, V)

Handleiding bij de Literatuur

Stel dat de economische ontwikkeling in een kapitalistische maatschappij een grote klasse van mensen creëert, waarvan:

- a. de economische belangen gelijk zijn;
- b. het bewustzijn daarover zich ontwikkeld heeft;
- c. ter realisering van deze belangen een gemeenschappelijke actie nodig is.

Zou zo'n klasse tot gemeenschappelijke actie overgaan? Zo nee, waarom niet? Zo ja, onder welke omstandigheden? Lees MARX & ENGELS (Het Communistische Manifest) met deze vragen in het achterhoofd.

Als het antwoord uit deze literatuurstudie niet zo duidelijk naar voren komt, bedenk dan welke begrippen en overwegingen nodig zijn om tot een antwoord te komen.

Lees uit OLSON (The Logic of Collective Action):

Hoofdstuk I (A-C, E-F), hoofdstuk II, IV en V.

Geef OLSON een antwoord op bovengestelde vragen? Zo ja, welk antwoord?

Verslag van de zevende cursusdag (16 maart 1979)

S. LINDENBERG: Participatietheorieën

1. Bij het behandelen van participatietheorieën fungeert het Communistisch Manifest van MARX & ENGELS slechts als een aangever voor het stellen van problemen.

MARX' theorie van het ontstaan van de socialistische revolutie kan in grove termen als volgt worden samengevat. Centraal staat de wetmatige ontwikkeling van de kapitalistische economie naar een dalende loonvoet. In deze toestand van verslechtering (Verelendung) van de materiële situatie van het proletariaat ontstaat strijd op lokaal niveau (fabrieken). Bij deze verslechterende materiële situatie komen twee andere ontwikkelingen in het kapitalisme:

1. Concentratie van arbeiders door de kapitalistische productiewijze. De algemeen verslechterende situatie wordt daardoor zichtbaar, en de communicatiemogelijkheden nemen toe.
2. Toenemende nivellering van de verschillen tussen arbeiders door de kapitalistische productiewijze.

Op een gegeven moment ontstaan vakbonden als coalitievorming tussen arbeiders om het loonpeil te verdedigen. Deze ontstaan eerst op lokaal niveau. Door een aantal bijkomende factoren ontstaat er vervolgens een bewuste klasse op supralokaal niveau, oftewel een partij. Deze factoren zijn:

1. Verbeterende communicatiemiddelen, onder meer de spoorwegen.
2. Gedeelten van de bourgeoisie dalen af naar het proletariaat, met medeneming van hun specifieke vaardigheden (opleiding).

Op deze basis komt het uiteindelijk tot de socialistische revolutie. Een verzwakkende factor kan hier volgens MARX & ENGELS nog de onderlinge concurrentie tussen arbeiders zijn om arbeidsplaatsen. Deze factor zal echter op den duur steeds meer aan betekenis afnemen.

2. Een revolutietheorie van recentere datum is die van DAVIES. Hij gaat expliciet uit van frustratie-agressie-theorie. Volgens Davies ontstaat frustratie met name na een periode van geleidelijke economische vooruitgang, waarna een plotselinge teruggang optreedt (rise-and-drop). Door de geleidelijke verbetering is er sprake van stijgende verwachtingen, die door de plotselinge verslechtering van de feitelijke situatie niet meer uitkomen.

GESCHWENDER heeft de vraag gesteld hoe uit het ontstaan van frustratie een revolutie verklaard kan worden. Volgens hem is het daarbij nodig te verklaren op welk doel de agressie gericht wordt. Hij haalt er daarom HOMANS' theorie van rechtvaardigheid van verdelingen en de cognitieve dissonantietheorie bij.

Kenmerkend voor de aanpak van zowel DAVIES als GESCHWENDER is dat de revolutie als een sociaal-psychologisch verschijnsel wordt gezien. Revolutie is niets anders dan een schaalvergroting van individuele protestacties.

Soortgelijke veronderstellingen vinden we bij theorieën ter verklaring van het ontstaan van met revolutie vergelijkbare verschijnselen als collectief gedrag (SMELSER) en sociale bewegingen (KORNHAUSER, HOFFER, GURR). Collectief gedrag etc. is hierbij niets anders dan een gelijktijdig naar voren komen van individuele frustraties. Bij MARX vinden we eigenlijk vooral wat revolutie betreft, een dergelijke veronderstelling ook wel terug, zij het niet in die mate als bij vier verder genoemde auteurs. MARX & ENGELS halen er structurele factoren bij als mogelijkheden tot communicatie, en tot organisatie.

3. Confronteren we MARX' revolutietheorie met enige empirische gegevens, dan blijkt dat er nogal wat aan schort. SCHNYDER & TILLY hebben voor Frankrijk, 1830-1960, de relatie onderzocht tussen verslechterende materiële omstandigheden en revolutionaire activiteit. Ze vonden geen verband. Uit de theorie van MARX & ENGELS zou men in een kapitalistische economie - en dan vooral in crisistijden - een hoge participatie in vakbonden en politieke partijen verwachten. Deze cijfers schommelen voor de meeste landen tussen de 20% en 40%, en dat is aan de lage kant. OLSON geeft cijfers waaruit blijkt dat de Amerikaanse vakbonden meer leden winnen in tijden van economische voorspoed dan van economische teruggang. Ook blijkt er geen negatieve correlatie te bestaan tussen sociaal-economische status en politieke participatie. Hoe hoger iemands status, hoe meer kans op politieke participatie, zo blijkt in verschillende landen. Een ander belangrijk gegeven over participatie dat niet met MARX' theorie verklaard kan worden, is het feit dat mensen op klein lokaal niveau meer participeren dan op een grootschalig niveau (dit is echter voor stemgedrag niet het geval, daar is het juist omgekeerd, zie DAHL & TUFTE).

Tegen de achtergrond van de falsificaties van de participatietheorie van MARX & ENGELS kan daarom het probleem gesteld worden:

Waarom is het zo dat participatie niet op grond van de daartoe nodig veronderstelde motivatie tot stand komt?

4. Alvorens we overgaan tot de theorie van OLSON, die een antwoord geeft op deze vraag, laten we een aantal assumpties over collectief gedrag de revue passeren, die in de sociologie ook wel gangbaar zijn:
 1. De impliciete assumptie dat de mens een gemeenschapswezen is (zoön politikon, kuddedier), waardoor hij vanzelf meedoet aan collectieve acties.
 2. De assumptie dat groepen handelen als individuen.
 3. De assumptie dat grote groepen niet meer zijn dan optelsommen van individuen, waarbij het ontstaan van collectief gedrag slechts een getalkwestie is, iets wat ontstaat als veel mensen het doen.
 4. De functionalistische 'oplossing', waarbij uitgegaan wordt van systeembehoeften. Participatie ontstaat als deze nodig zijn, voor het functioneren van het totale systeem.

In feite hebben al deze benaderingen gemeen dat ze het probleem van de verklaring van het ontstaan van participatie niet stellen. Er wordt telkens gedaan alsof het meedoen aan de realisering van een collectief goed (deze term wordt hieronder nader omschreven) probleemloos verloopt. Een collectief goed wordt steeds voortgebracht, als de individuen daarvoor gemotiveerd zijn, als dat voor het functioneren van de groep nodig is, etc.

5. OLSONs theorie van collectief gedrag heeft twee uitgangspunten:
 1. Een individuele gedragstheorie: de theorie van rationeel keuzegedrag.
 2. De veronderstelling dat het er bij participatie om deelname aan collectieve actie ter realisering van collectieve goederen gaat (dit begrip vinden we als 'public goods' het eerst bij SAMUELSON 1948,1954).

Bij de theorie van rationeel keuzegedrag gaat het om een vergelijking van kosten en baten van individuele handelingsalternatieven, waarbij het alternatief met de grootste nettobaten wordt gekozen. Kosten en baten worden bepaald op grond van de veronderstelde gevolgen van de handelingsalternatieven.

OLSON veronderstelt niet dat men deze gevolgen altijd volmaakt kan inschatten. Hij veronderstelt de mogelijkheid van risico (de gevolgen treden met een bekende waarschijnlijkheid op, die niet 0 of 1 is) en onzekerheid (de gevolgen treden met een onbekende waarschijnlijkheid op). Van een collectief goed is sprake, wanneer een goed aan tenminste de volgende voorwaarden voldoet:

1. Het goed wordt door een bepaalde groep van individuen op prijs gesteld.
2. Als het goed eenmaal geproduceerd is, staat het ter beschikking van iedereen in de groep, niemand kan van consumptie worden uitgesloten.

Soms wordt daarbij als kenmerk genoemd:

3. Als het goed eenmaal geproduceerd is, kan het (tot op zekere hoogte) zonder extra kosten aan iedereen uit de groep ter beschikking worden gesteld. Overigens maakt OLSON geen gebruik van dit derde kenmerk.

Men moet bedenken dat onder goederen ook abstracte zaken verstaan worden. Een wetwijziging kan net zo goed een collectief goed zijn als een weggennet. Voorts maakt OLSON een verschil tussen grote en kleine groepen: in grote groepen is de subjectieve waarschijnlijkheid dat productie van het collectieve goed afhankelijk is van de bijdrage van het individu zeer klein.

In een kleine groep is deze waarschijnlijkheid meestal vrij groot.

OLSONs theorie luidt nu dat onder veronderstelling van een rationeel handelende mens én het-collectief-goed-zijn van het groepsdoel, individuen in een grote groep niet zullen participeren in het tot stand brengen van dit groepsdoel. Als de ingeschatte kans dat dit collectief goed wordt geproduceerd groot is, zal het meedoen aan het tot stand brengen van dit collectief goed daarom vanuit het standpunt van de rationeel handelende persoon alleen maar extra kosten met zich meebrengen, waar geen extra baten tegenover staan. De persoon zal namelijk toch niet uitgesloten kunnen worden van de consumptie van het goed.

Ditzelfde resultaat komt er uit in geval de kans klein is dat het collectieve goed wordt geproduceerd. De bijdrage van één individu in een grote groep aan het realiseren van het groepsdoel is verwaarloosbaar. Bijdragen aan het tot stand komen van een groepsdoel hebben geen relatie met het verhogen van de productie van het collectief goed. Het is daarom weer rationeel voor het individu om niet te participeren.

6. (DISCUSSIE) Het is mogelijk interessant om onderscheid te maken tussen het reeds bestaan en het nog niet bestaan van een collectief goed. In geval het collectief goed nog niet aanwezig is, is het voor het individu een waarschijnlijkheidsberekening wat zijn individuele bijdrage zal kunnen zijn aan het tot stand brengen van het collectief goed. Maar in geval dit goed al aanwezig is, heeft niet-participatie voor het individu andere overwegingen tot gevolg. Wanneer de theorie van verdelingsrechtvaardigheid opgaat, zal hij in dat geval zich schuldig voelen over zijn lifters-(free rider)gedrag. Inderdaad komen we in verband hiermee vaak de wat normatief getinte terminologie 'parasitair gedrag' aan.
7. (DISCUSSIE) Bij de tweede situatie, waarin het ontstaan van apathie bij het nastreven van collectieve goederen voorspeld wordt, namelijk als dit nog niet aanwezig is, wordt in de redenering een element binnen gehaald, dat tot nu toe niet vermeld was, althans niet in de gegeven definitie van 'collectieve goederen'. Dit is de assumptie dat de individuele bijdrage aan het collectief goed praktisch onmerkbaar is, en geen relatie heeft met de productie van het collectieve goed. Dit is echter zelfs in een grote groep niet altijd het geval. Een goed voorbeeld van een collectief goed dat men in zijn eentje tot stand kan brengen, is de wijziging van rechtsspraak middels een proefproces.
8. Gaan we wat nader in op de aard van de door OLSON gebruikt rationele keuzetheorie. Bij deze theorie wordt gewerkt met subjectieve verwachtingen, en dit is de reden waarom daarmee de gevallen van risico en onzekerheid worden geïmpliceerd. Er wordt vanuit gegaan dat elk individu ten aanzien van al zijn handelingsalternatieven een bepaalde subjectieve waarschijnlijkheid over het optreden van gevolgen daarvan heeft. Van elk verwacht gevolg van elk handelingsalternatief kent het individu bovendien het nut dat dit voor hem zal hebben. Gaan we uit van twee elkaar uitsluitende handelingsalternatieven a en b ($P_a + P_b = 1$), dan bepaalt het individu voor beide het subjectief verwachte nut (SEU = Subjective Expected Utility):
- $$SEU^a = P_{11}^a O_1^a + P_{22}^a O_2^a + \dots$$
- $$SEU^b = P_{11}^b O_1^b + P_{22}^b O_2^b + \dots$$

(waarin p_1^a de waarschijnlijkheid is waarmee outcome (gevolg) 1 van handelingsalternatief a optreedt, en O_1 het nut van deze outcome).

De veronderstelling van de theorie is nu dat het individu d  t alternatief kiest, waarvan de SEU maximaal is. In dit model wordt niet verondersteld dat de waardering voor outcomes constant is over individuen of over tijd. Individuen kunnen er vers  ndend over denken, en ze kunnen van gedachten veranderen. Verder kan utiliteit natuurlijk ook negatief (kosten) zijn.

9. (DISCUSSIE) Aan deze gedragstheorie kunnen de volgende problemen worden verbonden:

1. Kunnen individuen hun verwachtingen en utiliteiten wel aangeven op een cardinaal meetniveau? Men kan dit probleem omzeilen door slechts op ordinaal niveau te vergelijken tussen individuen.
2. Hoe kunnen de gedragsalternatieven worden opgesomd? Dit probleem schijnt niet zuiver theoretisch te kunnen worden opgelost, maar moet ad hoc, per gegeven probleem, telkens opnieuw worden opgelost. Hierbij spelen (sub)culturele verschillen natuurlijk een grote rol. Maar het zoeken naar alternatieven is gedrag dat weer door de nutstheorie kan worden verklaard.
3. Is hier nu sprake van een model voor de onderzoeker, of wordt geïmpliceerd dat handelende individuen echt zo denken? Dit laatste is niet vereist. Er is sprake van een model, dit is een als-of-theorie. Er wordt niet geclaimd dat de echte cognitieve processen er ook zo uitzien.

10. (DISCUSSIE) Wordt van het model nu gebruik gemaakt om vanuit de gegeven waarschijnlijkheden van outcomes en utiliteiten daarvan gedrag te voorspellen, of worden de outcomes en utiliteiten nu gereconstrueerd vanuit een gekozen gedragsalternatief?

Natuurlijk worden beide werkwijzen toegepast. Een constellatie van waarschijnlijkheden en utiliteiten van outcomes moet zodanig gereconstrueerd worden, dat daaruit het te verklaren handelingsalternatief volgt. Maar de toepassing van de theorie kan niet steeds eruit bestaan in dezelfde data te blijven wroeten. De test is uiteindelijk gelegen in het doen van nieuwe voorspellingen, voor nieuwe data. Dat bij toetsing van theorieën weleens dubbel gebruik wordt gemaakt van oude data, is een probleem dat van toepassing is op alle theorieën, en niet specifiek iets te maken heeft met de theorie van rationeel keuzegedrag.

11. De theorie van rationeel keuzegedrag, zoals deze tot nu toe hier is weergegeven, kan tamelijk leeg genoemd worden. Het is een calculus die ingevuld moet worden met nutsargumenten, dit zijn inhoudelijke veronderstellingen over wat individuen nuttig en waarschijnlijk achten. Het eenvoudigst, en daarmee het meest informatief zou zijn om een eenvoudig nutsargument te hebben. Zo wordt bijvoorbeeld in de economie gewerkt met de vrij eenvoudige veronderstelling dat firma's steeds winstmaximering nastreven. Een dergelijke veronderstelling is natuurlijk institutioneel gebonden aan het kapitalistisch productieproces. In een socialistische economie bestaat winst eenvoudig niet, waarmee echter niet gezegd wil zijn dat een economie, gebaseerd op een rationele keuzetheorie, daar niet van toepassing is. Er moet een ander nutsargument gevonden worden.
12. (DISCUSSIE) Wat is nu de vooruitgang van het gebruik van een rationele keuzetheorie als hier geschetst boven het gebruik van klassiek-sociologische veronderstellingen over individuele handelingen? Het is toch niet de bedoeling dat alles tot een eenvoudig nutsargument wordt teruggebracht, maar er worden ad hoc nutsargumenten bedacht, die overeenkomen met de klassiek-sociologische theorie dat gedrag gereguleerd wordt door (ad hoc bedachte) normen en waarden.
Dit is niet juist. Het gebruik van een rationele keuzetheorie kan verschillende problemen oplossen die een individuele gedragstheorie die uitgaat van normen en waarden, niet kan oplossen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het probleem van de verklaring van afwijkend gedrag. Bij een normen en waardentheorie heeft men als enige mogelijkheid om te veronderstellen dat de normen en waarden in dit geval niet goed zijn aangeleerd. Bij een rationele keuzetheorie komt daarbij de mogelijkheid dat afwijkend gedrag als handelingsalternatief wordt gekozen omdat het extra voordelen heeft, buiten het nadeel dat een individuele of collectieve norm daarbij wordt aangetast.
13. (DISCUSSIE) De theorie van rationeel keuzegedrag heeft overigens niet de pretentie ook steeds voor klinische toepassing (dat wil zeggen de verklaring van individueel gedrag als incidenteel geval) een bevredigende oplossing te bieden. De bedoeling is meer voor sociologische en economische toepassing een soort ideaaltypische veronderstellingen te bieden over individueel handelen.

Er wordt dus gesproken over geaggregeerde handelingen, in de zin dat men tevreden is een inzicht te krijgen in een gemiddelde totstandkoming daarvan.

14. De preciese afleiding van de theorie van collectief gedrag uit de veronderstelling van een rationele keuzetheorie voor individueel gedrag, en de veronderstelling dat groepsdoelen collectieve goederen zijn, wordt door OLSON niet zo fraai gegeven. We kunnen daarvoor beter te rade gaan bij TULLOCK die een wat formelere afleiding geeft. Het gaat dan in principe om twee handelingsalternatieven, namelijk inactiviteit (I) ten aanzien van, of activiteit (participatie) aan het groepsdoel. We krijgen nu als subjectief verwacht nut van het kiezen van deze beide alternatieven:

$$SEU_I = U_{cg} \times P_a$$

$$SEU_P = U_{cg} \times (P_a + P_b) - C_b$$

Waarin:

U_{cg} : de utiliteit van het collectief goed cg .

P_a : de kans dat het collectief goed geproduceerd wordt als men niet participeert.

P_b : de verhoging van de kans dat het collectieve goed met eigen participatie van het individu wordt geproduceerd.

C_b : de kosten van participatie. Voor de waarschijnlijkheid van hun optreden wordt 1 verondersteld.

De crux van OLSONs argument (in TULLOCKs reconstructie) is nu dat naarmate een groep groter wordt, P_b steeds kleiner wordt; in een grote groep is er geen relatie meer tussen de eigen bijdrage en de kans dat het goed wordt geproduceerd. Dit maakt de twee uitdrukkingen SEU_I en SEU_P praktisch gelijk op de kostenfactor C_b na. Reden waarom verondersteld kan worden dat in grotere groepen altijd wordt gekozen voor inactiviteit, en het collectief goed dus niet geproduceerd zal worden.

Daaruit mag niet afgeleid worden dat in kleinere groepen collectieve goederen wel altijd geproduceerd kunnen worden. Naarmate P_b groter wordt, vervalt de mogelijkheid meer dat P_a ook groot is. Als men een merkbare bijdrage kan leveren aan de productie van een collectief goed, zal het goed bij non-participatie duidelijk minder geproduceerd worden. Productie van collectieve goederen in kleine groepen is daarom afhankelijk van de vraag of:

$$U_{cg} \cdot (P_a + P_b) > C_b.$$

Men zou op dit model als kritiek kunnen geven dat er wel de veronderstelling wordt gebruikt dat er aan participatie kosten zijn verbonden, maar dat deze veronderstelling niet aan inactiviteit verbonden wordt. Zo ligt het voor de hand om te veronderstellen dat er aan inactiviteit kosten door sociale controle kunnen zijn verbonden. Nu is het uitoefenen van sociale controle voor participatie een collectief goed. Om andere mensen tot participatie te dwingen, moet men ook weer kosten maken, en men moet nog maar afwachten wat een individuele bijdrage uitmaakt. Inclusief sociale controle ziet het subjectief verwachte nut van participatie er als volgt uit:

$$SEU_H = U_{cg} * (P_a + P_c * P_d)$$

Waarin:

P_c : de kans dat je door het uitoefenen van sociale controle de ander zover krijgt (ook) te participeren.

P_d : de kans dat als je de ander zover krijgt, het wat uitmaakt voor de kans van productie van het collectief goed.

P_d wordt weer praktisch verwaarloosbaar in een grotere groep (zie argument boven voor P_b), zodat de hele term $P_c * P_d$ wegvalt en we weer in de oude situatie terugvallen. In een grote groep zou onderlinge sociale controle voor participatie dus ook niet gebeuren.

Tot zover doet de theorie de voorspellingen dat in grotere groepen collectieve goederen niet geproduceerd zullen worden. Toch kunnen we in de praktijk veel voorbeelden aantreffen van collectieve goederen die wel geproduceerd worden door een grote groep. Alle overheidsdiensten zijn daar voorbeelden van en ook diensten van politieke partijen en vakbonden. Hoe is dit mogelijk?

OLSONs afleiding is nu dat dit alleen mogelijk is wanneer er in de nutscalculatie nog een factor betrokken wordt, namelijk de individuele (of "selectieve") voordelen die soms aan collectieve goederen verbonden zijn. Deze kunnen van positieve aard zijn (reductiewinkels van vakbonden toegankelijk alleen voor leden) en van negatieve (wettelijke dwang door de staat). OLSONs voorspelling luidt dat bij elke productie van collectieve goederen dit uitsluitend gebeurt door deze selectieve, individuele stimulansen.

15. Vandaar komt hij tot zijn "nevenprodukt"-theorie van collectieve goederen. Organisatie die over 'resources' (voor positieve selectieve prikkels) of dwang (voor negatieve selectieve prikkels) beschikken kunnen als nevenproducten ook een verscheidenheid van collectieve goederen produceren. (voorbeeld: als er dwanglidmaatschap in een vakbond bestaat, zou die vakbond ook op andere terreinen dan loonsverhoging bezig zijn, zoals wetswijziging e.d.).
16. Terugkerend naar de revolutietheorie van MARX & ENGELS, en de wat meer sociaal-psychologische revolutietheorieën van DAVIES en GESCHWENDER, kunnen we stellen dat de collectief-goed-problematiek door deze theoretici niet goed wordt ingeschat. Bij de sociaal-psychologische revolutietheorieën vinden we helemaal niets daarover, en wordt individuele frustratie op simplistische wijze geaggregeerd tot collectief gedrag. Bij MARX & ENGELS vinden we nog wel wat terug van een nutscalculatie, waarbij ze vooral aandacht schenken aan kosten van communicatie en organisatie.
17. Literatuurverwijzingen.

Revoluties.

J.C. Davies	"Toward a theory of revolution"
American Sociological Review 27
(1962)
J.A. Geschwender	"Explorations in the theory of
social movements and revolutions"
Social Forces (1968).
D.Snyder & G.Tilly	"Hardship and collective violence
in France, 1830 to 1960"
American Sociological Review 37
(1972).
N.Smelser	"Theory of Collective Behavior"
New York 1963.
W.Kornhauser	"The Politics of Mass Society",
Glencoe 1959.
E.Hoffer	"The True Believer"
New York 1951.

Participatie (data).

R.Dahl & E.Tufty

"Size and Democracy"
Stanford 1973.

E.M. Kassalow

"European Industrial Relations
Systems in Transision"
Industrial Relation, vol. 13
1974.

S.Verba & N.Nie

"Participation in Austria"
New York 1972.

Nutsthema.

A.Heath

"Rational choice and Social
Exchange"
London 1976.

Collectieve Actie.

W.Gamson

"The Strategy of Social Protests"
Homewood/Ill. 1975

N.Frohlich, Oppenheimer &
O.R.Young

"Political leadership and
collective goods"
Princeton, 1971

G.Tullock

"The Social Dilemma: The Economics
of War and Revolution"
Blacksbury, 1974.

S. LINDENBERG: Structuur van Individualistische Verklaringen

Literatuur

S. LINDENBERG: Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation

Uit: K. Eichner & W. Habermehl (hrsg.): Probleme der Erklärung sozialen Verhaltens (Meisenheim am Glan, 1977)

(p. 46-84)

(verplicht)

S. LINDENBERG: De structuur van verklaren van collectieve verschijnselen

Uit: W. Arts & S. Lindenberg & R. Wippler: Gedrag & Structuur Boekaflevering Mens en Maatschappij 1976

(p. 1-20)

(verplicht)

S. LINDENBERG & R. WIPPLER: Theorienvergleich, Elemente der Rekonstruktion

Uit: K.O. Hondrich & J. Matthes: Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften (p. 219-231)

(verplicht)

Handleiding bij de Literatuur

Is OLSON's theorie een 'goede' theorie? Hoe kan deze vraag beantwoord worden?

We moeten daarvoor eerst op zo'n manier reconstrueren dat sterke en zwakke onderdelen duidelijk naar voren komen. Hoe ziet zo'n reconstructiepatroon eruit? Lees hiervoor LINDENBERG: 'Individuelle Effekte, kollektive Phänomene und das Problem der Transformation'. Hoe verschilt deze vorm van theorie van andere vormen? En welke problemen zijn er met deze andere vormen? Lees hiertoe LINDENBERG: 'De structuur van verklaring van collectieve verschijnselen' (in ARTS & LINDENBERG EN WIPPLER: Gedrag en Structuur) met het oog op afwijkende modellen.

Verslag van de achtste cursusdag (23 maart 1979)

S. LINDENBERG: Structuur van individualistische verklaringen

1. Zeer bepalend voor de ontwikkeling van sociologische verklaringswijzen is het werk van DURKHEIM geweest. DURKHEIM wees de oriënterende uitspraak, dat individuele oorzaken sociale gevolgen hebben van de hand. Hij verzette zich bijvoorbeeld tegen een verklaring van het ontstaan van arbeidsdeling vanuit een utilitaristische theorie. Deze zou als implicatie hebben dat met een verdergaande arbeidsdeling het welzijn van de mensen toeneemt. DURKHEIM's zelfmoordstudie kan als falsificatie van deze afleiding beschouwd worden; met toenemende arbeidsverdeling neemt het collectief welzijn (geïndiceerd in zelfmoordpercentages) af. DURKHEIM meent dat voor de verklaring van zelfmoordpercentages individuele motieven van geen enkel belang zijn. Hij concludeert dit uit vergelijking van motieven van mensen die meer dan eens zelfmoordpogingen deden, en telkens daarbij nieuwe motieven opgaven. DURKHEIM's eigen programma gaat uit van de oriënterende uitspraak dat sociale gevolgen alleen maar veroorzaakt kunnen worden door sociale oorzaken. We kunnen hier voor 'sociaal' ook lezen 'collectief'; dat wil zeggen dat het gaat om kenmerken van eenheden anders dan individuen: groepen, groeperingen. Door deze programmatische tegenoverstelling bij DURKHEIM van 'sociaal' versus 'individueel' zijn deze twee begrippen in de traditie van de sociologie lijnrecht tegenover elkaar blijven staan.
2. DURKHEIM voer wetenschapsfilosofisch gezien op het kompas van J.S. MILL en had nog geen kaas gegeten van de structuur van verklaringen. Er wordt bij MILL, en bijgevolg ook bij DURKHEIM geen onderscheid gemaakt tussen algemene proposities en aanvangsvoorwaarden, maar er wordt uitsluitend gedacht in oorzaak-gevolg-relaties. Wanneer we DURKHEIM's zelfmoordtheorie volgens moderne inzichten reconstrueren, vinden we echter een structuur die geheel afwijkt van zijn programmatische opzet. DURKHEIM's aanvankelijke verklaring van zelfmoord was gelegen in de veronderstelling dat een toenemende maatschappelijke desintegratie tot meer zelfmoord leidde (egoïstische zelfmoord). Van een dergelijk proces kunnen we het tussenliggende mechanisme proberen te vinden, dat wil zeggen verklaren waarom desintegratie tot zelfmoord leidt. Het antwoord vinden we bij DURKHEIM: zelfmoord pleegt men in een situatie van anomie, waarin individuele ambities niet meer worden gereguleerd door

algemeen-maatschappelijke normen, en individuen bijgevolg zichzelf geen begrensde, bereikbare doelen stellen, of niet meer weten wanneer doelen bereikt zijn. Deze toestand van anomie ontstaat met name bij weinig geïntegreerde groepen. We zien dus dat DURKHEIM een propositie introduceert met veronderstellingen over individuen, en de sociale situatie (weinig geïntegreerde groepen) als aanvangsvoorwaarde daarop loslaat. De sociale situatie is niet direct gekoppeld aan proposities omtrent individuen. Zij moet nog in de taal van die proposities vertaald worden.

Concluderend kan gezegd worden dat DURKHEIM's programma in zijn werk feitelijk anders uitpakt. In de theorie vinden we weinig terug van de tegenstelling tussen 'sociaal' en 'individueel'. De feitelijke tegenstelling is tussen proposities omtrent individuen die sociale aanvangsvoorwaarden (of 'oorzaken') toelaten en proposities omtrent individuen die dergelijke aanvangsvoorwaarden niet toelaten (bv. instinkt-theorieën).

Dit over het verklaren van individueel gedrag (bv. zelfmoord) uit sociale of collectieve oorzaken. Maar hoe staat het met het verklaren van collectieve verschijnselen zelf?

3. Bij het opstellen van verklaringen van collectieve verschijnselen uit proposities over individuen kunnen we twee stappen onderscheiden:
 1. De afleiding van individuele gevolgen uit proposities over individuen en aanvangsvoorwaarden, die sociale situaties zijn, vertaald in termen van de als-component van de proposities over individuen.
 2. De afleiding van de collectieve gevolgen uit individuele effecten en bijkomende veronderstellingen.

In dit twee-staps verklaringsmodel kunnen we de volgende problemen onderscheiden:

1. Het correspondentieprobleem; dit is de vertaling van sociale situaties in aanvangsvoorwaarden van de gebruikte proposities over individueel gedrag.
2. Het transformatieprobleem; dit is de aggregatie van individuele effecten in collectieve effecten.

Beide problemen worden door DURKHEIM niet gesteld maar en passant opgelost. Toch is het interessant er expliciet over na te denken.

Zo is de door DURKHEIM gehanteerde correspondentieregel verre van problematisch. Hij hanteert namelijk ook de hypothese dat bij verdergaande

arbeidsdeling individualisering optreedt; dat wil zeggen dat mensen leren om zichzelf doelen te stellen, zodat hun anomie verdwijnt. Hieruit zou men dus evengoed de omgekeerde veronderstelling als correspondentieregel kunnen afleiden.

De door DURKHEIM gehanteerde transformatieregel, die in feite een definitie van percentages is, is eenvoudig en triviaal. Dat is niet steeds het geval bij transformatieregels. Ook bij DURKHEIM zit er nog wel een adder onder het gras. Dat zelfmoordgevallen tot een percentage geaggregeerd kan worden, en zo als indicatie van collectief welzijn kan dienen, heeft als impliciete assumptie dat zelfmoordgevallen onafhankelijk van elkaar ontstaan. Wanneer zelfmoord besmettelijk zou zijn, zou deze procedure niet acceptabel zijn. De facto is een dergelijk besmettingseffect aangetoond; zelfmoordpercentages zijn afhankelijk van publicatie van voorbeelden van zelfmoord van bekende personen.

4. Transformatieregels zijn steeds analytische uitspraken; dat wil zeggen dat er geen nieuwe informatie over de werkelijkheid in wordt gegeven. Dat deze regels analytisch zijn wil niet zeggen dat ze daarom steeds triviaal zijn.

Een eerste manier van transformeren bestaat uit het opstellen van partiële definities. Een partiële definitie van een collectief verschijnsel is een uitspraak waarin wordt afgesproken om dan te spreken van een bepaald collectief verschijnsel, wanneer aan bepaalde voorwaarden voldaan is, maar waarbij de mogelijkheid wordt opengelaten dat het collectief verschijnsel ook nog onder andere voorwaarden optreedt. Een percentage kunnen we als een partiële definitie beschouwen. In een dergelijke partiële definitie zitten vaak impliciete hypothesen verwerkt, bijvoorbeeld de veronderstelling dat een bepaalde combinatie van kenmerken werkelijk voorkomt. Partiële definities hoeven niet opgebouwd te zijn uit uitsluitend absolute kenmerken van individuen, er kunnen ook relationele kenmerken, die een verhouding tussen individuen aangeven, in gebruikt worden. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn wanneer we een partiële definitie zouden geven van het collectief verschijnsel 'bureaucratiseringsgraad'. Een ander voorbeeld is een partiële definitie van het collectief verschijnsel 'coördinatie'. Hiervan is sprake als twee individuen voldoen aan drie kenmerken:

1. Als twee actoren dezelfde gedragsregels voor een situatie hebben.
2. Als ze van elkaar weten dat ze deze regels hebben.

3. Als ze weten dat ze deze regels van elkaar weten.

Dergelijke structuren van relationele, individuele kenmerken zijn zeer karakteristiek voor collectieve verschijnselen. Andere vergelijkbare structuren zijn: externaliteit en complementaire beheersing. Deze zijn op vergelijkbare manier definiëerbaar in relationele kenmerken van individuen.

5. Het opstellen van transformatieregels is niet iets nieuws in sociologische analyse. In feite wordt het impliciet steeds gedaan. Het expliciteren van deze strategie heeft als bijkomend voordeel het heuristisch effect dat men daardoor eerder geneigd zal zijn collectieve verschijnselen van begin af aan te zien in termen van individuele interdependenties.
6. Een tweede manier van transformatie van individuele effecten tot collectieve verschijnselen is via implicatie-uitspraken. Dit is het geval wanneer we in de als-component van de transformatieregel bijkomende voorwaarden toevoegen, naast de individuele effecten, waaronder het collectieve verschijnsel tot stand komt. Een eerste voorbeeld hiervan betreft het opnemen van uitspraken over stemprocedures, die transformaties van individuele voorkeuren in een collectieve beslissing zijn. Een ander voorbeeld wordt gevormd door COLEMAN's model van verspreiding van innovatie:

Gegeven dat een individu die een bericht ontvangen heeft dit bericht binnen een dag aan k aantal andere individuen zal doordenden, en gegeven dat de totale populatie is beperkt tot N individuen en gegeven dat aan het begin van de eerste dag slechts één individu het bericht ontvangen heeft en dat het bericht geen andere bronnen heeft, dan zal de proportie p van de populatie die het bericht na x aantal dagen heeft gehoord zijn:

$$p = \frac{e^{kx}}{N-1 + e^{kx}}$$

Met behulp van deze formule kan men de proportie eenvoudig uitrekenen.

7. (DISCUSSIE) Het is onduidelijk waarom de formule van COLEMAN, met de bijbehorende condities, een analytische uitspraak zou zijn, in de zin dat deze geen informatie toevoegt over de werkelijkheid, en dus ook niet waar of onwaar kan blijken naar aanleiding van gegevens over de werkelijkheid. Het ziet er naar uit dat met COLEMAN's formule buitengewoon exacte voorspellingen over proporties kunnen worden gedaan, en dat deze gemakkelijk niet uit kunnen komen. Er is zelfs een goed voorstelbare reden waarom deze voorspellingen niet uit zullen komen. COLE-

MAN redeneert (waarschijnlijk) op grond van een populatie waarin geen vaste interactiestructuren zijn, en waarin individuen op random basis communiceren. Dit is in werkelijkheid niet het geval. Men kan veronderstellen dat berichten in cirkeltjes blijven ronddraaien, in plaats van te diffunderen. Men zou nu deze extra assumptie in het model kunnen opnemen naar aanleiding van het niet uitkomen van voorspellingen. Dit is een normale empirische werkwijze, waarbij men een informatieve hypothese vervangt door een betere naar aanleiding van een falsificatie. Antwoord: de als-component van de transformatieregel moet worden gezien als een reeks premissen, en de dan-component als een afleiding uit de premissen. De premissen zijn empirisch van aard en kunnen onwaar zijn. In dit geval is de dan-component ook onwaar. Bijvoorbeeld, het is mogelijk dat individuen met hoge status het bericht gemiddeld aan meer individuen doorgeven dan individuen met lage status. Dan klopt de premisse niet dat alle individuen het bericht aan k anderen doorgeven en dan is de formule ook onjuist. Het analytische van een transformatieregel is dat de dan-component door de als-component wordt geïmpliceerd.

8. Het transformatieprobleem moet niet gelijk worden gesteld met het in de sociale wetenschappen vaak aan de orde gestelde operationaliseringsprobleem, dit is de vraag hoe theoretische begrippen in de werkelijkheid geïndiceerd moeten worden. Wel is het zo dat bij operationalisering van collectieve verschijnselen vaak impliciet het transformatieprobleem wordt opgelost. Zo kan men conservatisme van een land meten door het percentage mensen in een land dat hoog scoort op een bepaalde conservatismeschaal. Men heeft met deze beslissing twee problemen opgelost:
 1. Het transformatieprobleem; hoe kan conservatisme van een collectief partieel gedefiniëerd worden op basis van individuele gegevens (antwoord: op basis van optelsom van individueel conservatisme)
 2. Het meetprobleem; hoe kan individueel conservatisme worden gemeten? (antwoord: door de bepaalde conservatismeschaal)

Het transformatieprobleem moet theoretisch worden opgelost, het meetprobleem door onderzoekstechnieken (waarbij uiteraard ook theoretische assumptie een rol spelen).

9. Proberen we nu OLSON te reconstrueren aan de hand van het boven uiteengelegde verklaringsschema. OLSON's propositie over individueel gedrag

is dat individuen die handeling verrichten waarmee zij de grootst mogelijke nettobaten overhouden.

Nettobaten zijn o.a. afhankelijk van subjectieve waarschijnlijkheden. Collectieve goederen corresponderen als aanvangsvoorwaarden met de waarschijnlijkheidscomponent van deze individuele gedragstheorie en daarmee met nettobaten, zoals we de vorige keer gezien hebben.

Op dit punt houdt het expliciete werk van OLSON eigenlijk op.

Hij leidt het individuele gevolg van non-participatie af. Volgt uit non-participatie dat er dan nooit sprake is van productie van collectieve goederen? Nee, niet zonder meer. OLSON maakt de transformatie van de afgeleide individuele effecten tot het collectieve verschijnsel via een kostenassumptie. In grote groepen zijn de organisatiekosten van een collectief goed zo hoog dat ze niet door één individu gedragen kunnen en zullen worden. Dat deze assumptie steeds opgaat is problematisch. Een aardig voorbeeld van een collectief goed waarvan de kosten door één individu gedragen kunnen worden, en ook regelmatig gedragen worden, is het veranderen van het rechtssysteem via een proefproces. Een ander voorbeeld is een Amerikaanse werkgeversbond, waarbij de kosten van het lobbywerk worden gedragen door een zeer kleine, maar ook zeer kapitaalkrachtige minderheid.

Zo is het mogelijk nog een aantal voorwaarden op te sporen die voor de non-productie van collectieve goederen gelden. Deze bestaan hieruit, dat:

- a. Een belangenvereniging de gemeenschappelijke belangen van een groep vertegenwoordigt.
- b. Deze belangenvereniging de enige bron van collectieve goederen voor deze groep is.
- c. Het succes van vertegenwoordigers van de belangenvereniging is afhankelijk bij onderhandeling van collectieve goederen van het aantal leden van de vereniging.
- d. Slechts weinig individuen zijn lid van de belangenvereniging.

Uit (a) - (d) volgt als conclusie:

- e. In deze groep komt het collectief goed niet tot stand.

(d) is hierin het individuele effect, dat is afgeleid uit de eerste stap van OLSON's verklaring.

De uitspraken (a) - (c) zijn bijkomende veronderstellingen, die niet steeds op hoeven te gaan. Zo kan het zijn dat de belangenvereniging niet de belangen van de leden, maar van de leiders vertegenwoordigt

(oligarchisering!), dat er andere bronnen van het collectieve goed zijn (bijvoorbeeld de overheid), en dat het succes bij onderhandeling helemaal niet afhankelijk is van het ledenaantal (bijvoorbeeld de bovengeschetste werkgeverslobby).

We voegen nu (a) - (e) samen tot een implicatieuitspraak die de vorm heeft: Als aan de voorwaarden (a) tot en met (d) voldaan is, dan wordt het collectief goed niet geproduceerd. Dit is nu de transformatieregel die in de theorie van collectieve goederen zit, en zij heeft dus de vorm van een implicatie-uitspraak. We gebruiken haar bij de afleiding van het ontbreken van een collectief goed in de functie van algemene uitspraak, analoog aan die van de propositie over individueel gedrag in de eerste stap van de verklaring. Willen we een gegeven ontbreken van een collectief goed verklaren, dan moeten we behalve deze transformatieregel nog een aantal uitspraken (a') - (d') hebben die beweren dat deze voorwaarden voor dit collectief goed inderdaad opgaan.

De analogie tussen proposities over individueel gedrag, en transformatieregels als deze is slechts van formele aard. Propositionen zijn empirische beweringen, kunnen stuklopen op de werkelijkheid, terwijl transformatieregels analytisch van aard zijn, en dus waar zijn ongeacht de werkelijkheid. Immers de transformatieregel kwam tot stand door een logische afleiding (per implicatie) van (e) uit (a) - (d)!

10. (DISCUSSIE) Het lijkt nuttig verklaringen van collectieve effecten op te splitsen in bovengeschetste twee stappen. Moeilijk kan echter worden ingezien waarom transformatieregels steeds analytische uitspraken zouden moeten zijn. Dat (e) uit (a) - (d) volgt lijkt alleen maar op te gaan omdat (a) - (c) alle reeds uitspraken zijn van de vorm: 'als voorwaarde ..., dan (en slechts dan) realisering van het collectief goed'. Als ze niet deze vorm zouden hebben, maar gewoon die van singuliere uitspraken, dan zou er niets uit volgen, althans niet (e). De afleiding berust dus op het reeds aanwezig zijn van algemene assumpties. De geconstrueerde transformatieregel is op zijn hoogst een afgeleide van reeds geassumeerde uitspraken, die we ook transformatieregels zouden kunnen noemen. Deze op hun beurt (bv. 'als een organisatie veel leden heeft, kan zij in onderhandelingen beter collectief goed realiseren' kunnen toch onmogelijk analytisch genoemd worden, gezien het gestelde onder punt 9 dat deze uitspraak niet steeds opgaat?
- Antwoord: hier is het reeds gegeven antwoord bij punt 7 van toepassing.

De als-component omvat empirische uitspraken en de dan-component is een empirische uitspraak. die door als-component wordt geïmpliceerd. De structuur van transformatieregel in OLSON's geval is:

	a)	$A \rightarrow B$
als	b)	$B \rightarrow A$
	c)	$(A \rightarrow B) \rightarrow (E \rightarrow C)$
	d)	$\sim C$
dan	e)	$\sim E$

11. Een belangrijk verschil tussen proporties over individueel gedrag en tranformatieregels is dat de eerste universele wetmatigheden proberen te zijn, terwijl de tweede analytisch zijn en als onderdelen vaak quasiwetmatigheden bevatten. Quasi-wetmatigheden zijn beperkte uitspraken over regelmatigheden. De beperkingen kunnen van twee soorten zijn: (a) probabilistisch(i.p.v. deterministisch) en (b) naar tijd en ruimte beperkt. Beide beperkingen kunnen tegelijkertijd optreden (bv. "In Nederland in de zeventiger jaren is het meestal zo dat bij werkeloosheid van een individu een uitkering wordt gegeven"). Het lijkt plausibel te veronderstellen dat sociologische uitspraken over kenmerken van collectieven steeds quasiwetmatigheden zullen bevatten. In ieder geval zijn tot nu toe alle pogingen om niet beperkte (nomologische) wetmatigheden voor collectieve verschijnselen te formuleren (DURKHEIM's programma) mislukt. Het lijkt waarschijnlijk dat sommige uitspraken over kenmerken van individuen wel nomologische wetmatigheden zijn, al is ook hier een quasikarakter niet uitgesloten.
12. (DISCUSSIE) Het verschil tussen quasi-wetmatigheden en echte wetmatigheden lijkt niet van groot belang voor de structuur van verklaringen. Immers met beide soorten wetmatigheden kan deductief geredeneerd worden. Het doet aan de geldigheid van een argument niet af, of de wetmatigheid een tijdruimtelijke inperking heeft, zolang hij maar opgaat binnen de tijd en ruimte van toepassing. Overigens kan men het door LINDENBERG opgezette betoog voor transformatieregels zonder moeite opzetten voor proposities over individueel gedrag. Dit loopt als volgt:
- Is het zo dat als de belangenvereniging erop gericht is collectieve goederen te realiseren, waarvan de participatie kosten met zich meebrengt, en het effect van de individuele bijdrage gering is, daaruit apathie volgt? Nee, niet zonder meer. Je kunt een aantal veronderstellingen maken over voorwaarden die ook gerealiseerd moeten worden, wil

apathie tot stand komen:

- a. Apathie moet geen extra kosten met zich meebrengen, in eerste instantie niet meer dan participatie.
- b. Als participatie in een belangenvereniging kosten met zich meebrengt, en de waarschijnlijkheid gering is dat participatie verhoging van baten met zich meebrengt, dan participeert het individu niet in een belangenvereniging.
- c. Het individu moet geen loyaliteits- of andere dingen laten meetellen.

Uit deze extra voorwaarden volgt als conclusie:

- d. Het individu participeert niet.

De uitspraken (a) - (b) (de lijst is uitbreidbaar) zijn bijkomende veronderstellingen, die niet steeds op hoeven te gaan. OLSON wijst erop dat deze factoren in de praktijk vaak een rol spelen in het tot stand laten komen van collectieve goederen. We kunnen nu dus de oorspronkelijke uitspraak en de nieuwe voorwaarden samenvoegen tot één nieuwe uitspraak (implicatie-uitspraak?):

Als participatie meebrengt, en (a) - (c), dan participeert het individu niet in de belangenvereniging.

De afleiding van deze uitspraak is op exact dezelfde wijze tot stand gekomen als de door LINDENBERG gegeven transformatieregel over individuele effecten. De facto vindt een dergelijke ontwikkeling van de argumentatie ook bij OLSON plaats. Is de nu afgeleide uitspraak nu analytisch, en/of een quasiwetmatigheid? Dat lijkt er niet op. Men zou het een verbeterde hypothese kunnen noemen, en de verbetering is tot stand gekomen onder invloed van tegenspraak tussen de eerste propositie, en de ervaring dat sommige collectieve goederen toch tot stand worden gebracht. Er valt moeilijk in te zien waarin deze procedure verschilt van het formuleren van een transformatieregel.

Concluderend (Ganzeboom): er is geen reden om alle transformatieregels als analytische uitspraken te zien. Zij onderscheiden zich van de proposities in de eerste stap van het verklaringsmodel, doordat erin (empirische) uitspraken worden gedaan over collectieven en individuen (die daarvan deel uitmaken), alsook over hun relaties. Dergelijke uitspraken kunnen mislopen op de werkelijkheid, hetgeen reden is ze te modificeren, bijvoorbeeld door er een aantal extra voorwaarden aan toe te voegen.

(Dit laat de mogelijkheid wel open dat proposities over individuen beter bevestigd zullen worden dan proposities over collectieven, en proposities over individuen en collectieven. Dat kan bijvoorbeeld het ge-

val zijn als in het eerste geval de werkelijkheid minder complex is, dat wil zeggen een bepaalde situatie door minder complexe omstandigheden tot stand komt dan in het tweede en derde geval. Dit lijkt echter geen aanleiding om een verschil tussen echte en quasi-wetmatigheden te postuleren. Een tijdruimtelijke beperking van een algemene uitspraak is niet anders dan een extra voorwaarde die aan deze uitspraak wordt toegevoegd, en die door deze toevoeging haar tijdruimtelijke beperking wordt afgenomen. HG)

Antwoord Lindenberg: Transformatieregels zijn geïntroduceerd vanuit de veronderstelling dat nomologische wetmatigheden omtrent collectieve verschijnselen niet kunnen worden gevonden maar dat nomologische wetmatigheden omtrent individueel gedrag wel kunnen worden gevonden. Om nu toch een analoog voor de individuele wetmatigheden in de tweede fase van de verklaring te hebben, worden de bijkomende assumpties (randvoorwaarden, meestal quasi-wetten, soms definities) gebundeld in de als-component van de transformatieregel en het te verklaren collectief verschijnsel in de dan-component van de regel geplaatst. De transformatieregel is nu algemeen, maar ze is zelf een afleiding (als ... dan volgt logisch ...). De fout in Ganzeboom's redenering omtrent transformatieregels voor de individualistische verklaring ligt hierin: hij vergeet de functie van de transformatieregel. Natuurlijk kunnen wij de meeste individualistische verklaringen verbeteren, maar wij doen dat in de hoop en met de claim, nomologische proposities te gebruiken. Een transformatieregel is niet nodig terwijl hij voor de tweede fase wel nodig is. Het is altijd mogelijk de claim voor de individualistische verklaring te verzwakken (door te zeggen, wij gebruiken ook hier transformatieregels), maar ten eerste wordt daardoor de hele verklaring onnodig verzwakt; ten tweede is het omgekeerde niet mogelijk (gegeven de veronderstelling aan het begin van dit antwoord). Het verschil tussen nomologische uitspraken (in de eerste fase) en transformatieregels blijkt dus noodzakelijk te zijn.

13. Het correspondentieprobleem wordt bij OLSON niet expliciet gesteld. De aanvangsvoorwaarden van de propositie van individueel gedrag worden gesteld het geval te zijn doordat in een grote groep de waarschijnlijkheid klein is dat de individuele bijdrage merkbaar wat uitmaakt. OLSON voert dit in als een definitie. Een groep wordt pas groot genoemd wanneer de individuele bijdrage niets merkbars uitmaakt. Als we deze definitie zouden herformuleren tot een informatieve propositie, zouden we er meer mee kunnen doen, namelijk deze bekritisieren en verbeteren naar aanleiding van weerleggingen.

Een ander aspect van OLSON's oplossing van het correspondentieprobleem is zijn veronderstelling dat individuen belangen hebben, en dat deze door belangenorganisaties verdedigd en nagestreefd worden. Evenzogoed kan men op voorbeelden van organisaties wijzen die niet zozeer belangen behartigen, als wel deze tot stand brengen en bij individuen bewustmaken. Er bestaat dan een socialisatierelatie tussen organisatie en individu, waarbij wellicht andere overwegingen, bijvoorbeeld loyaliteit een rol gaan spelen.

14. Met het gegeven model van verklaring van collectieve verschijnselen kunnen we een aantal afwijkende modellen aangeven, die in één of meerdere aspecten hiervan afwijken.
 1. Verklaringen van collectieve verschijnselen die werken met proposities over individuen die sociale situaties als aanvangsvoorwaarden uitsluiten. Bijvoorbeeld: instincttheorieën, freudiaanse gedragstheorie. Men komt deze modellen in de criminologie nog relatief recent tegen. Dit model moet overigens wel onderscheiden worden van pogingen om naast sociale ook niet-sociale (biologische) gedragsfactoren te vinden (Buikhuizen, Eysenck).
 2. Het laten vallen van alle onderdelen in het model waarin kenmerken van individuen voorkomen, en dus collectieve kenmerken direct aan elkaar gekoppeld worden. Toch sluipen individuele kenmerken hier vaak weer naar binnen, doordat collectieve kenmerken worden gemeten aan de hand van individuele kenmerken. Zo wordt een dergelijke collectivisme, dat nogal eens wordt aangetroffen in survey-sociologie, tot een soort aggregaat-psychologie.

Het soort lager-niveau generalisatie, dat deze werkwijze oplevert, is van groot belang, zowel als beschrijving van de werkelijkheid, en als aanvangsvoorwaarde voor individualistische verklaringen. Het punt is alleen dat ze verklaring behoeven. Anders blijf je op een laag niveau van generalisatie staan, en heb je geen aanknopingspunten voor verbetering.
 3. Collectieve effecten worden rechtstreeks afgeleid uit individuele kenmerken. De individuele kenmerken worden hierbij gesociologiseerd. Dit is bijvoorbeeld het geval in de functionalistische roltheorie, waarin individuele gedragingen niets anders zijn dan het knooppunt van rolverwachtingen, en een reactie van het individu als het ware is uitgesloten. Het punt is dat je hiermee bent aangewezen op verkeerde socialisatie als verklaring voor falsificaties van de theorie. In MERTON's theorie van afwijkend gedrag zien we dit terug

als het niet geleerd hebben van de juiste afstemming van doelen en middelen ingeval van anomie. Als de individuen in rollen niet doen wat de rollen zeggen, hebben ze de rollen niet goed geleerd.

Conclusie: al deze modellen kunnen gezien worden als pogingen om het individu kwijt te raken in de sociologie. Dit is de rechtsstreekse erfenis van het programma van DURKHEIM waarin een tegenstelling tussen individu en collectiviteit werd gepostuleerd. In DURKHEIM's eigen werk kan het zinloze van deze tegenstelling reeds aangetroffen worden.

S. LINDENBERG & R. WIPPLER: Theoretische Oriëntaties

Literatuur

H. REIMANN & B. GIESEN & D. GOETZE & M. SCHMIDT: Basale Soziologie:

Theoretische Modelle (München, 1975)

(p. 89-208)

(aanbevolen)

R. WIPPLER: Slotbeschouwing: reële en schijntegenstellingen in de sociologie

Uit: L. Rademaker & H. Bergman (red.): Sociologische Stromingen

(Het Spectrum, 1977) (p. 287-306)

(verplicht)

Verslag van de negende cursusdag (30 maart 1979)

S. LINDENBERG & R. WIPPLER: Theoretische oriëntaties

1. Hoewel wetenschappelijke schoolvorming niet het exclusieve kenmerk is van de sociologie, treedt het bij sociologie, en met name de afgelopen 10 jaren wel bijzonder op de voorgrond. Men zou hiervoor de volgende oorzaken kunnen noemen:
 1. Objecten van sociologisch onderzoek kunnen vanuit verschillende aspecten bekeken worden (DE GROOT). Dit zou met name het ontstaan van verschillende scholen verklaren.
 2. Er bestaan slechts gebrekkige sociologische communicatiekanalen, hetgeen consolidatie van scholen als locale tradities bevordert.
 3. De concurrentie tussen verschillende sociologische producten is niet effectief georganiseerd, omdat er een heterogeen publiek is dat hierin om uiteenlopende redenen is geïnteresseerd. Met name is niet elke afnemer van sociologische ideeën geïnteresseerd in cumulatieve kennisgroei. Dit verklaart waarom er zo weinig stromingen verdwijnen.

De onstuitbare belangstelling voor het stromingenprobleem die recentelijk is ontstaan, lijkt samen te hangen met de volgende punten.

1. Het verschijnen van T. KUHN's wetenschapstheoretische studie 'The Structure of Scientific Revolutions', waarin hij een theorie geeft over ontwikkeling van wetenschappelijke kennis. In tegenstelling tot de klassieke visie van wetenschap als continue ontwikkeling en cumulatie van kennis schetst KUHN de geschiedenis van de wetenschap als een discontinue opeenvolging van periodes van 'normale wetenschap', die geregeerd worden door één 'paradigma' dat karakteristiek is voor die periode. Tussen periodes vinden we een 'revolutionaire overgang'. KUHN had met zijn boek de ontwikkeling van de natuurwetenschappen op het oog, en oordeelde dat de sociale wetenschappen zich in een preparadigmatische periode bevonden. In latere versies van zijn boek is hij bovendien gedeeltelijk op zijn standpunt teruggekomen, en heeft de waarde van het aspect van vooruitgang van kennis erkend. Dit neemt niet weg dat sociale wetenschappers ruim gebruik hebben gemaakt van zijn visie om hun eigen situatie te begrijpen, en - niet het minst - deze te legitimeren.
2. Een wetenschapsexterne factor is de hervormingsbeweging aan de

universiteiten. Met name vanuit studentenkringen werd een invulling van het studieprogramma geëist waarin een 'pluriforme visie' tot uiting komt. Binnen de Nederlandse sociologie is deze discussie tot op landelijk niveau gevoerd, met name door het bekende artikel van LAMMERS hierover. Hierin worden onder meer als vereisten aan een sociologie-opleiding gesteld:

- elke student dient een goed overzicht te hebben van gangbare sociologische stromingen;
- elke student dient zich in tenminste één stroming uitvoerig te bekwaamen.

Deze wensen zijn niet onvervuld gebleven. Elke sociologie-opleiding is inmiddels wel verrijkt met een onderdeel 'stromingen' o.i.d.

3. Een andere wetenschapsexterne factor is de koppeling van het stromingenprobleem aan een politieke strijd. Met name in Duitsland heeft dit een rol gespeeld. In de jaren '60 was de belangstelling voor het marxisme, en voor buitenparlementaire oppositiemethoden hevig toegenomen. Dit leidde in 1969 op het Duitse sociologencongres in Frankfurt tot een gepolariseerde discussie tussen een groep marxistische sociologen, en 'burgerlijke' sociologen. Het was een zodanige gebeurtenis dat er pas 5 jaar later weer een 'Deutscher Soziologentag' werd gehouden. Op deze in 1974 in Kassel gehouden vergadering werd geprobeerd de stromingenkwestie als 'Theorienvergleich' systematisch uit te werken. Dit gebeurde naar aanleiding van een paper van HONDRICH en ontaardde in een show van 'stervertegenwoordigers' van de verschillende richtingen (LUHMANN, MATTHES, OPP, TJADEN en HABERMAS). Dit initiatief is later nog voortgezet in een permanente werkgroep 'Theorienvergleich', waarvan onder andere de bundel van HONDRICH & MATTHES een product is. Overigens neigt men er in de discussie - naarmate de politieke belangen een minder belangrijke rol spelen - steeds meer toe om van de stromingenkwestie af te stappen, en meer probleemgericht te werken.
2. Discussies over sociologische stromingen worden doorgaans door twee dingen gekenmerkt:
 1. Het is nauwelijks duidelijk in welk opzicht verschillende stromingen onderscheiden worden, of op welke punten zij vergeleken worden.
 2. Men stelt het voor alsof men tussen verschillende stromingen een existentiële keuze moet doen.

Een dergelijke combinatie van vaagheid en commitment is een garantie voor een onvruchtbare discussie. Er zijn verschillende programmatische voorstellen gedaan om deze discussie wat vooruit te helpen. Eén ervan is het voorstel van WIPPLER om discussies over wetenschapsconcepties, taakstelling voor beroepsuitoefening, en kennisvorming uit elkaar te houden. Het gaat hier nu verder om de discussie over kennisvorming. Theoretische oriëntaties kunnen gezien worden als verzamelingen problemen, oriënterende uitspraken, informatieve hypothesen, en onderzoeksuitslagen, die onderzocht kunnen worden op hun mogelijke bijdrage aan theorievorming; dit is het oplossen van verklaringsproblemen. Op deze cursusdag worden de theoretische oriëntaties gezien tegen het eerder geschetste tweestapsverklaringsmodel van collectieve verschijnselen. Dat hierbij geen sprake is van een existentiële keuze tussen oriëntaties spreekt voor zich.

3. Het verschijnsel sociologische stromingen speelt niet alleen in Europa, maar ook in de V.S. Meer dan in Europa had de V.S. in de 50er jaren een theoretische traditie, die overigens na de Eerste Wereldoorlog uit Europa geïmporteerd was. De overheersende theoretische traditie was het structureel-functionalisme van PARSONS. Deze was zelfs zo overheersend dat men de klassieke sociologen als definitief tot de geschiedenis behorend beschouwde. Aan het eind van de jaren '50 komt er van allerlei kanten kritiek op dit functionalisme, en deze is vaak vanuit klassieke sociologen geïnspireerd:
 1. DAHRENDORF en C.W. MILLS stellen het functionalisme als conservatief aan de kaak, en laten zien dat het gepreoccupeerd is met bepaalde problemen, en andere veronachtzaamt. De inspirator hiervan is MARX, en bij MILLS ook WEBER.
 2. HOMANS stelt het probleem van de verklaring van individueel gedrag aan de orde, en de invloed daarvan op collectieve verschijnselen (methodologisch individualisme), en is daarbij geïnspireerd op SIMMEL en economische theorie.
 3. GOFFMANN, geïnspireerd op SIMMEL en MEAD komt ook met een nieuwe theorie van menselijke handeling, die nog vrij dicht aanligt tegen PARSON's eigen handelingstheorie.
 4. Wetenschapstheoretisch was er groot bezwaar tegen functionalistische theorievorming ontstaan, omdat men onder invloed van HEMPEL tot de ontdekking was gekomen, dat functionalistische uitspraken vaak niet tot informatieve proposities gerekend kunnen worden, en functionalistische verklaringen van geen kant kloppen (zie ook

punt 7).

In de V.S. werd het boek van KUHN met gejuich ontvangen, en gebruikt ter legitimering van de eigen opvattingen. Dit heeft ook hevig door-
gewerkt in het benoemingsbeleid, waardoor sociologische instituten
nu 'slot-departments' zijn; dat wil zeggen een losse verzameling van
hoogleraren die ieder hun eigen stroming verdedigen. Het afbreken van
de scheidslijnen gaat met heel wat meer moeite gepaard, dan de op-
bouw ervan.

4. De eerste oriëntatie die we onder ogen nemen is de gedragstheoreti-
sche. We kunnen daarbij alle aanzetten rekenen die uitgaan van een
theorie van individueel menselijk gedrag, waarbij deze theorie expe-
rimenteel onderzocht wordt. De scheidslijn met de andere individua-
listische oriëntatie, de interpretatieve sociologie, wordt hier dus
op methodologische gronden getrokken, namelijk op grond van de in
de oriëntatie gangbare onderzoekstechniek.

Belangrijke publicaties in de gedragstheoretische oriëntatie zijn van
de hand van THIBAUT & KELLEY, HOMANS, ROTTER en BANDURA, voorzover
het aanzetten voor een beloningstheorie betreft, en FESTINGER en HEI-
DER, voorzover het aanzetten voor een dissonantie- of evenwichtstheo-
rie betreft. Tussen deze twee verschillende subtradities, en ook weer
tussen vertegenwoordigers van één subtraditie onderling bestaan be-
langrijke verschillen van mening, hoewel nog te bezien staat in hoe-
verre hier sprake is van onverenigbare theorieën. In het licht van het
hier tot nu toe uiteengelegde verklaringsmodel hebben al deze theorie-
ën hetzelfde doel, namelijk algemene proposities over individueel men-
selijk gedrag te leveren. Juist door het gebruik van experimentele
methoden kan voor deze theorieën gesproken worden van een eenzijdige
aandacht voor juist dit aspect van verklaren van menselijk gedrag, en
een verregaande verwaarlozing van het correspondentieprobleem (dit is
de vertaling van sociale situaties in termen van de aanvangsvoorwaar-
den van de geproduceerde algemene proposities van individueel mense-
lijk gedrag) en het transformatieprobleem (dat is het probleem hoe en
onder welke omstandigheden gedrag van individuen leidt tot bepaalde
collectieve verschijnselen).

In het werk van HOMANS bijvoorbeeld, dat expliciet bedoeld is om ge-
dragstheorieën toe te passen in verklaring van sociale situaties,
wordt op dit punt toch nog de gemakkelijke weg gekozen door verkla-
ringsproblemen te nemen voor het geval van kleine groepen, waarin ge-
drag gereguleerd wordt in face-to-face-relaties. In kleine groepen

vinden we geen overheid, geen bureaucratie, en dergelijke interessante macrosociologische verschijnselen. In dergelijke situaties is het dus makkelijk ook het transformatieprobleem te verwaarlozen.

Deze beperkingen van de genoemde gedragstheorieën worden opgeheven door de nuts- of waardeverwachtingstheorie uit de economie. In deze theorie wordt een andere visie gegeven op de factor 'waarde'. Het is niet de totale waarde van een gedragsalternatief, dat de gedragskeuze bepaalt, maar de marginale waarde; dit is de extra-waarde die men kan verwerven door het kiezen van het gedragsalternatief. Hiermee verbonden is het idee van substitueerbaarheid van gedragsalternatieven; dat wil zeggen dat gedragsalternatieven voor elkaar in de plaats gesteld worden, afhankelijk van de extra-waarde die met een bepaalde keus te verwerven is.

Een nuts- of waardeverwachtingstheorie is bedoeld ter verklaring van macrosociologische verschijnselen. Zij baseert zich op een soort 'ideaaltypisch' individu, een soort gemiddelde, geconstrueerde persoon, waarvan de nutsfuncties gebruikt worden. Als gedragstheorie verliest de nutstheorie het wel van de meer psychologische theorieën, zoals hierboven genoemd, wanneer het om klinische toepassingen gaat; dat wil zeggen om de verklaring van de gedragingen van één, bijzonder individu. In een gedragstheoretische macrosociologie wint ze het echter. Ook onderscheidt de nutstheorie zich van de psychologische gedragstheorieën doordat er niets anders dan gedrag wordt verklaard. Preferentievorming en -verandering vormen erin geen probleem. Samenvattend: er ontstaan twee gedragstheoretische stromingen: één op het microniveau en één op het macroniveau.

5. Interpretatieve sociologie is een verzamelnaam voor tenminste de volgende scholen:
 1. Chicago-school van symbolisch interactionisme. Deze verzet zich in twee opzichten tegen de mainstream-sociologie in de V.S., namelijk theoretisch (individualistische optiek versus functionalisme), en methodisch (kwalitatief versus kwantitatief onderzoek). De hoofdfiguur is BLUMER.
 2. Iowa-school van symbolisch-interactionisme. Deze onderscheidt zich slechts in theoretisch opzicht van de mainstream sociologie, niet in onderzoekstechnisch opzicht. Hoofdvertegenwoordiger: M. KUHN.
 3. De zgn. dramaturgische school, die bij haar beschrijvingen gebruik

maakt van toneelmetaforen. Hoofdvertegenwoordiger: GOFFMAN.

4. Ethnomethodologie, die zich bezighoudt met het bestuderen van ethnomethoden; dit zijn de onmerkbare regeltjes, waardoor alle-
daags leven gereguleerd wordt. Hoofdvertegenwoordigers: CICOU-
REL, GARFINKEL.

De interpretatieve sociologie mijdt in haar theorievorming collectieve verschijnselen als verklaringsprobleem. Haar object wordt uitsluitend gevormd door individuele handelingen, die verklaard worden in termen van de betekenis die aan sociale situaties worden toegekend. Collectieve verschijnselen komen dus wel als oorzaken de analyse binnen.

Het is overigens de vraag in hoeverre interpretatieve analyses aanspraak kunnen maken op de benaming 'verklaring'. Ze zijn in ieder geval elliptisch in de zin dat proposities over individueel gedrag nooit expliciet vermeld worden. De analyses zijn steeds verhalenderwijs gegeven, het leest heel prettig weg, maar er blijft bij systematische reconstructie vaak weinig van over. ARCHIBALD heeft eens een aantal hypothesen die in symbolisch-interactionistische literatuur kunnen worden aangetroffen, uitgeschreven rondom het begrip 'role-taking'. Een reconstructie geeft ook HOEBEN.

Een zeer gangbare interpretatieve analyse-wijze zouden we kunnen aanduiden als 'begripsmatig verhelderen' (of: verklaring als etiketten-plakkerij? - HG). Hierin wordt een concreet verschijnsel gezien in termen van theoretisch begrip. Een voorbeeld biedt de analyse van GLASER & STRAUSS, waarin 'doodgaan' gezien wordt als 'statusovergang', overigens zonder dat daarmee een algemene hypothese over statusovergangen mee verbonden wordt. Men zou de verdienste van interpretatieve sociologie kunnen zien in de bijdrage die dit soort analyse mogelijk biedt aan het correspondentieprobleem, de vertaling van sociale situaties in aanvangsvoorwaarden van gedragsproposities. Niet dat interpretatieve sociologen hun analyses tenslotte in deze vorm presenteren, maar hun beschrijvingen van sociale situaties, met name van wat marginale groepen in deze samenleving, leveren onschatbaar materiaal voor heranalyse en theoretische herinterpretatie. Het is ook naïef te veronderstellen dat men een dergelijk 'inlevende' aanpak zou kunnen vervangen door een deductieve aanpak vanuit algemene gedragstheorieën. Voor oplossing van correspondentieproblemen heeft men aan theoretische kennis alleen niet voldoende.

6. Historisch kan het ontstaan van het symbolisch-interactionisme verklaard worden uit de problemen die de multi-nationaliteiten grote-stadssamenleving van de V.S. bood. Deze problemen waren op de eerste plaats zeer bevorderlijk voor het ontstaan van een beleidsgerichte sociologie, in ieder geval van een sociologie, die de problemen van grote groepen vreemdelingen onder woorden kon brengen. Op de tweede plaats stelden nationaliteitsproblemen de 'echte' Amerikanen voor de taak een soort sociale anthropologie in eigen huis te beginnen. Theoretisch en onderzoekstechnisch is er een grote verwantschap tussen anthropologie en symbolisch interactionisme. Dat speelt allemaal rondom problemen van communicatie en een niet gemeenschappelijk referentiekader (zie bijv. BITTNER 1967). Theoretisch wordt dan volstaan met een soort begrippenkader, dat functioneert als richtingaanwijzer of boodschappenlijstje; onderzoekstechnisch ligt de nadruk op 'inlevende' methoden. Dergelijke ontwikkelingen zien we nu ook bij de opkomst van de culturele anthropologie ten aanzien van marginale groepen in de Nederlandse samenleving.
7. De marxistische oriëntatie in de sociologie wordt onder meer gekenmerkt door de volgende punten:
 1. Een materialistische geschiedsopvatting, nagenoeg onverkort overgenomen van Schotse moraaalfilosofen als SMITH. Economische processen worden gezien als de dominante factor bij historische ontwikkelingen. SMITH heeft ook het idee geleverd voor de indeling van de geschiedenis in samenlevingstypen die tot stand komen door de stand van de technologie (productiekrachten). Bij SMITH was het eerste stadium de jacht- en verzamelsamenleving, en het laatste stadium het handelskapitalisme. SMITH had in zijn 'Theory of Moral Sentiments' ook een complete gedragstheorie bijgeleverd.
 2. Quasiwetten per geschiedkundige periode. Dat wil zeggen, bepaalde regelmatige ontwikkelingen spelen alleen een rol binnen één type samenleving; na een revolutionaire omwenteling komen er andere regelmatigheden voor in de plaats. Het idee van quasiwetmatigheden ontleent MARX aan HEGEL, maar hij geeft er een totaal verschillende invulling aan.

MARX verschilde op een aantal punten van inzicht met zijn voorganger SMITH. Zo hanteert MARX geen consistente gedragstheorie. De mens gedraagt zich vóór de socialistische revolutie baatzuchtig, maar ná de revolutie is zijn karakter behoorlijk verbeterd. MARX verschilt ook

met SMITH van inzicht over de aard van de kapitalistische periode, die hij de industrieel-kapitalistische periode noemt. SMITH was van mening dat er door krapte op de arbeidsmarkt een stijgende loonvoet zou zijn; MARX hield daarentegen rekening met automatiseringseffecten, en de afname van arbeid (variabel kapitaal) en de toename van machines (constant kapitaal) in de productie. Daaruit voorspelde hij een dalende loonvoet. Een overeenkomst tussen MARX en SMITH is weer dat ze beiden het verdelingsvraagstuk (wie krijgt wat?) als belangrijkste verklaringsprobleem voorop stelden, hetgeen met DURKHEIM en WEBER (die het orde-vraagstuk vooropstelden) voor lange tijd uit de sociologie verdwenen is.

MARX' programma van het ontwerpen van een theorie van de geschiedenis, met de daarbij horende economische quasi-wetmatigheden, in hun 'totaliteit' bezien, zijn een zeer ambitieus gesteld doel. Binnen de uitvoering van dit programma komen dan ook een aantal moeilijkheden naar voren.

Dit zijn onder meer:

1. In MARX' visie van geschiedenis is er steeds een revolutionaire overgang van de ene periode naar de andere, waarbij nieuwe quasi-wetmatigheden opkomen. MARX heeft altijd bijzonder weinig oog gehad voor de mogelijkheid van geleidelijke ontwikkelingen via hervormingen. Dit leidde na zijn dood dan ook tot een splitsing in de socialistische beweging.
2. MARX heeft een zeer beperkte staatstheorie, ook in vergelijking met SMITH. De staat wordt slechts gezien als het uitvoerend comité van de bourgeoisie. Bij SMITH vinden we al een visie op het functioneren van de staat als producent van collectieve goederen, het beschermen tegen externaliteiten en dysfuncties van de markt, en het garanderen van de randvoorwaarden waaronder de markt kan functioneren. De rol van de staat is sinds MARX' tijd sterk toegenomen, en kan niet meer in sociologische theorievorming marginaal worden beschouwd.
3. MARX historiseert het mensbeeld door vooral voor de toekomstige historische periode(n) een andere gedragstheorie te gebruiken. Op die manier wordt zijn verklaring van toekomstige sociale verschijnselen helemaal drijfzand.

Samenvattend: de materialistische basis van het marxisme heeft ten opzichte van vooral de Amerikaanse sociologie belangrijke problemen in de sociologie gereïntroduceerd. En de aandacht voor quasiwetten (en historisch onderzoek) in het marxisme levert een nuttige bij-

drage voor de verklaring van collectieve verschijnselen.

8. De functionalistische oriëntatie is een verzameling van een aantal zaken, in eerste instantie verklaringsproblemen op meso- en macro-niveau. Voorop staat het probleem van de maatschappelijke orde: hoe wordt deze in stand gehouden? Er is een voorkeur voor het verklaren van individuele gedragingen uit normen en waarden, die individuen hanteren. Er bestaat ook een specifiek functionalistische verklaringswijze, waarbij het bestaan van sociale elementen wordt verklaard uit de bijdrage die deze elementen leveren aan het voortbestaan van het geheel. Wetenschapstheoretische analyse (HEMPEL, NAGEL) heeft de ondeugdelijkheid hiervan aangetoond, waarmee een groot deel van het functionalisme als verklarende theorie vervalt.

Wat er overblijft zijn doorgaans macrosociologische generalisaties, waarin collectieve verschijnselen aan elkaar gekoppeld worden. Bij nadere analyse blijken veel van deze theorieën te reconstrueren te zijn met behulp van de impliciete individualistische veronderstellingen (bijv. ULTEE, WIPPLER). Hier zit dus wel een mogelijkheid in om er op deze manier een verklarende theorie uit te halen.

De bijdrage van het functionalisme zit voor een belangrijk deel in het stellen van belangrijke problemen. In sommige gevallen is in deze stroming ook het transformatieprobleem gethematiseerd (MERTON's analyse van onbedoelde gevolgen van handelingen); overigens zonder dat er een bevredigende oplossing voor wordt gegeven (zie WIPPLER 1978).

9. Lijst van aanbevolen literatuur over theoretische oriëntaties

Discussie over stromingen in Nederland:

C.J. LAMMERS: "De professionele vereisten van een sociologische opleiding", Sociologische Gids 1973/2 en de talrijke reacties daarop in de Sociologische Gids 1973/4

"Theorienvergleich" in de Duitse sociologie:

K.O. HONDRICH: "Entwicklungslinien und Möglichkeiten des Theorienvergleichs", blz. 14-36 in R.M. Lepsius (Hrg.), Zwischenbilanz der Soziologie, Stuttgart 1976; in het zelfde boek ook de bijdragen van Luhmann, Matthes, Opp, Tjaden en Matthes.

Interpretatieve sociologie (overzichten):

MELTZER, PATRAS, Symbolic Interactionism. London 1975
REYNOLDS:

H. BLUMER: Symbolic Interactionism: Perspective and Method.
Englewood Cliffs 1959

ARBEITSGRUPPE BIELEFELDER SOZIOLOGEN (Hrg.): Alltagswissen, Interak-
tion und gesellschaftliche Wirklichkeit, deel I
en II, Reinbek 1973

B.G. GLASER, : The Discovery of Grounded Theory: Strategies for
A.L. STRAUSS Qualitative Research. London 1968

Voorbeeld van een veldwerk-studie:

E. BITTNER: "The Police on Skid-Row: A Study of Peace Keeping",
American Sociological Review 32(1967)5

Reconstructies:

W.P. ARCHIBALD: "Symbolic Interactionism: A Critical Review and
Reformulation", Zeitschrift für Soziologie 1(1972)

W. HOEBEN: "Zur Integration von kritisch-rationalistischer
Methodologie und interpretativen Theorien in der
Soziologie", in HONDRICH & MATTHES (Hrg.), Theo-
rienvergleich in den Sozialwissenschaften, Darm-
stadt und Neuwied 1978

N.a.v. de functionalistische oriëntatie:

C.G. HEMPEL: "The Logic of Funtional Analysis", in L. Gross
(ed.), Symposium on Sociological Theory, New York
1959

E. NAGEL: "A Formalization of Functionalism", in Logic With-
out Metaphysics, Glencoe 1956

W.C. ULTEE: "Twee sociologieën?", in Gedrag en Structuur,
Rotterdam 1976

R. WIPPLER: "Individueel handelen en sociale verandering", in
Gedrag en Structuur, Rotterdam 1976

R. WIPPLER: "Nicht-intendierte soziale Folgen individueller
Handlungen", Soziale Welt 29 (1978)2

K.D. OPP: Sociale Normen

Literatuur

H. DEMNETZ: Toward a Theory of Property Rights

Uit: S. Pejovich & E.G. Furubotn (eds.): The Economics of Property Rights (Cambridge, Mass., 1974)
(p. 31-42)
(oorspronkelijk 1967)
(verplicht)

J. BLAKE & K. DAVIS: Norms, Values and Sanctions

Uit: R.E.L. Faris: Handbook of Modern Sociology (Chicago, 1964)
(p. 456-484)
(aanbevolen)

K.D. OPP: Die Entstehung und Wirkungen Sozialer Normen

Discussiebijdrage voor de conferentie 'Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften', Bad Homburg (1979)
(aanbevolen)

R. COASE: The Federal Communications Commission (fragment)

Uit: S. Pejovich & E.G. Furubotn (eds.): The Economics of Property Rights (Cambridge, Mass., 1974)
(p. 92-94)
(verplicht)

W.J. CHAMBLISS: A Sociological Analysis of the Law of Vagrancy

Uit: Social Problems (1964)
(p. 67-77)
(verplicht)

Verslag van de tiende cursusdag (7 april 1979)

K.-D. OPP: Sociale Normen

1. Het begrip eigendomsrechten omvat in economisch taalgebruik twee zaken:
 1. Afspraken over hoe personen of instituties gebruik mogen maken van goederen. Dergelijke afspraken zijn vaak nauw omschreven, en zowel uitgewerkt naar wat men wel en niet mag, als naar wat men wel en niet moet doen met het betreffende goed.
 2. De negatieve sanctionering, die volgt op het niet volgens de betreffende afspraken gebruik maken van de goederen.

Eigendomsrechten zijn verzamelingen relaties tussen personen en goederen, en personen onderling. Verder kan bij deze definitie nog aangekend worden dat onder een 'goed' alles verstaan wordt dat voor een persoon of instituut van nut kan zijn, inclusief natuurlijke personen, vaardigheden, of wat dan ook.

Wordt een dergelijk normbegrip ook in de sociologie gebruikt?

Onder een 'norm' wordt in de sociologie vaak een soort verwachting van wat het geval is of zou moeten zijn, verstaan. De eerste component van de definitie van het begrip eigendomsrechten komt overeen met het sociologische verwachtingsbegrip. In de sociologie verstaat men onder een norm vaak ook een dergelijke verwachting, waarvan het niet opvolgen negatief gesanctioneerd wordt. Deze laatste component is ook al bestanddeel van het begrip eigendomsrechten.

Wanneer het economisch en het sociologisch normbegrip met elkaar geconfronteerd worden, en aldus geïdentificeerd, heeft dit tot consequentie dat de economie en de sociologie op dit punt dezelfde verklaringsproblemen hebben, en dat het dus een goede strategie is om economische en sociologische theorie over het ontstaan van en werking van normen met elkaar te confronteren.

2. (DISCUSSIE) Men kan zich afvragen of het begrip 'eigendomsrechten' in moderne samenlevingen niet steeds minder vruchtbaar wordt. Immers de herkenbaarheid van bezit neemt af, steeds meer partijen raken bij bezit betrokken.

Dit is echter op zichzelf geen argument tegen het gebruik of de vruchtbaarheid van het begrip 'eigendomsrechten'. De inhoud van deze rechten

verschuift, en in sommige samenlevingen zijn zij minder omschreven dan in andere. Toch vinden we ook in communistische samenlevingen duidelijk omschreven eigendomsrechten, ook privé-eigendomsrechten, bijvoorbeeld ten aanzien van persoonlijke goederen. Men moet niet de vergissing begaan de situatie van collectief eigendom te beschouwen als het ontbreken van eigendomsrechten. Ook dan zijn er nauw omschreven regels wie wel en niet van een bepaald goed gebruik mogen maken.

3. Men kan een theorie over normen formuleren met behulp van ad hoc hypothesen, zoals in de sociologie gangbaar is, en BLAKE & DAVIES dat doen. Een andere aanpak is uit te gaan van een expliciete gedragstheorie, zoals in de economie gangbaar is. Het blijkt dat ad hoc strategieën vaak impliciet gebruik maken van algemene gedragstheorieën, die zelfs met economische termen als 'kosten' en 'baten' werken.

Als expliciete algemene gedragstheorie wordt hier gekozen voor de waardeverwachtingstheorie, die in de cursus al vaker aan de orde is geweest. Een handelend persoon overweegt hierin een aantal handelingsalternatieven, waarvan per handelingsalternatief de consequenties worden bekeken. Per consequentie van een handelingsalternatief hebben we twee kenmerken:

1. De subjectieve waarschijnlijkheid SE waarmee deze consequentie optreedt als gevolg van een handelingsalternatief a:

$$(0 \leq SE_a \leq 1).$$

2. De beloningswaarde BW van deze consequentie: $(-1 \leq BW \leq +1)$.

Per handelingsalternatief a wordt nu het totale of nettonut NN bepaald volgens de regel: $NN_a = (\sum SE_i \cdot BW_i)$ over het aantal consequenties i. Een handelingsalternatief a wordt nu verkozen boven alle andere handelingsalternatieven b, als geldt: $NN_a > NN_b$. De term nettonut NN wordt duidelijker wanneer we ons voorstellen dat we in de sommatie alle positieve en negatieve termen uiteenleggen al naar gelang de bijbehorende waarde BW_i . Er ontstaat dan een onderscheiding in baten en kosten, oftewel: nettonut $NN = \text{Baten } B - \text{Kosten } K$.

Ten aanzien van twee handelingsalternatieven a en b geldt nu:

$$NN_a = B_a - K_a \quad \text{en} \quad NN_b = B_b - K_b, \text{ waarbij als beslissingsregel geldt:}$$

$$(NN_a > NN_b) \rightarrow a. \text{ Werken we dit iets om:}$$

$$[(B_a - K_a) > (B_b - K_b)] \leftrightarrow a$$

$$[B_a > K_a + (B_b - K_b)] \leftrightarrow a$$

Dan hebben we hier te maken met de volgende termen:

B_a : de baten van handelingsalternatief a.

K_a : de kosten van handelingsalternatief a.

$B_b - K_b$: de kosten die gemaakt worden door in plaats van handelingsalternatief b juist a te kiezen. Deze kosten noemen we in tegenstelling tot de hierboven genoemde (directe) kosten indirecte, alternatief-of opportuniteitskosten ('opportunity costs').

De algemene gedragstheorie, zoals die hier is uiteengezet is zeker niet de enige die op dit gebied ter beschikking is. Er staan tegenover deze ene economische mogelijkheid een diversiteit van psychologische gedragstheorieën. De keuze voor juist dit alternatief kan met de volgende argumenten worden ondersteund:

1. De theorie is relatief eenvoudig.
2. Met deze theorie wordt aansluiting verkregen bij theorievorming in de economie.
3. Deze theorie onderscheidt zich van psychologische theorieën doordat zij zich geen ander doel stelt dan het verklaren van handelingen, terwijl cognitie- en waarderingsvorming ongemoeid blijft. Wat betreft het verklaren van handelen lijkt ze goed overeen te komen met wat daar in psychologische gedragstheorieën over gezegd wordt. Verder kan men in dit verband wijzen op het werk van KAUFMANN, die zich ten doel heeft gesteld alle mogelijke gedragstheorieën met elkaar te vergelijken, en daarbij tot de conclusie komt dat deze alle kunnen worden overkoepeld met een algemenere versie. Deze algemenere versie is de boven uiteengezette waardeverwachtingstheorie, maar dan toegepast op alle gedragssoorten, niet alleen handelingen.
4. Wanneer men nu ontstaan en werking van normen wil verklaren met deze algemene gedragstheorie dan zullen de explananda hierbij handelingen moeten zijn, en in het explanans moeten nutsargumenten zitten. We kunnen dit als volgt voor elkaar krijgen. Bij het verklaren van het ontstaan van normen vormt het vaststellen van normen een handelingsalternatief, dat bijvoorbeeld vergeleken wordt met de situatie waarin de norm niet naar voren wordt gebracht. De verklarende factoren vinden we in de situatie van de normstellende persoon of instantie, die door het stellen van deze norm dus baten moet maximaliseren. Voor het verklaren van de werking van normen geldt dat het navolgen van normen voor de persoon die dat doet baten dan wel kosten oplevert, en verder moet het navolgen

van normen uit handelingen bestaan. Voor het verklaren van sanctioneren van normen (een probleem dat is afgeleid uit het probleem wanneer normen worden opgevolgd) moeten we zijn bij de baten en kosten die het uitvoeren van sancties (handelingsalternatieven) heeft voor de sanctionerende persoon of instantie.

De aanpak onderscheidt zich van de sociologische, waarbij de werking van normen wordt verklaard via het al dan niet goed aanleren van normen ('internalisering' in sociologische zin).

5. Handelingen hebben niet alleen gevolgen voor de handelende persoon of instantie, maar ook voor anderen. Dergelijke baten of kosten noemen we externaliteiten of externe effecten. Dit in tegenstelling tot baten of kosten voor de handelende persoon of instantie die we internaliteiten of interne effecten kunnen noemen. Een voorbeeld van het optreden van een negatieve externaliteit is het schade toebrengen aan landbouwgrond door een spoorwegmaatschappij. Gaan we uit van een situatie waarin geen rechten van kracht zijn, en waarin een negatieve externaliteit bestaat, dan kan zo'n situatie zich op één van de volgende manieren ontwikkelen:
 1. Er gebeurt niets, dat wil zeggen de externaliteit blijft bestaan.
 - 2a. De getroffenre opent onderhandelingen ten einde de spoorwegmaatschappij te bewegen iets aan het externe effect te doen. Dit kan hij doen door hiervoor geld aan te bieden. De spoorwegmaatschappij zal geneigd zijn het externe effect te elimineren, als de baten van het aangeboden geld groter zijn dan de kosten van eliminatie.
 - 2b. De spoorwegmaatschappij biedt in onderhandelingen de getroffenre schadevergoeding aan.
 3. De getroffenre bedreigt de spoorwegmaatschappij met het creëren van externe effecten in omgekeerde richting, bijvoorbeeld het opbreken van de rails. Of de spoorwegmaatschappij bedreigt de getroffenre met nog meer externe effecten als hij zich niet koest houdt. In het extreemste geval ontgaardt dit in een strijd van allen tegen allen.
 4. Er is een normstellende instantie, die een regeling treft tussen de conflicterende partijen.

Indien geen instantie bestaat, kan het ontstaan van normen een resultaat van de onderhandelingsituaties 2a en 2b zijn, en dus maar één mogelijk alternatief ingeval het bestaan van externaliteiten. Deze situatie kan mogelijk als gevolg van de situatie 3 ontstaan, maar een omgekeerde volgorde kan ook bestaan: de onderhandelingen breken af, en men laat het er-

bij of neemt drastischer middelen te baat. De norm die mogelijk ontstaat als gevolg van deze situaties met negatieve externaliteiten kan ook een geheel verschillende inhoud hebben, waarbij alle varianten denkbaar zijn van combinaties van de volgende kenmerken:

1. Het al dan niet, of in zekere mate verdwijnen van de externaliteit.
2. Het al dan niet betalen van de schadevergoeding, van de veroorzaker aan de getroffenene, of omgekeerd.

Alle combinaties zijn niet alleen denkbaar, ze komen allemaal ook wel eens ergens voor. De vraag is alleen wanneer welke vorm optreedt.

Bij positieve externaliteiten, bijvoorbeeld het stijgen van de grondwaarde door het plannen van een spoorlijn, ontwikkelt de situatie zich analoog. In dit geval zal de getroffenene zich natuurlijk niet snel tot handeling laten verleiden, maar daar wel door de spoorwegmaatschappij op een of andere manier toe gestimuleerd worden.

6. Het ontwikkelen van normen als reactie op situaties met externaliteiten gebeurt om deze externaliteiten te internaliseren. Het begrip 'internalisering' heeft hier dus een volstrekt andere betekenis als in de sociologische normtheorie! Een situatie van internalisering wordt hierdoor gekenmerkt dat de baten of kosten die externe effecten te weeg brengen, over de leden van het collectief waarvoor de norm van kracht is, worden omgeslagen. Dat betekent dat de kosten en baten die deze externaliteiten vormen, ook worden gedragen door degene die ze veroorzaken. Een dergelijke situatie heeft steeds een bepaald netto-nut. Als de externaliteiten ook worden omgeslagen op hun veroorzakers, zullen deze op efficiënte wijze worden voorgebracht. Aldus wordt de hypothese van DEMSETZ afgeleid:

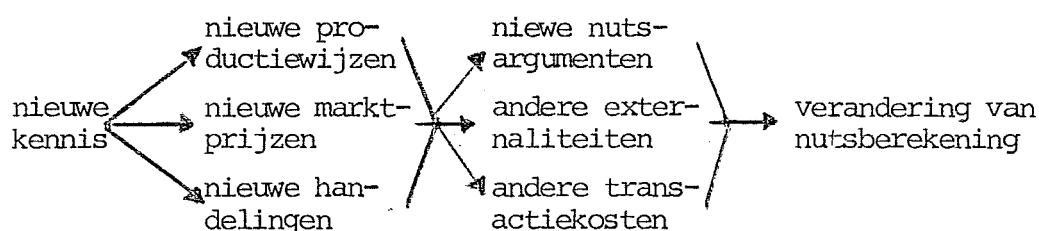
- Wanneer de baten van internalisatie van externaliteiten groter worden dan de kosten van internalisatie, ontwikkelen zich eigendomsrechten om deze internalisatie tot stand te brengen.

De baten van internalisatie zijn duidelijk: efficiëntere voortbrenging van externe effecten, dus met meer baten, en minder kosten. Welke kosten brengt internalisatie met zich mee? Dit zijn de kosten die men moet maken om tot afspraken over normen te komen (onderhandelingen, vervoer, communicatie) en de kosten die men moet maken om deze normen te sanctioneren (opsporen overtreding, uitvoering van sancties). Gezamenlijk worden zij betiteld als transactiekosten.

In de hypothese van DEMSETZ wordt niet verondersteld dat normen plotse-

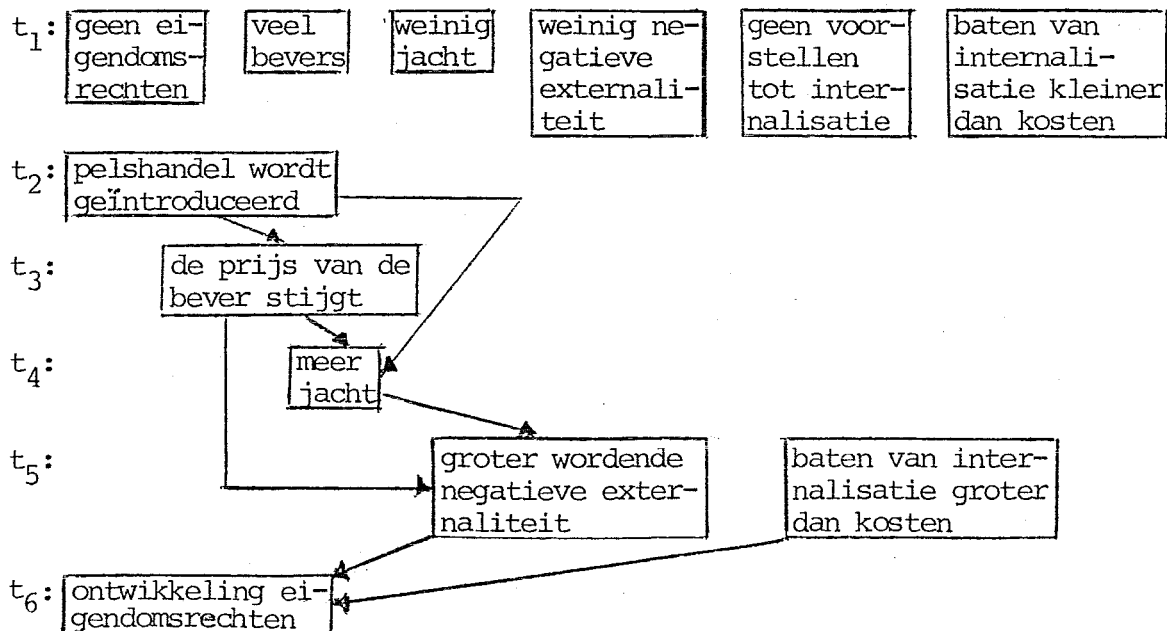
ling of bewust tot stand komen. Het lijkt heel goed mogelijk dat deze langzaam groeien. Ook wordt niet verondersteld dat alle externe effecten steeds leiden tot het ontstaan van normen. Het kan zijn dat de internalisatiekosten te hoog zijn.

Voor het gebruik van de hypothese van DEMSETZ moet men wel veronderstellingen hebben over de baten en kosten die voor een bepaalde situatie van kracht is. Economen maken daar vaak ad hoc veronderstelling over deze verdeling van baten en kosten, en maken gebruik van het volgende oriënterende variabelenschema om veranderingen in deze verdeling te analyseren:

7. De hypothese van DEMSETZ kan gedemonstreerd worden aan de hand van een voorbeeld van de ontwikkeling van eigendomsrechten op jachtgrond onder Labrador-indianen, hetgeen één van de weinige gevallen is waarbij we de ontwikkeling van eigendomsrechten van het begin af hebben kunnen waarnemen, althans enigszins beschreven vinden. Het gaat hierbij om het eigendom van jachtterreinen waarop bevers voorkomen, die een verhandelbare huid hebben. Het is een algemeen geaccepteerde veronderstelling dat er in het begin van de situatie geen eigendomsrechten van kracht waren, en dat deze zich ontwikkeld hebben door het ontstaan van pels-handel. Deze werd in dat gebied door blanken geïntroduceerd.

We kunnen de ontwikkeling als volgt in episoden uiteenleggen:

Het steeds groter wordend extern effect bestaat hieruit dat het gebied overbejaagd wordt en daarmee de opbrengst voor iedereen terugloopt. Internalisatie bestaat hieruit dat er eigendomsrechten over deelgebieden worden toegekend aan families, die dan alleen op hun eigen stuk mogen jagen. In de oude situatie trof het externe effect alle leden van de stam, nu alleen de leden van één familie. Ze zullen daarom wel oppassen voor overbejaging van hun eigen stuk. Het afspreken van eigendomsrechten is in dit geval gemakkelijk doordat bevers op één plaats wonen, en blijven wonen. De mogelijkheden om de norm te verbreken zijn daarom gering, of althans veel kleiner dan bij trekkende dieren, waarvan het moeilijk te zien is welke van je buurman is, en welke van jou.

8. (DISCUSSIE) Juist vanuit de gehanteerde kosten-batentheorie zitten er toch nog inconsistenties in de verklaring. Op de eerste plaats is het afspreken van een norm, en het uitvoeren door sanctionering een typisch voorbeeld van een collectief goed, waarvan de productie verklaard kan worden met OLSON's theorie, die is afgeleid uit dezelfde kosten-batentheorie. Zoals het er nu voorstaat, namelijk de betreffende samenleving voorgesteld zonder veel sociale structuur, zou men met deze collectief-goed-theorie voorspellen dat de afspraken over de norm niet tot stand komen. De transactiekosten zijn voor elke individuele persoon bijzonder hoog. Hij moet proberen tot een accoord te komen met alle andere leden van deze samenleving, en dit zullen er wel meer dan enige tientallen zijn geweest. Afgezien daarvan heeft ieder individu afzonderlijk geen redelijke verwachting dat hij zou kunnen bijdragen aan de sanctionering van een eventueel van kracht zijnde norm.

Geredeneerd vanuit de collectief-goedtheorie moet er dus nog wat anders aan de hand zijn geweest. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk dat de transactiekosten in dit bijzondere geval erg laag zijn geweest, doordat families al verspreid woonden rondom bevernesten, en familiehoofden alleen met hun burens een regeling hoefden te treffen. De afstand kan er ook voor zorgen dat overtreding van de norm moeilijk is. Een dergelijke veronderstelling is echter moeilijk te veralgemeniseren tot het ontstaan van alle eigendomsrechten. Een andere mogelijke oplossing van het probleem is dat er al een of andere transactiekosten verlagende instantie bestond, een soort staatsapparaatje, dat de onderhandelingen kon vergemakkelijken, en de sanctionering kan doorvoeren.

Een tweede probleem van de aangevoerde verklaring is dat niet duidelijk wordt waarom de stamleden elkaar niet eenvoudigweg uitmoorden. Dit heeft namelijk hogere beveropbrengsten tot gevolg dan een vrijwillige jachtbe-

perking. Ook hier moet wat anders aan de hand zijn. Mogelijk brengt het uitmoorden van stamleden ook hoge kosten met zich mee. Maar ook als men niet tot uitmoorden besluit is het niet duidelijk waarom men niet blijft overbejagen (zie hierboven).

9. Bij dit model van het verklaren van het ontstaan van normen kan nog het volgende worden aangetekend:
 1. In het gekozen voorbeeld wordt het externe effect niet zozeer geëlimineerd, als wel gedeeltelijk geëlimineerd, en gedeeltelijk verdeeld door de eigendomsrechten. Dat ligt bij andere eigendomsrechten soms wat anders.
 2. In de DEMSETZ-hypothese wordt alleen maar verondersteld dat door het afspreken van eigendomsrechten de externaliteiten verondersteld worden te verdwijnen, of anders verdeeld te worden. Het is mogelijk, en het komt nogal eens voor dat de bedoelde effecten niet optreden. Dit is op zichzelf geen weerlegging van de hypothese. De nieuwe vraag die dan ontstaat is: verdwijnen de eigendomsrechten weer? De beantwoording van de vraag zit niet in het niet optreden van de bedoelde effecten ten aanzien van de oude externaliteiten, maar in een nieuwe baten-kostenanalyse ten aanzien van het handelingsalternatief de afgesproken eigendomsrechten te laten verdwijnen. Wanneer dit minder nut heeft dan ze te laten bestaan, dan zullen ze blijven bestaan.
 3. Tot nu toe is er verondersteld dat de externaliteiten voor iedereen gelijkelijk optreden. Dit is niet altijd het geval. Wat voor de één kosten zijn, kunnen voor de ander baten zijn. Ingeval van een dergelijke dissensus wordt vaak de hypothese gebruikt, dat eigendomsrechten worden geformuleerd die overeenkomstig de belangen van de machtigste personen of instanties in het systeem zijn. Dit komt goed overeen met een baten-kosten-analyse. Een machtige actor kan gemakkelijk meer kosten maken, omdat hij meer hulpbronnen heeft. Een andere situatie ontstaat wanneer er sprake is van een normgevende instantie. De baten-kostentheorie moet nu worden toegepast op de situatie van de beleidvoerders in deze instantie: wat zijn voor hen baten en kosten? In moderne democratieën komen we dan vaak terecht op veronderstellingen dat politici proberen stemmen te maximaliseren, maar ook buitenparlementaire druk kan van belang zijn. Het bestaan van een overheid heeft bijvoorbeeld ook tot gevolg dat wetten tot stand komen overeenkomstig de nutsargumenten van bureaucratieleden. Zoals bekend (SCHÜTTE) kan hier-

over verondersteld worden dat ze proberen hun budget te maximaliseren. Zo zijn er voorbeelden van wetten bekend die van kracht zijn geworden om ambtenaren aan het werk te houden.

4. De DEMSETZ-hypothese gaat niet alleen op bij negatieve externaliteiten. Ook verdeling van positieve externaliteiten wordt vaak door eigendomsrechten geregeld.
 5. De theorie laat open op welke manier voorstellen om eigendomsrechten af te spreken tot stand komen. Mogelijk zijn er verschillende alternatieven in het geding. Het is moeilijk hier een algemene voorspelling te doen.
 6. De economische theorie van het tot stand komen van kosten en baten werkt met singuliere, dat wil zeggen voor een bepaalde tijd en plaats van kracht zijnde, uitspraken over de constellatie van nutsargumenten, en de situaties, die hieraan tegemoet komen. Het zou een vooruitgang zijn deze niet ad hoc, maar vanuit een algemene theorie te formuleren.
10. In de sociologie (zie BLAKE & DAVIES) vinden we geen uitgewerkte theorie over het ontstaan van sociale normen. Met moeite kunnen we er o.a. de volgende hypothesen aan ontleen:

Overdrachtshypothese: Naarmate iemand een norm beter door sanctie geleerd heeft, des te sterker is hij geneigd zich overeenkomstig deze norm te gedragen.

Ontlastingshypothese: Naarmate door een norm in een situatie meer onzekerheid wordt gereduceerd, des te waarschijnlijker komt die norm tot ontwikkeling.

Dit zijn geen geweldige goede resultaten. De overdrachtshypothese lijkt het probleem van het verklaren van het ontstaan van normen alleen maar te verschuiven, de ontlastingshypothese lijkt weinig informatief, omdat de inhoud van de norm niet gespecificeerd wordt. Men zou nu kunnen proberen deze uitspraken te modificeren met behulp van boven gebruikte economische uitspraken, of met behulp van andere algemene gedragstheorieën. Zo is het mogelijk de overdrachtshypothese te preciseren met een cognitieve balanstheorie, waaruit voorspeld kan worden dat overdracht beter plaats vindt in situaties waarin de normsteller (zender) en dege-
ne die de norm leert (ontvanger) een sympathierelatie onderhouden. De ontlastingshypothese is wel op economische wijze te interpreteren. Men moet daartoe veronderstellen dat onzekerheid kostenveroorzakend is, en onzekerheidsreductie baten met zich meebrengt. Men zou dit inderdaad

kunnen veronderstellen op grond van de hypothese dat men met zekerder kennis over het optreden van effecten effectiever met de werkelijkheid kan omgaan, en beter nut kan maximaliseren. Dit gaat echter zeker niet op voor elke zekerheidsreductie. Ook zijn er situaties te noemen waarin mensen onzekerheid zoeken (SCITOVSKI).

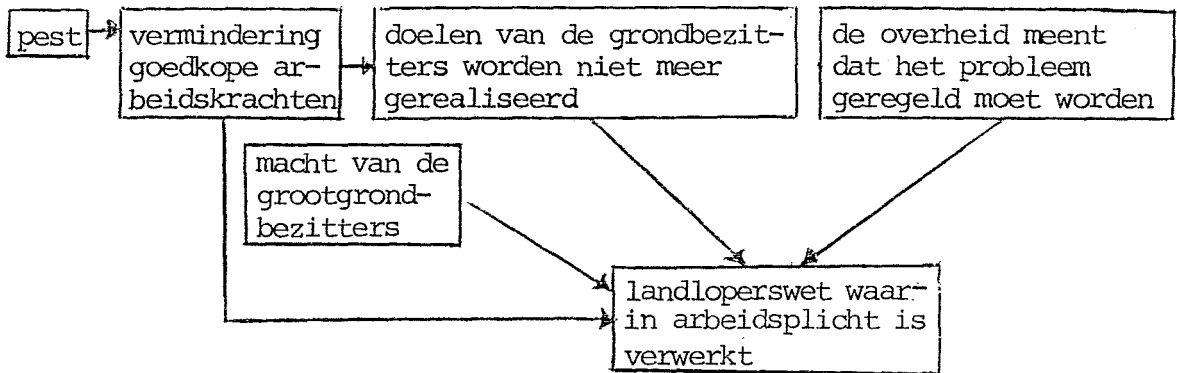
De twee gegeven sociologische hypothesen kunnen als onderdelen van de economische theorie van eigendomsrechten gezien worden. Voor de ontlastingshypothese volgt dit uit het bovenstaande, en de overdrachtshypothese, als men hier het leren via sancties in verwerkt, kan men zien als een analyse van het creëren van externaliteiten voor anderen. Verder mist men echter de notie van externaliteiten in de sociologische theorievorming, die daarmee achter staat op de economie.

11. (DISCUSSIE) Twee andere sociologische hypothesen over het tot stand komen van normen zijn nog:

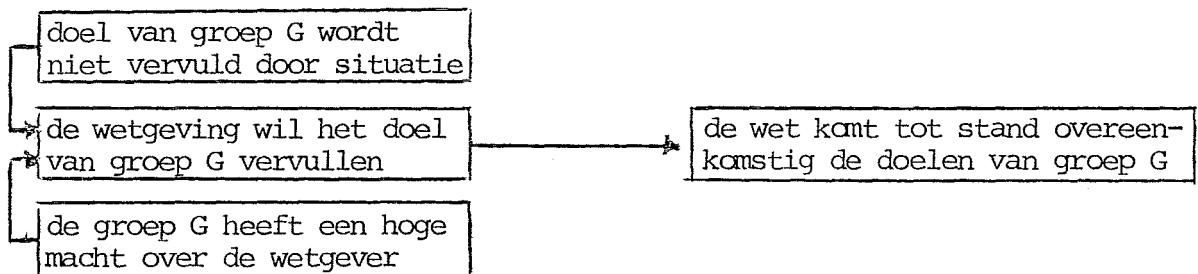
Functionalisme: Als het bestaan van een bepaalde norm niet meer overeenkomt met een functioneel vereiste van het sociaal systeem, verdwijnt deze norm.

Marxisme: Als in de economische onderbouw zich ontwikkelingen voordoen, veranderen in de bovenbouw de normen overeenkomstig de belangen van de heersende klasse.

12. Het verklaren van het ontstaan van formele wetten is een ondergeordend probleem aan het probleem van de verklaring van het ontstaan van normen. Bij het ontstaan van wetten is de overheid uitdrukkelijk betrokken, dus moeten we rekening houden met de nutargumenten van overheidsdienaren. CHAMBLISS' analyse van de ontwikkeling van de landloperijwet in Engeland is een typisch rechtssociologisch product. Er wordt uitgegaan van de oriënterende veronderstelling dat in wetten de belangen van machtige maatschappelijke groepen verwerkt zijn, en er zijn weinig algemene veronderstellingen over het ontstaan van normen. Het eerste deel van CHAMBLISS' analyse zouden we als volgt in een causaal schema kunnen samenvatten:

Hoe kunnen we nu de theorie die achter een dergelijk schema zit, expliciet maken. Allereerst kunnen we het schema veralgemenen tot elke wetgeving:

Het is duidelijk dat we de verschillende variabelen uit de nutstheorie kunnen vertalen in termen die ook in dit schema gebruikt worden:

Baten: het bestaan van een situatie overeenkomstig de doelen van groep G.

Kosten: het niet bestaan van een situatie overeenkomstig de doelen van groep G.

Hulpbronnen: de macht van groep G over de wetgever.

Dit is een algemeen resultaat. Bij nadere analyse blijkt alle sociologische theorievorming over wetgeving te vertalen te zijn in nuttheorie. We vinden hier in dit voorbeeld alleen de subjectieve waarschijnlijkheid van het optreden van gevolgen niet terug. Dat betekent dat de sociologische theorievorming impliciet uitgaat van volledige informatie en volledige zekerheid. Met het invoeren van een dergelijke variabele kan men dus de analyse al preciseren. Ook zou men de theorie kunnen preciseren door de afhankelijke variabele als handelingsalternatief te definiëren, dat de hoogste nettonutwaarde moet hebben.

13. Lijst van aanbevolen literatuur:

J. BLAKE, K. DAVIS, Norms, Values, and Sanctions, in: R.E. Faris (Hrsg.),
Handbook of Modern Sociology, Chicago 1964

W. CHAMBLISS, A Sociological Analysis of the Law of Vagrancy, in:
Social Problems 1964, Bd. 12, S. 67-77

H. DEMSETZ, Toward a Theory of Property Rights, in: Furubotn und
Pejovich 1974

E. FURUBOTN, S. PEJOVICH, Hrsg., The Economics of Property Rights, Cam-
bridge, Mass., 1974

KARL-DIETER OPP, The Emergence and Effects of Social Norms. A Confron-
tation of Some Hypotheses of Sociology and Economics, in:
Kyklos 1979 oder 1980 (im Druck)

KARL-DIETER OPP, Die Entstehung von Normen. Eine Diskussion einiger
Thesen der ökonomischen Theorie der Eigentumsrechte, in:
Th. Ellwein, H. Stachowiak. Hrsg., Werte, Bedürfnisse und
sozialer Wandel, 1980 (erscheint voraussichtlich beim Klett
Verlag)

Verslag van de twaalfde cursusdag (11 mei 1979)

R. WIPPLER: Overzicht en afsluiting

1. In deze laatste bijeenkomst zijn de hoofdlijnen van de cursus nog eens samengevat, en is het paper van PLATTEEL & VAN DER WIELE besproken dat ook een algemeen-evaluerend karakter heeft. Men kan zeggen dat tijdens de cursus op twee niveaus onderwerpen zijn behandeld, parallel aan elkaar. Op de eerste plaats ging het om 6 inhoudelijke thema's (oligarchisering, bureaucratische organisaties, rechtvaardigheid, stratificatie, participatie en sociale normen), en op de tweede plaats om een aantal formele aspecten van sociaal-wetenschappelijk theorievorming (theoriereconstructie, vergelijkingscriteria, empirische en normatieve theorieën, toetsing van afgeleide voorspellingen, verklaring van collectieve verschijnselen, theoretische oriëntaties e.d.).

Als overkoepelend gezichtspunt hebben de PTO-sequenties gefungeerd.

Ten aanzien van de probleemgebieden oligarchisering en stratificatie zijn deze systematisch geïntroduceerd, ten aanzien van de andere vier gebieden zullen deze sequenties alsnog heel beknopt geschetst worden.

2. PTO-sequentie bureaucratietheorieën

- P₁ Waarom is er ontevredenheid met prestaties van overheidsbureaucratieën, hoewel hun budget langs democratische weg vastgesteld wordt?

Dit probleem kan op zichzelf weer gezien worden als ontstaan tegen de achtergrond van een falsificatie van een common-sense theorie, dat democratisch genomen beslissingen de wensen van burgers weerspiegelen, hetgeen bij ervaring met het functioneren van overheidsinstellingen niet zo blijkt te zijn.

- T₁ (DOWNS) Door het streven van politieke partijen naar stemmenmaximalisatie (d.w.z. overheidsuitgaven om stemmenwinst te behalen, en belastingen en lange-termijn-maatregelen uit te stellen), het bestaan van slecht geïnformeerde kiezers ('rational political ignorance'), en het collectief-goed-karakter van de meeste overheidsprestaties ontstaat er een neerwaartse druk op het budget (de opwaartse tegendruk bestaat uit uitgaven voor lobbies), die resulteert in een uitgavenniveau, dat lager ligt dan het door de kiezers verkozen 'correct budget'.

- O₁ (TREIBER & SCHMIDT) Onderzoekresultaten vormen een weerlegging van de theorie van DOWNS. De overheidsuitgaven stijgen, en ze stijgen vooral in gebieden waar lange termijnmaatregelen genomen worden.

- P₂ Waarom is er ontevredenheid met de prestaties van de overheidsbureaucratieën hoewel er steeds meer prestaties geleverd worden?

- T₂ (BLAU) De oorzaken hiervan moeten niet gezocht worden in het electoraal proces, maar in organisatie-interne factoren (hiërarchisch karakter, competentieverdeling, reglementatie, informatieprobleem t.b.v. controle) die tot suboptimale prestaties leiden.
- O₂ Ten aanzien van deze theorie heeft bij SCHÜTTE geen toetsing aan onderzoeksuitslagen plaatsgevonden, maar de theorie is verworpen met het argument dat de theorie geen verklaring kan bieden voor het verschil in efficiëntie tussen bureaucratieën en gewone particuliere organisaties.
- P₃ Waarom verschillen overheidsbureaucratieën en marktgerichte organisaties wat betreft de geleverde prestaties?
- T₃ (NISKANEN) Door het ontbreken van een directe ruilrelatie met afnemers van de prestaties (cliënten) en de specifieke relatie met de opdrachtgever (sponsor) streeft de bureaucraat naar budgetmaximalisatie (i.p.v. winstmaximalisatie); het consumenten-surplus wordt voor grotere hoeveelheid output ingezet; bureaucratieën produceren dus altijd meer en inefficiënter dan vergelijkbare klassieke ondernemingen.
- O₃ (JENCKS, STAAF) Met deze theorie kan men goed verklaren waarom bijvoorbeeld het onderwijsstelsel zoveel geld kost, zonder dat het extra opbrengsten oplevert. Ook vergelijking tussen particuliere en bureaucratische organisaties, die hetzelfde werkveld hebben (ziekenhuizen), wijst op bevestiging van de theorie.
3. (DISCUSSIE) Men kan zich naar aanleiding van dit voorbeeld van een PTO-sequentie afvragen in hoeverre de opeenvolging van problemen, theorieën en onderzoeksuitslagen geregeerd wordt vanuit een zekere ideologische preoccupatie. Bij de constatering dat prestaties van overheidsbureaucratieën niet overeenkomstig de wensen van de burgers zijn, wordt uitgegaan van tenminste twee vooronderstellingen, namelijk 1) dat er een consensus is tussen burgers over wat voor een prestaties bureaucratieën zouden moeten leveren, en 2) dat de wensen van de burgers via de democratische beslissingsprocedure goed vertaald worden in het budget van de bureaucratie. Dit verwijt lijkt niet op zijn plaats. Op de eerste plaats is het natuurlijk mogelijk om P₁ op een andere wijze te beantwoorden dan hier gedaan is. Men krijgt dan concurrerende oplossingen die op empirische wijze op hun merites vergeleken kunnen worden. Op de tweede plaats maken de naar voren gebrachte assumpties geen onderdeel uit van de in de cursus behandelde bureaucratietheorieën. Er is zeker geen veronderstelling van consensus tussen burgers, en over de vertaling van wensen van burgers in verkiezingsresultaten is verwezen naar theorieën, onder meer over verkiezingsparadoxen.

4. PTO-sequentie rechtvaardigheidstheorieën

- P₁ Welke noties van rechtvaardigheid worden in sociale situaties feitelijk gehanteerd?

Deze vraag wordt gesteld in verband met vooronderstellingen die RAWLS maakte in zijn politiek-filosofische theorie van rechtvaardigheid.

- T₁₁ (STOUFFER) Relatieve deprivatie-theorie: iedere maatschappelijke groep houdt vast aan verworven verdeling van lasten en lusten, en wil er wel relatief op vooruitgaan.

- O₁₁ Surveydata uit 'American Soldier' staan geen toetsing toe, bij latere onderzoeken blijkt dat er meer ingewikkelde vergelijkingsprocessen in het spel zijn.

- T₁₂ (HOMANS) Theorie van verdelingsrechtvaardigheid: die verdeling wordt als rechtvaardig ervaren, waarvan de verhouding van investeringen en netto-opbrengsten tussen personen of groepen personen gelijk zijn.

- O₁₂ Redelijke overeenkomst met ervaringsgegevens, echter te weinig uitgewerkt voor strenge toetsing.

- P₂ Wordt deze 'billijkheidsnotie van rechtvaardigheid' door iedereen gehanteerd?

- T₂ (JASSO & ROSSI) Met betrekking tot inkomen is het hanteren van de billijkheidsnotie afhankelijk van de positie die men in inkomensverdeling inneemt.

- O₂ Het hanteren van billijkheidscriteria blijkt onafhankelijk te zijn van iemands maatschappelijke positie (op de toetsing blijkt echter nogal wat aan te merken).

- P₃ Welke consequenties heeft aantasting van principes van verdelende rechtvaardigheid?

- T₃ (ADAMS) Het bestaan van onbillijke verhoudingen is als een geval van cognitieve dissonantie te beschouwen; dus streven naar dissonantie-reductie langs verschillende wegen (door verandering input, cognitievertekening ten aanzien van input-output-verhouding, veld verlaten, anderen beïnvloeden, vergelijkingsobject vernaderen).

4. PTO-sequentie participatietheorieën

- P₁ Onder welke voorwaarden gaat een grote klasse van mensen met a) gelijke economische belangen, b) bewustzijn daarvan, en c) zich bewust van de situatie dat er zonder actie geen verandering zal komen, over tot gemeenschappelijke actie?

- T₁₁ (MARX) Indien de situatie van deze klasse geleidelijk verslechtert, en zij tevens beschikt over mogelijkheden van communicatie en organisatie, dan zal de klasse tot gemeenschappelijke actie overgaan.

O₁ (o.a. SNYDER & TILLY) Deze verslechteringshypothese vindt geen bevestiging in empirische gegevens.

T₁₂ (DAVIES) Frustratie-aggressie-theorie: als er na een periode van geleidelijke vooruitgang een plotselinge teruggang optreedt, en daardoor frustratie ontstaat (rise-and-drop-hypothese), ontstaat een gemeenschappelijke actie.

O₁₂ Hiertegen wordt het tegenargument in stelling gebracht dat met deze theorie alleen individueel protest verklaard kan worden, dit is niet meer dan een motivatie om iets aan de frustrerende omstandigheden te doen.

P₂ Waarom treedt er geen participatie aan collectieve actie op, hoewel daarvoor de individuele motivatie aanwezig is?

Dit probleem wordt gesteld tegen de achtergrond van gangbare assumpties over de relatie tussen individuele motivatie, en collectieve actie, zoals a) de mens als kudde-dier, b) groepen handelen als individuen, c) collectief gedrag is optelsom van individueel gedrag, of d) individueel handelen beantwoordt aan systeembehoeften.

T₂ (OLSON, TULLOCK) Als individuen rationeel handelen, en participatie is gericht op realisering van collectieve goederen, dan geen participatie in grote groepen.

O₂ Ervaringsgegeven: er wordt niettemin -zij het suboptimaal- geparticipeerd.

T₃ Waarom is er toch sprake van -zij het suboptimale- participatie?

T₃₁ (OLSON) Dit komt door de werking van selectieve prikkels, of omdat collectieve goederen als nevenproduct tot stand komen.

T₃₂ (LINDENBERG) Bovendien kan participatie optreden als institutionele randvoorwaarden vervuld zijn, bijvoorbeeld dat collectieve actie als enige bron voor realisering van het doel in aanmerking komt.

6. PTO-sequentie theorieën van sociale normen

P₁ Onder welke voorwaarden ontstaan sociale normen?

T₁₁ Overdrachtshypothese: normen ontstaan ten gevolge van negatieve sanctionering van het eigen gedrag door anderen.

T₁₂ Ontlastingshypothese: normen ontstaan als gevolg van het verkeren in onzekere situaties.

T₁₃ Functionalistische hypothese: normen ontstaan overeenkomstig de functionele vereisten van het sociaal systeem.

T₁₄ Marxistische hypothese: normen ontstaan wanneer de belangen van de heersende klasse bij verandering van de economische onderbouw beschermd moeten worden.

T₁₅ (DEMSETZ) Als het nut van internalisatie van externaliteiten relatief hoog is, dan ontstaan eigendomsrechten (=normen).

O₁₅ Illustratie van deze hypothese aan de hand van het voorbeeld van Labrador-indianen die eigendomsrechten op bevernesten ontwikkelden bij toenemende handel in beverpelzen.

P₂ Onder welke condities worden normen nageleefd?

T₂₁ Normen worden nageleefd als het socialisatieproces geslaagd is.

O₂₁ Dit wordt door ervaringsgegevens (intuïtief) weerlegd.

T₂₂ Normen worden nageleefd als voor sanctionerende instanties de baten van sanctionering hoger zijn dan de kosten.

P₃ Onder welke voorwaarden ontstaan formele wetten (dit zijn normen met de overheid als sanctionerende instantie)?

T₃₁ (CHAMBLISS) Wetten ontstaan en veranderen overeenkomstig de belangen van machtige maatschappelijke groeperingen.

T₃₂ (OPP) Gegeneraliseerde, nutstheoretische uitwerking van Chambliss-theorie met de toevoeging dat de macht van de groep zich moet uitstrekken naar de wetgever.

7. Tot zover een aantal beknopte PTO-sequenties, die telkens verschillende kenmerken hebben. Zo wordt in de sequentie van ULTEE over stratificatietheorieën relatief veel naar onderzoeksuitslagen verwezen, en in die van OPP het pluralistisch oplossen van een probleem het meest systematisch toegepast; wat de theorieën sociale normen en de rechtvaardigheidstheorieën betreft is er telkens sprake van meerdere afzonderlijke problemen, en niet, zoals bij de bureaucratie- en participatietheorieën, van op elkaar volgende problemen.

Men kan PTO-sequenties zien als een bepaalde manier om theoretische en onderzoeksliteratuur samen te vatten. Als zodanig onderscheidt zij zich van andere in de sociologie gangbare werkwijzen om literatuur te bespreken, en wel op de volgende punten:

1. Er wordt geen aandacht besteed aan de biografische context van publicaties.
2. Er wordt geen aandacht besteed aan de maatschappelijke context waarin publicaties tot stand zijn gekomen.
3. Het is irrelevant uit welke traditie of oriëntatie een bepaalde theorie voortkomt.
4. Er wordt niet gevraagd naar het specifiek sociologische van de bijdrage die een theorie aan de oplossing van een probleem levert.

8. (DISCUSSIE) Naar aanleiding van deze karakterisering komt toch weer de vraag op of het reconstrueren van theoriésequenties op deze manier wel zo'n objectieve (in POPPER's termen: wereld 3) manier gebeurt. De facto wordt natuurlijk steeds een selectie gemaakt van mogelijke op te werpen problemen, en mogelijk te onderzoeken theorieën. Deze keus is niet zelf-evident, maar wordt naast wetenschapsinterne motieven ongetwijfeld ook beïnvloed door wetenschapsexterne motieven en omstandigheden die als zodanig verklaringsobject van wetenschapspsychologie en -sociologie kunnen zijn.

Tot op zekere hoogte is dit een juiste analyse, alleen is het de vraag welke consequenties men daaruit trekt. Dat objectiviteit een onbereikbaar goed is, wil niet zeggen dat men het niet meer moet nastreven, noch dat bepaalde bijdragen niet beoordeeld zouden kunnen worden naar hun mate van objectiviteit. Vanuit popperiaans of criticistische oogpunt kan men daaraan toevoegen dat het noodzakelijk is bijdragen bekritisiseerbaar te formuleren, zodat vergissingen kunnen blijken.

9. Naast het hanteren van PTO-sequenties kan men in verband met alle inhoudelijke thema's spreken van een gemeenschappelijk theoretische strategie. Deze bestaat uit het nastreven van deductief-nomologische verklaringen, en het toepassen van een methodisch-individualistische werkwijze.

Zoals inmiddels bekend bestaat een deductief-nomologische verklaring (HEMPEL & OPPENHEIM, 'covering-law-model') uit een afleiding van het te verklaren verschijnsel uit algemene wetsuitspraken, en singulier geformuleerde aanvangsvoorwaarden. Dit model van verklaring is in de sociologie niet erg gangbaar. Meestal wordt bij verklaren gedacht aan het analyseren van oorzaak-gevolg relaties, het aanwijzen van verklarende factoren, of onafhankelijke variabelen. Ook bij DURKHEIM, wiens zelfmoordtheorie uitstekend als een deductief-nomologische ordening gepresenteerd kan worden, vinden we analyse in oorzaak-gevolg-termen, en wordt er geen onderscheidt gemaakt tussen algemene proposities en aanvangsvoorwaarden (zie verslag 8e cursusdag, sub 2).

We kunnen causale analyse en de relatie daarvan met het deductief-nomologische verklaringsmodel analyseren aan de hand van het explanandum, dat iemand niet nat wordt als het regent, als hij onder een boom staat. Waarom is dat zo? Een historische causale analyse zou als oorzaken aanwijzen het planten, bemesten en beschermen van de boom, waardoor hij bij regen staat en bescherming biedt. Een systematische cau-

sale analyse zou wijzen op factoren als de windrichting, de positie van de boom en de persoon en de dichtheid van het bladerdek. In beide gevallen worden de oorzaken beschreven van het gegeven gevolg. Uit deze analyse kunnen we echter geen gevolgtrekkingen doen voor andere, toekomstige situaties. De enige mogelijkheid daartoe in deze situatie is de klassieke inductivistische drogredenering: omdat iets vaak gebeurt, zal het altijd wel zo gebeuren.

De alternatieve strategie is naar algemene wetmatigheden te zoeken, die opgaan in alle situaties. Oorzaak-gevolg-relaties zijn hiervan vaak afgeleide hypothesen, die bestaan uit een aanvangsvoorwaarde, en de dan-component van de wetmatige uitspraak. Oorzaak-gevolg-analysen maken, voorzover zij een verklaring geven voor het "gevolg"-verschijnsel, gebruik van impliciete algemene wetsuitspraken. Ook als een causale hypothese niet weerlegd wordt, is het interessant door te werken in de richting van een verklaring met behulp van algemenere hypothesen (naar een mechanisme te vragen). Uit een algemenere theorie kan men voorspellingen afleiden omtrent het "gevolg"-verschijnsel onder nieuwe, nog niet eerder opgetreden omstandigheden.

10. Een verder aspect van de gemeenschappelijke theoretische strategie, die een rode draad in de cursus heeft gevormd, is het principe van methodologisch individualisme. Dit richt de aandacht op twee niveaus, namelijk op het niveau van handelende individuen, en op dat van de aan hun handelingen beperkingen opleggende sociale situaties. De theoretische wetmatige uitspraken hebben betrekking op de handelende individuen, en deze zijn in de cursus steeds opgevuld met proposities van de een of andere rationele keuzetheorie. Wat dit punt betreft kan het programma verder worden ontwikkeld door deze theorieën van individueel gedrag te verbeteren.

De sociale situaties, die de structurele beperkingen aan het kiezend individu opleggen, worden weergegeven in beschrijvende uitspraken. Al naar gelang er verschillende constellaties sociale condities zijn, die als aanvangsvoorwaarden voor de theorie van individueel handelen gebruikt worden, levert eenzelfde individuele keuze een andere uitkomst op. In tegenstelling tot de algemene uitspraken van individualistische "theorieën" worden beschrijvende uitspraken over constellaties van condities ook wel "modellen" genoemd (LEHNER & SCHÜTTE). Vergelijk hiertoe de opmerking van SCHÜTTE over BLAU's bureaucratietheorie, die wel een adequate gedragstheorie zou bevatten, maar een 'anarchistisch' (d.w.z. geen restricties aangevend) situatiemodel.

11. Het is de vraag of de in de cursus voorgestelde rationele keuzetheorie een adequate toepassing in de theorie kan vinden. Een vaak gestelde vraag is of deze theorie wel verenigbaar is met altruïstisch gedrag. Door economen is echter aangetoond dat altruïstisch gedrag door een rationele keuzetheorie niet uitgesloten wordt, bijvoorbeeld door BECKER die een "economic model of altruism" ontwikkeld heeft (zie ook PHELPS). Ook in verband met het zoeken naar ontsnappingsmogelijkheden uit het gevangenen-dilemma is aandacht besteed aan altruïstisch gedrag. VAN DEN DOEL bespreekt o.a. modellen die door SEN zijn aangevuld. Dit komt er in de prisoner's dilemma-situatie op neer dat niet alleen het aantal jaren gevangenisstraf als nutsargument telt, maar ook de (psychische) straf die het 'verlinken van de maat' met zich meebrengt. Onder bepaalde invullingen kan daar dan uitkomen dat een coöperatieve strategie rationeel is ten opzichte van een competitieve strategie. Naar aanleiding van een dergelijke omwerking van het prisoners' dilemma doen zich echter wel vragen voor hoe belangrijk het altruïstisch nutsargument ingeschat moet worden. Het lijkt er op dat dit tenminste afhangt van de volgende factoren:

1. De hoogte van de straf bij niet-coöperatieve keuze.
2. De mate van vertrouwdeheid in de relatie tussen de prisoners.

De conclusie is dat altruïstisch gedrag ook door een rationele keuzetheorie verklaard kan worden, als is het dan ten koste van uitbreiding van nutsargumenten.

12. (DISCUSSIE) Er wordt onder meer in dit voorbeeld, maar ook in andere gevallen gemakkelijk gesprongen over het probleem hoe nutsargumenten precies kunnen worden ingevuld. Dit betreft echter niet zozeer de rationele keuzetheorie zelf, alswel de "aansluitingstheorieën" die men voor haar toepassing nodig heeft (tenminste als men ad-hoc-toepassingen wenst te vermijden). Een rationele keuzetheorie zou leeg zijn zonder bijbehorende (hypothesen over) nutsargumenten. Kunnen we hierover steeds hetzelfde veronderstellen (in de economie: geld, winst), dan ontstaat er een uiterst verklaringskrachtige theorie. In de sociologie lijkt dit niet zo eenvoudig te liggen. Bij enkele explicaties van theorieën die we gezien hebben, lijkt het er op dat de nutsargumenten eerst achteraf en ad hoc worden ingevuld, en dit heeft geen informatieve waarde. Toch hoeft men niet pessimistisch te zijn over de oplossing van dit probleem. Het lijkt er op dat er tenminste drie uitwegen uit deze situatie zijn:

1. Het doorwerken met ad hoc vastgestelde nutsargumenten, dat wil zeggen, aan de mensen vragen wat ze leuk en aardig vinden. Bij een analyse achteraf is dit natuurlijk zinloos, maar ten behoeve van theoretische afleidingen kan het wel een voorspellende waarde hebben. Onderzoektechnisch kunnen hiervoor instrumenten uit attitude-onderzoek worden gebruikt.
 2. Veronderstellen dat in een situatie slechts een beperkt aantal, algemeen geldige nutsargumenten van kracht zijn, en deze als (goede) benadering uitproberen. Ook dit wordt veel gedaan. Dergelijke nutsargumenten zijn: inkomen, status en tijd.
 3. Verder werken met inhoudelijke behoeftetheorieën. Dit wordt betrekkelijk weinig gedaan, hoewel dergelijke theorieën wel voorhanden zijn. Beroemd, maar enigszins verguisd is de behoeftetheorie van MASLOW, en ook kan de complexiteits-reductietheorie van BERLYNE hieronder geschaard worden.
13. De theoretische sociologie, zoals deze in de cursus gepresenteerd is, is niet het product van een 'Utrechtse school'. Voorzover de behandelde stof gemeenschappelijke trekken vertoont, is dit voornamelijk toe te schrijven aan een samenwerkingsverband van de docenten. Het gezamenlijk programma van deze groep, voorzover aanwezig, is niet nieuw. Historisch komen de opvattingen overeen met die van Schotse moraalfilosofen (HUME, SMITH, FERGUSON en hun voorganger MANDEVILLE), zoals uiteengezet door VANBERG. In deze traditie is er geen nadruk op een autonome sociologie (DURKHEIM), en staat een interdisciplinaire aanpak op de voorgrond. Internationaal gezien is er aansluiting bij mensen als HOMANS, COLEMAN, BOUDON, HEATH, OPP en HUMMELL. In Nederland werken in deze stijl een aantal sociologen samen in het 'Interuniversitair Werkverband Theoretische Sociologie', opgericht in 1974, en met leden in Groningen, Utrecht en Rotterdam. Het samenwerken in een groep valt misschien op in de Nederlandse sociologie waar veel eenmanswerk wordt verricht, maar er bestaan ook andere samenwerkingsverbanden (bijvoorbeeld figuratieve sociologie).
14. (VRAGEN VAN VAN VONDEREN) Er zijn een aantal vragen ingediend over het gebruik van schema's in de sociologie, en het daarmee gepaard gaande taalgebruik, dat spreekt over 'factoren', 'oorzaken'. Dit punt moet gezien worden in de context van het boven (9) uiteengezette verschil tussen causale en deductief-nomologische verklaring. In een causaal

model (padmodel) vinden we oorzaak-gevolg-relaties, die in termen van deductief-nomologische verklaring veelal aanvangsvoorwaarden (sociale situaties) aan sociale of individuele gevolgen koppelen. De 'processen' of 'mechanismen' waardoor deze causale relatie tot stand komen, staan er niet in verwerkt. Deze worden gevormd door psychologische wetmatigheden.

Daarnaast komen ook schema's voor die een globale ordening van klassen van variabelen aangeven. Deze hebben een heuristische functie, en zijn in die zin theoretisch relevanter dan gedetailleerde causale schema's.

15. (PLATTEEL & VAN DER WIELE) Een aantal punten uit het ingeleverde discussiepaper, zoals de consensusassumptie tussen burgers (3), de objectiviteit van PTO-sequenties (8), en de houdbaarheid van de rationele keuzetheorie (11, 12) zijn hierboven al aan de orde geweest. Rest het opgeworpen probleem van de relatie tussen individuele cognities en collectieve verschijnselen, die volgens PLATTEEL & VAN DER WIELE niet geproblematiseerd is. Het lijkt er op dat dit in de cursus als 'transformatieprobleem' besproken is, en het is niet duidelijk wat bedoeld wordt met 'niet geproblematiseerd'. Het is onduidelijk wat betoogd wordt met de twee voorbeelden over de transformatie van stemmen tot een verkiezingsuitslag, en de transformatie van individuele cassiereprestaties in een slechter bedrijfsresultaat. Dat het bij het ene geval gaat om een manifeste transformatie, en bij het tweede om een latente transformatie, lijkt er niet veel toe te doen. Juist op het gebied van verkiezingsonderzoek kan men vrij eenvoudig demonstreren dat afhankelijk van de gevolgde stemprocedure (de transformatieregel) er verschillende resultaten mogelijk zijn, en dat deze soms tot paradoxaal situaties leiden, waarin niemand krijgt wat hij hebben wil, hoewel daar wel mogelijkheden toe liggen (zie bijvoorbeeld het artikel van WIPPLER).

Overigens lijkt het argument niet op zijn plaats, als het betekent dat de transformatieproblematiek niet uit de doeken is gedaan in de cursus. Met name de theorie van OLSON kan men, in LINDENBERG's reconstructie, zien als een nauwkeurige analyse van dit probleem. LINDENBERG's college heeft verder gefunctioneerd als het expliciet maken van problemen op dit gebied, niet als een algemene oplossing daarvoor.

